

אדר ב' תשנ"ז - מרץ 1997

ספרות ילדים ונוער

שנת העשרים ושלוש

ג' (91) תר

ספרות ילדים ונוער

ה(91)*מרץ 97

מכללת דוד ילין

LO61096

1 מתוך 1 עותק

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו
ד"ר אסתר טרסי-גיא, משה לימור, עדה קרן, דליה שטיין
מזכירת המערכת: חיה מטבייב

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-5603801/2

ISSN 0334 - 276 X

דפוס "חורב" רח' עדני 3 ירושלים טל. 5829688 5814690 - 02

87 / 177
כ"ז / כ"ח
תש"ז

הילד החריג והחינוך המיוחד - על פי המקורות היהודיים

מאת: רחמים מלמד-כהן

בחברה המערבית המודרנית קיימות שתי מגמות הסותרות זו את זו בקשר להגדרת ילדים חריגים הזקוקים לחינוך מיוחד. המגמה האחת שואפת לתייג ולהכניס את הילד החריג לקטיגוריה מוגדרת וברורה על מנת שאפשר יהיה לספק לו שירותים מיוחדים (חינוך, מיכשור, טיפול, פטור ממיסים וכד'), לפיכך ישנה כדאיות להיכלל בהגדרת החריג וליהנות מתנאים משופרים. אך מאידך, קיימת מגמה לברוח מן הסטיגמה הגורמת למעמד חברתי שלילי ומשפיעה לרעה על הדימוי העצמי של הילד החריג.

כבר בראשית הדברים ברצוני לציין כי נראה לי שגישת היהדות כלפי החריג נובעת מתוך ראייה אינדיווידואלית, אבחנתית, ובעיקר מתוך מגמה אנושית המגשרת בין הפרט על צרכיו וזכויותיו לבין החברה על טובתה ושלמותה.

הטיפולוגיה בחינוך המיוחד מושתתת על מעבר חד, דיכוטומי, בין הנורמלי ללא-נורמלי. ההגדרות עדיין נשענות על מונחים ומושגים רפואיים, כגון: דביל, C.P. (שיתוק מוחין), אוטיסט וכד'. אמנם ישנן כיום השפעות חברתיות וזרמים חינוכיים המנסים לארגן טיפולוגיות אחרות על בסיס סוציאלי, כגון: סיעודי, אימוני... או על בסיס לימודי-חינוכי, כגון: לקוי-למידה, קשה-חינוך... אולם המינוח הרפואי עודנו דומיננטי.

התיג מסיע לפעמים לאי-דיוק, מכתים באות-קלון, לעיתים מעורר דעות קדומות, 'נדבק' לאדם ואינו מתחשב בהכרח בשינויים המתחוללים בעיקר אצל ילדים שלגביהם הפרופיל האישיותי עודנו דינמי ומשתנה. ידועים מקרים של הנצחת מצב ההשתייכות לקטגוריית חריגים אף כאשר החריגות איננה קיימת עוד. כמו כן ישנן עדויות על כניסתם של מקרי-גבול שוליים לקבוצות חריגים ואף חדירה כוחנית של בני-אדם נורמלים לקטגוריה של חריגים לצורך קבלת תנאים מועדפים. היכולת הדיאגנוסטית הגבוהה מאפשרת כיום הפרדה, פירוק, מיון וארגון מחדש של מערכת החינוך המיוחד בקונפיגורציות שונות.

אנסה להביא כמה מקורות מן היהדות העוסקים במי שהם לוקים בשכלם או
בנפשם או בגופם:

על עונחים ללוקים בשכלם - בתנ"ך ובתלמוד

ההערצה לשלמות השכלית מוצאת את ביטוייה באידועים, בפתגמים ובמשלים על
החכמה בתנ"ך. פרעה אומר ליוסף "אין נבון וחכם כמוך".¹ החכמה היא מסגולותיו
של האל וניתנת על ידו: "אשר מלאותיו רוח חכמה"² נאמר על בצלאל, וכן על
שלמה "ויתן אלוקים חכמה לשלמה".³ אף על החוטר מגזע ישי "ונחה עליו רוח ה'
רוח חכמה ובינה".⁴ איוב חוקר מהו מקור החכמה ומה תכליתה "והחכמה מאין
תימצא ואי זה מקום בינה".⁵

בנים חכמים גורמים נחת להוריהם: "בן חכם ישמח אב"⁶, "חכם בני ושמח לבי"⁷
ועוד. חירם מלך צור מברך את שלמה: "ברוך ה' אלוקי ישראל אשר עשה את
השמיים ואת הארץ אשר נתן לדוד המלך בן חכם יודע שכל ובינה..."⁸ וכן נאמר
על עם ישראל "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה"⁹, ורש"י מפרש שם: חכם -
שמבין דבר, נבון - שמבין דבר מתוך דבר.

פגם בשכל, במחשבה ובתבונה האנושית נחשב כחסרון. כך משתמע מפסוקים
רבים בספרי החכמה במשלי, בתהלים ובקהלת. מונחים כגון: אוויל, עצל, בער,
כסיל, סכל ופתי מורים על ליקויים בתפקוד השכלי של האדם.

האוויל (Foolish) הוא מי שאינו מבין משמעות עמוקה של דברים, אינו רואה
תוצאות התנהגותו אך בעיקר בז למוסר: "חכמה ומוסר אווילים בזו",¹⁰ "אויל
ינאץ מוסר אביו"¹¹ ועוד. ובהשאלה "כי אוויל עמי אותי לא ידעו, בנים סכלים
המה לא נבונים המה".¹² האוויל ריק ובעל דעה שיפוטית חריגה ואולי משום כך
"גם אוויל מחריש חכם ייחשב".¹³ אטימותו של האוויל הייתה למשל בדברי חז"ל
הסבורים שהוא לא ניתן לשינוי גם "אם תכתוש את האוויל במכתש של
חרשים..."¹⁴.

העצל (Lazy), ייתכן שרמת המישכל שלו תקינה בכוח, אולם בשל רפיונו
ורשלנותו הוא מוצג כניגודה של חכמה: "לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם".¹⁵
עתיים הוא משתמש במנגנוני-הגנה ומצדיק עצלותו באמתלות שונות: "אמר עצל
ארי בחוץ, בתוך רחובות ארצה"¹⁶, עתיים נמנע מכל מאמץ אינטלקטואלי ופיסי
עד כדי כך ש"טמן עצל ידו בצלחת, נלאה להשיבה אל פיו"¹⁷ וכשם ש"הדלת
תיסוב על צירה" כך "ועצל על מיטתו".¹⁸ גישתו של העצל, אפוא, הינה תירוצים,
אפולוגטיקה והתחמקות, ועקב עצלותו קיימת נסיגה מתמדת בכושרו השכלי.

הלל קינטר את אנשי ארץ-ישראל "אמר להם מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם? עצלות שהייתה בכם שלא שמתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון".¹⁹ נימה של לעג ועוקצנות משתקפת מביטויי עצלות המיוחסים לכוהנים, לכת שלישית, לבית דין ולגשים.²⁰

הבער (Ignorant) הוא מי שיש לו חסרון בידע, "איש בער לא ידע"²¹ וכן "ואני בער ולא אדע"²² וחסרון בדעת ובהבנה "בינו בוערים בעם"²³ וכן "נבער כל אדם מדעת".²⁴ הבער שבמקרא הוא כנראה הבור בלשון חכמים, ונלקח בהשאלה משדה בור שהיא מוזנחת ולא נעבדת. חוסר הידע של הבור גורם לאי הבנה ולתפקוד לא רצוי, לפיכך סוברים חכמים "אין בור ירא חטא"²⁵ ורש"י מפרש שם 'והוא גרוע מעם-הארץ'. הרמב"ם היטיב להגדיר את הבור:

"אמנם בור הוא אשר אין לו לא מעלות שכליות ולא מעלות המידות, רצה לומר לא חכמה ולא מוסר... והוא הנקרא בור לדמותו כארץ לא ייזרע בה דבר מן הדברים" (פירוש הרמב"ם על אבות ה:ז)

הטיפש (Stupid), אינו בהכרח חסר ידע כמו הבור, אלא שאינו יודע לעשות מניפולציות קוגניטיביות בידע שיש לו. השורש 'טפש' מופיע רק פעם אחת בכל המקרא "טפש כחלב לבם"²⁶ ואין לו אח, והוראתו: התכסה בשומן. ואכן התרגום על הפסוק "השמן לב העם הזה"²⁷ הוא "טפיש לביה דעלמא הדין".

בספרות התלמודית הטיפש הוא היפוכו של פיקח. במשלים רבים מוצגים הטיפשים מול הפקחים ומודגש יתרונו של חכמה על טיפשות, כאותו משל השועל והדגים המובא בשמו של ר' עקיבא ובו אומרים הדגים לשועל: "אתה הוא שאומרים עליך פיקח שבחיות, לא פיקח אתה אלא טיפש".²⁸ בתלמוד הירושלמי מופיע בן 'טיפש' במקום בן 'תם' בין ארבעה הבנים: "תני רבי חייה: כנגד ארבעה בנים דיברה תורה, בן חכם, בן רשע, בן טיפש, בן שאינו יודע לשאול".²⁹ הגדרת הטיפש בתלמוד ובפסיקה משמעותה לפעמים מי שאינו יודע לקרוא. ניתן להסיק זאת מעניין כשרותן של אותיות בספר תורה, בגט, בתפילין או במזוזות, כשהאותיות, ספק דבוקות או ספק מנוקבות או ספק סתומות, "מביאין תינוק לא חכם ולא טיפש, לא חכם - שמבין מתוך העניין, ולא טיפש - שאינו יודע לקרות".³⁰ ילד חכם קורא קריאה תבניתית ומשלימה, ומתוך שמבין העניין אינו ער לשינויים צורניים אשר לגביו אינם משמעותיים לצורך הבנת העניין,³¹ ואילו הטיפש רואה רק את האות במימד הצורני שלה אך מתקשה בפענוח הסמל הגרפי ובהמרתו לתוכן משמעותי.

הכסיל, מקור השם הזה בא כנראה מן המילה 'כסלים' שהוא חלק בגוף סמוך לכליות ומסמל כבדות, העדר תנועה, שאננות וחוסר סקרנות (אפאטיה). אף הוא

מוצג בספרות החכמה בתנ"ך כהיפוך של חכם: "בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו".³² העדר החכמה, ההשכלה וההבנה גורמים לאכזבה, ולפיכך "טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל".³³ הכסיל אינו מבין פשרם של דברים: "וכסיל לא יבין את זאת".³⁴ חוסר מוטיבציה ללמוד "וכסילים ישנאו דעת"³⁵ ו"לא יחפזו כסיל בתבונה",³⁶ אינו אוהב להתאמץ "הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו".³⁷ ואינו אמין, לכן "חמס שותה" מי ש"שולח דברים ביד כסיל".³⁸

נקודת התורפה של הכסיל היא לשונו. הליקויים בתחום המילולי חושפים לעתים את פגמיו השכליים "ופי כסילים יביע איוולת".³⁹ ומסגירים את חולשותיו וחסרונותיו "פי כסיל מחיתה לו".⁴⁰ ו"שפתות כסיל תבלענו".⁴¹ בשיכול אותיות הכיסלות היא הסיכלות ו"יש יתרון לחכמה מן הסכלות".⁴² מעשה סיכלות יכול להיות אירוע מקרי הנעשה על ידי פקחים, כך מפרש לבן את בריחת יעקב ואומר לו: "הסכלת עשו".⁴³ כדי להדגיש את גדולתם של המרגלים שנשלחו על ידי משה מספר המדרש "עשו עצמם כסילים..."

לעיתים הקושי של התלמיד הוא שאינו בקיא וזכר לימודו, ובדרך ההשאלה הריהו כמי שמשנתו אינה סדורה, ולכן "לימודו קשה עליו כברזל".⁴⁴ ואינו יודע להשיב על הן ועל לאו לאו, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. לקות שכלית יכולה להיות פועל יוצא של הפרעות בזיכרון לטווח קצר ולטווח ארוך. המשנה משבחת את אליעזר בן הורקנוס "בור סוד שאינו מאבד טיפה".⁴⁵ ורוא מייעץ "לעולם ילמד אדם ואע"פ שהוא שוכח".⁴⁶ יש שמוקד הבעיה השכלית מעוגן בקשיים בריכוז עקב הסחות דעת של גורמים פנימיים (דאגות, חרדות) או גורמים חיצוניים (רעשים, תנועה, תאורה וכד'). המדרש יודע לספר על "ר' חייא שהיה יושב לפני רב, היה מסביר לו ולא סבר, אמר לו: למה אינך סובר? אמר לו: חמורתי עומדת לילד ואני מתירא שמא תצטנן ותמות".⁴⁷ כמובן שמיעוט אינפורמציה בסיסית גורר אחריו פיגור שהרי "אם אין דעת - אין בינה".⁴⁸ ומקשה על הערכה ושיפוט נבונים. הסיבות לפיגור יכולות להיות אינדוגניות ונובעות מאישיות הילד או אקסוגניות ותלויות בהעדר גירויים מתאימים בהתפתחות הילד, בחסך חברתי סביבתי או בשיטות הוראה לקויות, והעצה הבאה תוכיח: "ריש לקיש אמר: אם ראית תלמיד שלימודו קשה עליו כברזל, בשביל שמשנתו שאינה סדורה עליו... מאי תקנתיה (מהי תקנתו)? - ירבה בישיבה. רבא אמר: אם ראית תלמיד שלימודו קשה עליו כברזל - בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים... מאי תקנתיה? - ירבה עליו רעים. (בבלי תענית ח ע"א)

העקרונות לבדיקת הכשרות השכלית של האדם נקבעו ע"י חכמים, אלא שהדוגמאות השתנו על פי התקופה וההקשר ההלכתי. הרמב"ם פוסק "בודקין

אותו שלוש פעמים בסירוגין אם אמר להם על לאו ולא ועל הן הן...⁴⁹ ואלו שאלות שואלים "בודקין אותו על ידי פירות שאינם נמצאים אלא בקיץ, ושואלים אותו בימות החורף אם רוצה שילקטו לו מן האילן או להיפך".⁵⁰ שאלות כאלו במתכונת של הבנת האבסורד פותחו על ידי דיינים, כגון אם רוצה ללבוש בגד קיץ בחורף או להיפך, אם רוצה לתת גט לאמו,⁵¹ וכן בשאר דברים הסותרים זה את זה. דרכים נוספות לבדיקת האינטליגנציה ושיקול הדעת של החשודים בלקות שכלית היו על ידי מטלות כגון "צרור וזורקו אגוז ונוטלו",⁵² היינו שנותנים לילד אגוז אמיתי וחלוק אבן דמוי אגוז. אם הילד זורק את האבן ושומר על האגוז מניחים שיש לו הבנה, ידיעה, זיכרון, אבחנה ויכולת הכרעה וביצוע. או ששלחוהו לקנות דבר מן השוק כדי לראות אם הוא יודע פעולת משא ומתן ואם הוא מעורב בין הבריות.

המבחנים בדקו לא רק מצב נתון אלא גם תהליכי חשיבה של הילד, אם "דסברו ליה וסבר"⁵³ הסבירו לו משהו והבין, אם עושה מה שאומרים לו, אם יודע לשמור על דברים, אם יש לו בושע ואם יש לו תושייה.

הגישה לתלמידים איטיים, טעוני-טיפוח, קשי למידה ומפגרים קל, איננה נגמרת בכך שהם יושבים בכיתה ומוריהם 'שמרטפים' למניעת הפרעות, אלא מן המורה נדרש מאמץ מיוחד ושימוש במתודיקה ודידקטיקה מיוחדת כדי לפתור את בעיות תלמידיו. דוגמא קלאסית לכך מובאת בבבלי ערובין נ"ד ע"ב:

"ר' פרידא היה לו תלמיד אחד שהיה שונה לו פרקו ארבע מאות פעמים ולמד. פעם אחת בקשו את ר' פרידא לבא/לדבר מצווה, שנה לו לתלמידו ולא למד. אמר לו: מה נשתנית עכשיו? אמר לו תלמידו: משעה שאמרו למר 'יש דבר מצווה' היסחתי דעתי, ובכל רגע אמרתי בלבי: עכשיו יעמוד מר וילך, עכשיו יעמוד מר וילך. אמר לו ר' פרידא: עכשיו תן דעתך ואשנה לך. שנה לו שוב ארבע מאות פעמים ולמד. יצאה בת קול ואמרה: רצונך שיפסקו לך ארבע מאות שנה, או שתזכה אתה ודורך לחיי העולם הבא? אמר: רצוני שאזכה אני ודורי לחיי עולם הבא. אמר הקב"ה תנו לו זו וזו."

מסירות, התמדה, 'נשימה ארוכה' וטיפול פרטני הם תכונות הכרחיות למלמד ומי שעדיין מתקשה בלימודו מה יעשה המחנך, מה תקנתו של התלמיד? "ירבה עליו רעים", החיזוק והמוטיבציה יבואו תוך כדי הסוציאליזציה. לעומת זאת מניעת קבלת תלמיד המתקשה בלימוד הושוותה לגזילה.

בפסיקה ההלכתית אפשר למצוא התייחסות לילדים חריגים והדוגמא הבאה העוסקת כנראה בילד אוטיסט תוכיח:

החתם סופר נשאל לפני כ- 150 שנה:

"אחד מתושבי קהילתנו, ספרדי אשר זה שנתיים הלך לעולמו, הגיח בן אחריו שהוא לעת הזאת בן ז' שנים. והנער בכל מעשיו כמתעתע, מדבר ואך קול דברים, וכעצמו אינו יודע מהו מדבר. שומע בעת מדברים אליו, ואינו יודע תכלית שום כוונה מיוחדת על בורייה ממה שדברו אליו. אינו לא חרש ולא אילם אף לא פקח, כל מעשיו, רמיזותיו, קריצותיו, תנועותיו, מוכיחין, מעידין ומגידין אשר הוא שוטה ודעתא קלישתא מאד... ואין יורש אחר זולת השוטה הזה... והרופאים כולם פה אחד כי יש בו מעט דעת... בעיר וייען הוקם בית חינוך שם מורים, מחנכים ומלמדים לאלה דעת ומזימה, ואם יבוא שמה, בודאי בלי שום ספק יעלה מעלה אחר מעלה בדעת... השאלה: כי אחרי אשר ינתן שמה אף כי אי-אפשר לשלוח לו ולהכין לו די מחייתו בכשרות, אף לא יניחו להוביל לו שמה דבר ממקום אחר... ואף במאכלן ובמשקן. אם רשאי למוסרו שמה כיוון שבודאי יאכל נבלה וכל טריפה, או לא.⁵⁴

תמצית התשובה: מותר לשלוח את הילד למוסד חינוכי של גויים גם אם יאכל שם מאכלות אסורות - אם אכן יגדל ויתקדם (בלימודיו) יבין ויהיה חייב במצוות.

נדון עתה ביחס המקורות ביהדות למופרעים בנפשם ובהתנהגותם

על פונחים לעופרעים בנפשם - בתנ"ך ובתלמוד

בפרשת הקללות נאמר בין השאר "יככה ה' בשיגעון ובעיוורון ובתמהון לבב".⁵⁵ ערעור המבנה הנפשי של האדם, משתמע מן התורה כתופעה חמורה. השיגעון יכול להיות מצב קבוע או זמני וחולף כדוגמת יהוא, עליו נאמר "כי בשיגעון ינהג".⁵⁶ אצל שאול אנו מוצאים התקפים של רוח רעה⁵⁷ ובעתה, ובהצטרפו לחבל הנביאים הוא מתנבא עירום⁵⁸ מנוכר, נכשל, עם דימוי עצמי ירוד מנסה שאול המלך להקיף עצמו, ללא הצלחה, בידידים כדוד ובאוירה היוצרת אקלים נפשי רצוי, כמו המוסיקה.⁵⁹ הלוצינאציות אצל בעלת האוב בעין דור⁶⁰ מסבכות את נפשו וההידרדרות לדיכאון מובילה להתמוטטות ולהתאבדות כפייתית.⁶¹ המדרש מנסה לענות על השאלה מדוע ברא הקב"ה בני אדם מופרעים, חריגים ובעלי מום:

"אמר (דוד המלך) לפני הקב"ה: כל מה שעשית בעולמך יפה, חכמה יפה מן הכל, חוץ מן השטות, מה הנאה בשוטה הזה? אדם מהלך בשוק וקורע בגדיו והתינוקות משחקין בו ורצין אחריו, והעם משחקין עליו, - זה נאה לפניך? אמר לו הקב"ה לדוד: על שטות אתה קורא תגר, חייך שתצטרך לה.⁶²

אם כן, נבצר מן האדם להגיע לחקר אלוה, כי האדם כבול לזמן, לסיבתיות קצרת זמן ולחיצוי מוגבל של העתיד.

היכרות עם השוטה, מאפייניו ומעמדו על פי האגדה, הלכה וספרות השו"ת, תבהיר מבחינה חינוכית את סיבות ההתנהגות החריגה של ילדים עם הפרעות נפשיות, ומה יכולה החברה לעשות למענם.

השוטה באגדה ובהלכה

הגדרתו של השוטה במקורות היהודיים אינה אחידה. גלגולי מונח זה רבים, הכל לפי הזמן, המקום והפרשנות. בימינו, השימוש הפופולרי במושג 'שוטה' מכוון לטיפש או למפגר בשכלו. ייתכן שמשמעות זו שאולה מן הביטוי הנפוץ באגדה 'שוטה שבעולם', המתייחס למי שהתנהגותו מעידה על חשיבה לא תקינה, אדם שדעתו קצרה ואינו רואה סוף מעשה במחשבה תחילה.

'שוטה' אינו מוזכר במקרא, אלא רק בלשון חז"ל ובהוראה הנ"ל, כמובנה של המילה היוונית 'מורס', והוא העולה מן המדרש הבא:⁶³

- (משל) למלך שמסר את בנו לפדגוג, ואמר לו: אל תהי קורא לבני מורה.
- מה הדין לישנה מורה? (= מה פירוש הלשון מורה?)
- אמר ר' ראובן: כהדין לישנא יוני צווחין לשטיא מורה⁶⁴ (= כלשון זו קוראים היוונים לשוטה - מורה).
- פעם אחת הקניטו וקרא אותו מורה.
- אמר לו המלך: כל עצמי הייתי מצווה אותך ואמרתי לך אל תהא קורא לבני מורה, ואתה קורא לו מורה? לית עיסקא דערום מהלך עם שטיא (= אין זה עסקו של הפיקח ללכת עם שוטה).

תוכחתו של המלך לפדגוג ה'פיקח' שאינו ראוי לחנך את בנו ה'שוטה', מבהירה את ההגדרה המקובלת בספרות המדרשית שהשוטה מתנהג בצורה חריגה ובלתי רגילה כדרך שבני אדם עושים, ואולי משום כך "אין מביאין ראייה מן השוטים"⁶⁵ השוטה אין בו ערמומיות ואינו יודע לפתות,⁶⁶ אינו מבין דבר מתוך דבר,⁶⁷ וקושר דברים שלא כהלכה, ולפיכך אינו מתוחכם במשא ומתן ובמסחר. אין הגיון בסולם העדפותיו כ"שוטה זה שכל טובות וברכות לפניו והוא אוכל עדשים"⁶⁸ קשה עליו התכנון לטווח רחוק, שכן אומרים לשוטים "מי שלא הכין מזונות ביבשה ונכנס בים, מה יאכל בים?"⁶⁹ ובדומה לכך "שוטים שבעולם... מי שלא טרח בערב שבת, מהיכן יאכל בשבת?"⁷⁰ מאפיין נוסף לשוטה הוא בתחום המילולי, כגון החזרה על דפוס-לשון באופן אוטומטי⁷¹ וריבוי דיבור "סימן

לשטות - מילין",⁷² וזאת בניגוד לחכמים שבהם נאמר: "יפה שתיקה לחכמים".⁷³ או "עד שאתם מתקנים את השוטות, בואו ותקנו את הפקחות".⁷⁴ השוטה כתינוק הוא תם ולכן "מיום שחרב בית-המקדש ניטלה מן הנביאים וניתנה לשוטים ולתינוקות".⁷⁵ הנה, אפוא, מדרש האגדה מתאר בדרך כלל את השוטה כמעוכב-יכולת בתחום ההשכלה,⁷⁶ במיומנות הכרנויות ובמניפולציות חברתיות המצריכות ניתוח מהיר, הערכת מצב, פתרון בעיות, תושיה, יצירתיות ושפיטה מוסרית. תיאורים אלו תואמים את הקרוי כיום בעל פיגור קל, משני או סביבתי. ההלכה, לעומת זאת, מדגישה דווקא את הפן האפקטיבי שבשוטה. "אין שוטה נפגע",⁷⁷ התנהגותו מוזרה ו"אין לו בוש". בעוד שהאגדה מצביעה ברוב המקרים על השוטה כחריג במחשבה, כניגוד לשלמות רוחנית חינוכית אידיאלית הרי ההלכה ועולם הפוסקים הפרגמטי מתמקדים בהתנהגות השוטה. מקורות המשפט העברי מתכוונים בדונם בשוטה - בבעל הפרעות נפשיות.

איזהו שוטה? - המופרע בנפשו

המקור הראשוני, הדין בהגדרת השוטה נמצא בתוספתא תרומות פרק א, ג "איזהו שוטה? היוצא יחידי בלילה, והלן בכית הקברות, והמקרע את כסותו, והמאבד את מה שנותנים לו".

אין לפנינו הגדרה מופשטת, אלא ארבעה סימפטומים, ועולות השאלות הבאות:

- האם רק בצירוף כל ארבעת הסימנים ביחד (סינדרום) באדם - ייקרא שוטה? או שמא די בשלושה סימנים, בשניים או אף בסימן אחד?
- האם הגדרה זו יפה רק לגבי מצוות הראייה, עדות וגיטין, או לכל עניין?
- מהי תדירות התופעה ועוצמתה כדי שייכלל האדם בגדר שוטה?
- האם תסמונת זו היא רק דוגמא מאפיינת, שיש בה עקרונות מנחים, ולאו דווקא הלכה למעשה ספציפית?

בתלמוד בבלי חגיגה ג ע"ב מובאים בתיאור השוטה שלושת הסימנים הראשונים בלבד, וחולקים האמוראים:

"רב הונא אמר: עד שיהו כולן בבת אחת. רב יוחנן אמר: אפילו כאחת מהן".

לפי רב הונא כל סימן אחד בלבד, אולם על רקע של התנהגויות מוזרות קבועות אחרות והן 'דרך שטות', הרי סימן זה יכול לשמש כמחווה 'לשטות'. הקביעות, פירושה חזרה על אותה התנהגות לפחות שלוש פעמים. אכן, התלמוד הבבלי

מוסיף את הסימן הרביעי "זה המאבד כל מה שנותנים לו", ובכך מודגשת ההמשכיות, ההתמדה והחזרה על אותה פעולה של שטות.

הרמב"ם מבחין בחולי כרוני באישיותו של אדם המאבד גבול בין דמיון למציאות באופן קיצוני, התנהגותו מוזרה וסיגולו לסביבתו בתהליך החיברות כמעט בלתי אפשרי. וכך הוא כותב על בעלי המרה השחורה⁷⁸:

"רוח רעה קוראין לכל מיני החולי הנקרא בערבית מלקוניא (= מלנכוליה?) כי יש מן החולי הנזכר שיכרח החולה ויבדל מן הטבע האנושי הממוצע כאשר יראה האור, או כשיתחבר עם בני-אדם וישתעשע, ותנוח נפשו בחושך ובהתבודדות בעת השתוממות והדבר הזה נמצא הרבה בבעלי המרות."

סיכום:

על הפסוק "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" אומר הרמב"ם "שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות... והדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו".⁷⁹ נשאלת אפוא השאלה, מי שאין לו דעת כגון המפגר, או המופרע בנפשו או קטן, האם אינם בגדר "בצלם אלקים"?

תשובה לכך ניתן למצוא במעשה המסופר בתלמוד על ר' אלעזר ב"ר שמעון. מעשה זה מכוון לראות את כל יצורי-אנוש על מגבלותיהם הפיסיות, הנפשיות והשכליות, כיצירי-כפיו של הקב"ה, וזכאים הם לגישה שוויונית וליחס אנושי. וכך מסופר בבבלי תענית כ ע"א:

תנו רבנן: לעולם יהא אדם רך כקנה, ואל יהא קשה כארז. מעשה שבא ר' אלעזר ב"ר שמעון ממגדל-גדור מבית רבו, והיה רכוב על החמור ומטייל על שפת נהר, ושמח שמחה גדולה, והייתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה. נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר. אמר לו: שלום עליך רבי. ולא החזיר לו. אמר לו: ריקה, כמה מכוער אותו האיש! שמא כל בני עירך מכוערין כמותך? אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשאני, כמה מכוער כלי זה שעשית. כיוון שידע בעצמו שחטא, ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו: נעניתי לך, מחול לי. אמר לו: איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית.⁸⁰

המסר הערכי של המעשה הזה הוא שדפורמציות ושוניות בין בני-אדם אינם צריכים לעכב יחס הוגן ושיויוני כלפי החריג. ואם כך הדבר במבוגר שדמותו ואישיותו עוצבו ונקבע להם צלם, הרי שלגבי ילד חריג הנמצא בתהליך עיצוב גופו, נפשו ושכלו וטרם קובע צלמו - על אחת כמה וכמה שיש לתלות תקווה בהתפתחותו. כקנה ולא כארז.

עקורות

(1 בראשית מא: לט, 2 שמות כח: ג, 3 מ"א ה: ט, 4 ישעיהו יא: ב, 5 איוב כח: יב, 6 משלי י: א, טו: כ, 7 משלי כז: יא, 8 דה"ב ב: יא, 9 דברים ד: ו, 10 משלי א: ז, 11 שם טו: ה, 12 ירמיהו ד: כב, 13 משלי יז: כח, ובמנורת המאור, נר א' ח"ב פ' ראשון עמ' 64 מצוין שאוויל בראשי תיבות אכול ושתה יאמר לך (על פי משלי כב: ז), 14 פסיקתא דרב כהנא, שקלים עמ' טו. דימוי זה מבוסס על הפסוק במשלי כז: כב, "אם תכתש את האוויל במכתש בתוך הריפות בעלי, לא תסור מעליו אויולת", 15 משלי ו: ו, 16 תיאור התלמיד העצל מפורט בדברים רבה ח, ו (הוצ' ליברמן עמ' 119): "אמרו לעצל לך ללמוד תורה מעיר לעיר. אמר להם: מתירא אני שלא יהא ארי בין הרחובות... אמרו לו: והרי חכם יש לך בבני-עירך? אמר להם: ארי בחוץ. אמרו לו: והרי חכם קרוב לך צא ולמוד תורה ממנו. אמר להם: בתוך רחובות ארצח. אמרו לו: הרי הוא בתוך הבית. אמר להם: אם הולך אני אמצא את הדלת שלו נעול, אני אחזור ואבוא. אמרו לו: פתוח הוא... לסוף שלא היה יודע מה להשיב אמר להם: (בין) אם הדלת שלו פתוח או נעול, מבקש אני לישון מעט". (ראה משלי כב: יג דעת מקרא). 17 משלי כז: טו, 18 שם כז: יג, 19 בבלי פסחים סו: ע"א, 20 שם סו: ע"א, בבלי ברכות לא ע"א, יר' פסחים פ"א ה"א, 21 תהילים צב: ז, 22 שם עג: כב, 23 שם צד: ח, 24 ירמיהו י: יד, 25 משנה אבות ב: ה, ובבמדבר רבה ג, א: "ישראל יש בהם בני תורה, יש בהם עמי-הארץ ויש בהם בורים", וראה בבלי ברכות מט ע"א. ש"ד גויטין, סדרי חינוך, ירושלים תשכ"ב עמ' קמח, מציע מבנה טיפולוגי של בני-אדם לפי השכלתם והוא יוצא מתוך הטיטה לפירוש על סידור רב סעדיה גאון ובה כתוב: "בני אדם מתחלקים לארבע מדרגות: בור ועם הארץ ותלמיד חכם וחכם. בור הוא בן-אדם מחוסר ידיעות שאין לו חלק במדע כלל". 26 תהילים קיט: ע, 27 ישעיהו ו: י, 28 בבלי ברכות סא ע"א, וכל בבלי שבת קנב ע"ב: משל למלך שזימן את עבדיו... פקחין שבהן... טפשים שבהם... 29 יר' פסחים פ"ה ה"ד, 30 בבלי מנחות כט ע"ב ורש"י מוסיף: שאינו יודע לקרוא אלא אות שלמה. 31 כיום מקובלות 2 שיטות יסוד בהוראת הקריאה: הגלובאלית - מילים שלמות וקטעי משפט, ולעומתה האנאליטית - עיצור ותנועה, הברה ומילה, משפט וקטע. 32 משלי י: א, 33 קוהלת ד: יג, 34 תהילים צב: ז, צד: ח, 35 משלי א: כב, 36 שם יח: ב, 37 קוהלת ד: ה, 38 משלי כז: ו, 39 שם טו: ב, 40 שם יח: ז, 41 קוהלת י: יב, 42 קוהלת ב: יג, והרמב"ם באגרות י"ב אומר לר' עובדיה הגר: "לא כסיל קרא ה' שמך, אלא משכיל, מבין ופיקח". 43 בראשית לא: כח, ובאותה לשון פונה שמואל לשאול (ש"א יג: יג) ושאול על עצמו (שם כז: כא). 44 בבלי תענית ז: ע"א, 45 משנה אבות ב: ח, 46 בבלי עבודה-זרה יט ע"א, 47 בראשית רבה כ', 48 משנה אבות ג': יז, 49 רמב"ם הל' גירושין פ"ב הט"ז על פי בבלי גיטין סז ע"ב ואין שואלין שלוש שאלות רצופות שהתשובה עליהן היא רק הן או רק לא. 50 שר"ע אה"ע קכא סי' ה' וראה שם הרמ"א. 51 שר"ת שרידי אש ח"ג סי' לה, המקור הוא בירוש' גיטין פ"ז, ה"א, 52 בבלי גיטין סד ע"ב, 53 בבלי מגילה יח ע"ב ורש"י שם על סברא - דבר האבא מבינת הלב (ולא דקלוס בעלמא) וכן בבלי ב"ב קנא ע"ב. 54 שר"ת חת"ס או"ח סי' פג, 55 דברים כ"ח: כח, 56 56 מלכים ב' ט: כ, 57 שמואל א' טז: יד, 58 שמואל א' יט: כג, כד, 59 שמואל א' יח: י, 60 שמואל א' כח: ז, 61 ב"ד ל"ד י"ג, י"ד שמה ס' ג, 62 ילקוט שמעוני ש"א סי' קלא, 63 פסיקתא דרב כהנא, הוצ' בובר, עמ' קיח, ב, 64 שכן בכרכי חים קוראים לשוטים - מורים, ראה: במדבר רבה יט, מדרש לקח טוב, פסיקתא זוטרותא דברים כא: יחמורה - לשון יוגי - שוטה, ודומה לו 'שיתה ה' מורה להם' (תהילים ט: כא), וביוניות

שוטה = מורוס, ומכאן הכינוי מורונים למפגרים. (65) בבלי שבת קד ע"ב, (66) מדרש תנאים ריש עקב על סנחריב, עמ' 29, וכן "שוטה זה שלא היה יודע לפתות" (ילקוט שמעוני מלכים ב', רלח). (67) כך דרשו על קין, עשיו ופרעה (ויקרא רבה כז, יא, וכן במדרש תהילים 'שוחר טוב' ב, ד), באותה משמעות בא הפתגם: לחכימא ברמיזה, לשטיא בכורמיזא (= לחכם ברמז, לשוטה באגרוף). (68) ילקוט שמעוני, תהילים תרכז, (69) אוצר מדרשים 493, (70) בבלי ע"ז ג' ע"א, (71) בבלי גיטין סח ע"ב, שם מוזכר בסיפור שלמה ואשמדאי "שוטה בחדא מילתא - לא סריך" (= שוטה בדבר (או דיבור) אחד - לא נאחז), ואפשר לפרשו גם בדרך אחרת, שאינו חוזר על אותו דבר פעמים רבות. (72) זהר בלק קצג ע"ב ('הוצ' מוסד הרב קוק), (73) בבלי פסחים צט ע"א, (74) בבלי נידה נג ע"ב, (75) בבלי ב"ב יב ע"ב, (76) משנה אבות ד: ז והגס לבו בהוראה - שוטה. (77) בבלי שבת י"ג ע"ב, (78) רמב"ם פירוש המשניות שבת פרק ב' משנה ה': המכבה את הנר... מפני רוח רעה. ועיין בבלי שבת כט ע"ב. ובעל 'ערוך השולחן' אה"ע קכא סי' י"ג מוסיף "בעלי המרה השחורה שאין עושין כלום דברים של שיגעון, רק יושבים בעצבות ורחוקים מחברת אנשים, ואין מבקשים לאכול, וכשנותנים להם לאכול - אוכלין ואין מתחילין לדבר, וכששואלים אותם - עונים מעט דברים, ואין מדברין דברים של שיגעון. יש להתיישב אם דינם השוטה אם לאו. ולפי הסברא אין בזה סימני שטות, אלא ממחת העצבות בלבד, ותלוי בראות עיני הבית-דין להבין דרכו ועלילותיו. (79) רמב"ם ה' יסודי התורה פ"ד ה"ח, (80) ובדומה לכך בבבלי תענית כא. הסיפור על נחום איש גמזו המספר עיצד הביא על עצמו עיוורון, שחין וליקויים גופניים אחרים.

הכנס החצי שנתי האחרון בחנוכה תשנ"ז הוקדש לשני נושאים:

הילד החריג במקורות ובספרות

ושירי ילדים במלל ובלחן

בחלקו הראשון נשא דבריו ד"ר מלמד-כהן רחמים על "הילד החריג והחינוך המיוחד עפ"י מקורות ביהדות. היה מעניין ומאלף לשמוע כמה מודעים וקשובים היו חז"לנו לקיומה של בעיית החריגות ואלו דרכים הציעו להתמודד עם הבעיות הנובעות מכך. הרצאתה של נירה פרדקין על הילד החריג בספרות היפה עוררה תשומת לב והקשבה בדריכות. הצמד נורית הירש ומיכל חזון סיפרו על לידתם של הרבה שירים ולחנים לגיל הרך והגן. קהל השומעים לא נשאר פסיבי והצטרף לשירים והראה בהם בקיאות רבה. לסיום שמענו הרצאה מרתקת של ציפי כהנוביץ על התאמת הטקסט ללחן ולחן לטקסט והפעילה את הנוכחים בהתאם ללחנים.

על הילד החריג בספרות הילדים בעברית

מאת: נירה פרדקין

כשהתבקשתי לדבר על נושא זה, היה עלי לברר קודם כל לעצמי מהו הילד החריג ובאיזה סעיף של הנושא הכללי אתמקד.

"הילד החריג" יכול לכלול נושאים שונים: זה יכול להיות מצב קבוע: נכות, קשיי למידה, אופי של הסתגרות והתבדלות, גאונות. זה יכול להיות מצב זמני. מנחם רגב, בספרו "השתקפויות" (1992) הפרק "הילד הרגיל נפגש עם הילד החריג", כולל בנושא זה סוגים שונים של חריגות ובתוכם ילדים חדשים, עולים חדשים או ערבים בחברה שהיא כולה יהודים. במילים אחרות: חריגות קבועה וחריגות זמנית.

מה יחסינו לחריגות כפי שהוא משתמע מיצירות הספרות? במוסף "ספרים" של הארץ, הופיעה לא מזמן ביקורת נלהבת של יעל דר על שני ספרים שמתארים ילדים יוצאי דופן. בין השאר יעל דר מציינת את העובדה, שיצירות על ילדים אידיבידואליסטיים היו פעם נדירות או לא קיימות ואילו כיום לא רק שיש כאלו, אלא שהשתנה גם היחס לעצם האידיבידואליות.

ובכן, הנושא רחב ובמסגרת זו אוכל לסקור רק חלק קטן ממנו. סקירה זו תתרכז אך ורק בנושא של פיגור שכלי או במילים אחרות לקויי שכל ותדון רק ביצירות ריאליסטיות ולא משליות. "תום החתול הכחול" לא נכלל כאן. כמו כן לא אתייחס כאן לספרים על לקויי למידה כמו "אני לא מה שאתם חושבים" שעניינו דיסלקציה. כל אחד מהנושאים שלא יוזכרו כאן, הוא, כמובן, נושא חשוב וראוי לבדיקה נפרדת.

אם השתנתה עמדתנו כלפי אידיבידואליות, הרי בנושא של פיגור שכלי מוסכם שהאדם לוקה בכך ולא מתברך בכך. אולי חל שינוי בנושא ההתמודדות עם הבעיה אבל לא בעובדה שזו בעיה.

מה יש לנו בנושא של לקויי שכל?

כולנו מכירים את הסיפורים הרבים על שוטים: "חכמי חלם", חושם, ג'וחא וכד'. כל אלו סיפורים מצחיקים שמלגלים על הטפשים. ייתכן שבהבנה של היום, אפשר לראות בהם סיפורים על אנשים מוגבלים. במאמר של רגב שהוזכר קודם הוא מציינ את העובדה ש"החברה אינה אוהבת חריגים... החריג... נראה כמאיים

על הסדר הקיים". אולי הלגלוג על השוטים הוא חלק מההתגוננות שלנו מפני תופעה זו.

חומר גלם לסקירה זו חפשתי בשלושה מקורות:

המקור הראשון: הקטלוג "ספרי קריאה - קטלוג מנומק" שמקיף למעלה מ-2000 ספרים.

המקור השני: ספריית הילדים במכללת דוד ילין, נדמה לי שזו אחת מספריית הילדים הטובות בארץ ובעזרת קטלוג הנושאים ניתן לאתר יצירות לכל נושא. יצירות קצרות שמופיעות באוספים חיפשתי במאגר ממוחשב של יצירות הנמצאות באוספים. המאגר בהכנה באגף לתכניות לימודים במשרד החינוך ובמרכז הפדגוגי הטכנולוגי של רשת עמל. רשומות בו כ-6000 יצירות. נדמה לי ששלושת המקורות הללו מקיפים חלק הארי של כל מה שיש בנושא (כמעט, לא הכול).

איתרתי כ-14 יצירות (6 ספרים וכ-7 יצירות קצרות). הרבה? מעט? מה המצב בנושאים אחרים של חריגות. אלו נושאים נוספים שגם הם ראויים לבדיקה נפרדת.

התופעה הראשונה הבולטת ביצירות אלו היא שרובן מאוחרות למדי. משנות ה-70 וה-80. אולי זו עדות נוספת לעובדה שכל שינוי ביחס החברה לתופעה. באשר ליצירות הקצרות, בולטת התופעה שהן מופיעות אך ורק בספרים של מחבריהן ולא באנתולוגיות ובמקראות. לפחות לא באלו שהופיעו עד 1994. מעניין לבדוק מה קורה בנושאים אחרים של חריגות.

אנסה לסקור את היצירות הללו.

אפתח בשני סיפורים של שלום עליכם.

- "מעשה באגוזים". תרגומים של ברקוביץ וגניה בן שלום.

- "נפש חיה" בתרגומים של ברקוביץ וגניה בן שלום ו"צורלה" בתרגום של אוריאל אופק.

שלום עליכם מוכר כסופר הומוריסטי ומעורר צחוק. אבל מאחורי הצחוק מסתתרים סבל, כאב ואלימות רבים. שני הסיפורים שהזכרתי פחות מצחיקים. "נפש חיה" הוא סיפור עיזב על בת הרב שהיא נכה, צורתה מעוותת והיא גם מוגבלת בתקשורת שלה עם האנשים וכנראה שהיא מפגרת. איש אינו אוהב אותה ואמה יותר מכולם כועסת על עצם קיומה, רק אביה מגלה כלפיה רחמים, שהרי היא נפש חיה. מספר הסיפור שהוא תלמיד בבית הרב, מתאר תיאור פלסטי

את כל פרטי צורתה המעוותת. רק כשהיא חולה קשה, מגלים כלפיה רכות ורק אחר מותה הוריה מתאבלים עליה. המספר עצמו, שבימי מחלתה ציפה למותה ולחופש מלימודים שיהנה ממנו בימי השבעה, מגלה שאינו יכול לשמוח כשהוא חושב על אותה נערה לא-רוחמה. הסיפור כולו כתוב מתוך תחושת רחמים על אותה נערה אומללה.

"מעשה באגוזים" הוא סיפור על ילד בשם גצל שהרב והילדים מכנים אותו גוי עצל. כיום אולי היו מגדירים אותו כילד מוגבל בשכלו. הילדים והרב צוחקים ממנו, צורתו החיצונית גם היא מגוחכת - הוא שמן מאוד מרוב אכילה ואמו העשירה טוענת שאינו אוכל מספיק. בפסח הוא משחק עם הילדים באגוזים, מסתבך אתם בקטטה ממנה הוא יוצא חבול ומוכה ומחליט לשחק עם עצמו. תוך כדי משחק הוא אומר לעצמו כל אותם ביטויים מעליבים, שהילדים אומרים עליו. מרוב עלבון גצל מתחיל לריב עם גצל וברוב כעסו הוא זורק לביצה את כל האגוזים. הסיפור כל כך מצחיק וכל כך עצוב. הוא מלגלג על גצל וגם מצטער עליו.

הנושא של סיפורים על שוטים כבר הוזכר קודם. אחד המוטיבים המפורסמים הוא זה של היקשים מוטעים, סיפור על מי שעושה כל פעם מה שהיה צריך לעשות במקרה קודם. סיפורים כאלו יש בסיפורי עמים רבים: "אפימנדס החכם", "שום דבר" של אגסי מתוך "חושם מבגדד", "הנס החכם" מאת גרים וכד'.

קורצ'אק כתב לפי מוטיב זה סיפור נוגע ללב ובכלל לא מצחיק בשם "בן מקשיב". זה סיפור על יצחק ששומע בקול אמו ומסתבך. אמו אמרה להגיד למורה "לבריאות" כשהוא מתעטש. המורה החליק ויצחק אומר לו "לבריאות" והמורה כועס. תקלות כאלו חוזרות ונשנות וכל פעם המורה כועס והילדים מלגלים.

בסוף הסיפור הדובר מזכיר לנו שיצחק הוא ילד טוב ומבקש מאתנו לא לצחוק ממנו. קורצ'אק לא רק מתאר מצב, אלא מנסה גם להשפיע.

"למל וציפה" של בשביס-זינגר הוא סיפור על ציפה השוטה שהוריה משיאים אותה ללמל שגם הוא שוטה. גם סיפור זה יש בו שילוב של הומור ודמעות. חלם מהאפיזודות המתוארות בו מוכרות לנו מסיפורים על חכמי חלם. הוריה של ציפה מנסים להכשיר את למל להיות סוחר, אבל כיוון שהוא שוטה, מרמים אותו בכל הזדמנות ובסופו של דבר הוא עובר להיות עגלון. הוא מרבה להיכשל, אבל בצד כל הכשלונות ציפה אוהבת אותו, והסיפור מנוסח כך שגם אנחנו נאהב אותו, את ציפה וגם את הילדים הרבים שנולדים להם כולם שוטים וטובי לב.

נתבונן ביצירה הרבה יותר מאוחרת. זו של עודד בורלא "אמא למה" מתוך "בתוך הבחור" (1978). הילד שואל את אמו שאלות ובין השאר למה הוא טיפש ותשובתה: "בשבילי אתה גאון". כאן יש ניסיון להתמודד עם הבעייה הן על ידי אהבה והן על ידי הכחשה.

ב-1974 הופיע בעברית הספר "הורד הכחול" מאת גרדה קליין, תרגום - לאה בגין, צילומים - נורמה הולט. זהו ספר במילים ובתצלומים המתאר את הילדה ג'ני השונה מאחרים. הוא מסביר במה היא שונה לאור הטענה העקרונית שיש בני אדם השונים זה מזה וגם ג'ני שונה ויש מקום לאנשים שונים בעולמנו. הרושם הנוצר בקריאה הוא שבהסבר על שונותה, יש גם מידה מסויימת של ניסיון להכחיש שיש כאן בעייה.

הספר אולי המפורסם ביותר בנושא זה וגם הוא במילים ובתצלומים, הוא ספרה של תמר ברגמן "**מחפשים את אסנת**" (1985). בספר זה יש התייחסות לכך שהפיגור הוא עובדה:

"כשאסנת נולדה אמר הרופא: "את התינוקת הזאת יהיה קשה לגדל כי היא שונה"...
לרופאים יש שם לכל דבר. "היא נולדה עם תסמונת דאון" אמר הרופא, "לכן היא שונה".

הילדה אסנת מצולמת מקרוב, כך נוכל לראות איך נראים ילדים אלו. הסיפור מספר סיפור, בשונה מקורצ'אק אינו אומר לנו מה לעשות, אבל זה משתמע מתוך הסיפור - הילדים אינם רוצים לשחק עם אוסנת, מראיה דוחה אותם. הסיפור פותח בהצגת הבעייה - אוסנת לומדת בבית ספר מיוחד והוריה אוהבים אותה מאוד למרות היותה שונה. יום אחד עקב אי הבנה אוסנת נוסעת למשרד של אבא בשעה שאביה נסע הביתה כי ידע שהיא לבד. נשים לב שאוסנת יודעת כיצד להגיע למקום העבודה של אביה. כשההורים רואים שאוסנת איננה, פורצת בהלה וכל ילדי השיכון מחפשים אותה. הסוף טוב: אוסנת חוזרת הביתה בשלום בזכות נהג האוטובוס שהבחין בבעייה. הילדים מסיקים שהעלמותה קשורה בעובדה שהיא משועממת בעקבות סירובם לשחק אתה ומעתה ירבו לשחק אתה, ואכן בצילום האחרון רואים את אוסנת משתתפת בחגיגת יום הולדת. ובינתיים הציגו לנו את הבעייה.

גישה מעניינת נמצא בשני סיפורים קצרים:

"הסוד" של חוה חבושי מתוך "**שוקולד מריד מאוד**" (1987).

והפרק "ילד אחר" בספרה של דליה בראל "**מכתבים שלא שלחתי**". (1993).
כדאי לשים לב לשמות של כל אחד מהסיפורים.

המשותף לשני הסיפורים שהם מסופרים מנקודת ראות של מישהו שמגלה במקרה שלחבר יש אח מפגר. בשני הסיפורים - מי שמגלה עובדה זו, מחליט מתוך ידידות וחברות לא לגלות את הסוד לאחרים. בסיפור של חבושי הילד ירון, זה שיש לו אח מפגר, אסיר תודה על שמירת הסוד. בספר של בר אל, המספרת לאחר שהחליטה לא לגלות את הסוד, אומרת לעצמה שבסך הכול זה לא סוד ואין מה להתבייש בעובדה זו. ספרה של בר אל הופיע חמש שנים לאחר ספרה של חבושי. אולי אפשר לראות בכך עדות לשינוי ביחס החברה.

אני מתלבטת אם לכלול בסקירה זו את הספר **"עודד שרצה להיות עודד"** של עמלה עינת. זה לא ספר על ילד מפגר, אלא ספר על טעות באבחון. כתוצאה מכך עודד נחשב כמפגר. רק כשהוא מתבגר, מתברר שאינו מפגר. הספר כולו הוא זעקה על הטעות הנוראה של כולם - מורים, הורים, פסיכולוגים. מה שמזעזע בספר, הוא לא רק עצם הטעות, אלא ההתנהגות כלפי עודד הנחשב למפגר. ההורים מתביישים בו, מרחיקים אותו מהבית. בכל מקום הוא דחוי והוא מסתבך גם בקטטות כתוצאה מתסכול. מפעם לפעם הוא נתקל במישהו שמתייחס אליו אחרת, פעם זו מורה ופעם זה טרקטוריסט בקיבוץ, אבל גם נסיונות אלו להגיע אליו נכשלים בגלל הסתבכות זו או אחרת. השוו זאת עם סיפורים כמו זה על אוסנת.

"הקיץ של הברבורים" - בטסי באיירס, תרגום - דורית גינת, (1984) - סיפורה של משפחה שבה האם נפטרה, אחותה מטפלת בילדים שאחד מהם הוא מפגר. אבי המשפחה נשבר עקב כל האסונות והוא חי רחוק מהבית. הסיפור כולו מסופר על היום שבו ילד זה נעלם. (כאן כדאי להזכיר ספר אחר של סופרת זו "כדורי משחק" על שלושה ילדים במשפחה אומנת, ילדים החשים שאיש אינו רוצה בהם). בסיפור זה מעז יצא מתוק. בעקבות החרדה לשלומם של האח המפגר האב מחדש את הקשר עם משפחתו.

אולי כדאי להזכיר את **"ג'דע"** (1993) מאת אהוד בן עזר. זהו סיפור ביוגרפי על השומר אברהם שפירא מפתח תקוה. בין השאר מוזכר שם הבן המפגר של שפירא ומסופר על היחס הקשה של האב כלפי בנו. בסוף הסיפור נמתחת ביקורת קשה על אלו שהתמנו לטפל בעזבונו של שפירא והזניחו את בנו חסר הישע.

"מה שהיה תיק סגור" (1995) הופיע קודם לכן בשם "תיק סגור" - דורית אורגד כותבת ספרים בנושאים רבים ובין השאר על בעיות חברה. כאן היא מספרת על שני ילדים שנמצאים בקונפליקט עם משפחותיהם. רונן, בן למשפחה מבוססת מסתבך במריבות גם עם ילדים אחרים וגם עם בני משפחתו. אביגדור, בן למשפחה שמצבה הכלכלי קשה הוא ילד מפגר. אביגדור הוא ילד כבד גוף ושתקן

(דורית אורגד בהרצאותיה מזכירה את השתיקות בסיפוריה). הדירה של הוריו קטנה והוא מתגורר במרפסת הסגורה יחד עם סבתו העיוורת ושם הוא מוסתר מעיני ידידים וקרובים של המשפחה. כאמור הוא שותק ובני משפחתו חושבים שאינו יודע לדבר, אבל עם סבתו הוא מדבר והיא העיוורת יודעת לראות בו מעלות שהאחרים אינם רואים. אביגדור הוא ילד טוב לב המשתוקק לידידות ולכן כל כך קל לרונן לגייס אותו למטרותיו. רונן רוצה להשיג כסף בגניבה ומנצל את אביגדור התמים למטרותיו. אלא מסתבר, שבטוב הלב שלו וברצון לידידות אביגדור מעניק לרונן כל כך הרבה. במהלך הסיפור, הידידות עם אביגדור גורמת לרונן להוציא את כל הטוב שבאופיו - מה שלא קורה לו בבית הספר ובבית. עקב מעשיו של רונן, יש משפט ונפסק לו ולאביגדור מבחן אצל קצינת מבחן. בתום תקופת המבחן, התיק של אביגדור נסגר, התיק של רונן עמד להיסגר אבל הוא שוב מסתבך. בגירסה קודמת של הספר "תיק סגור" גם התיק של רונן נסגר, דורית אורגד שינתה את הסוף).

"המסמר האחרון" (1992) - אילן בן ה-14 הוא ילד גבולי כתוצאה ממחלת דלקת קרום המוח שלקה בה בגיל 7. אביו יפתח מוכר לחלק מאתנו מהספר "גבעת האירוסים השחורים". גורלו של אילן הוא אולי מטונימיה לכל מה שקורה למשפחה - משפחת מושבניקים שנאבדת ללא הצלחה בקשיים. התחושה היא של כישלון בכל התחומים: החקלאות אינה מפרנסת את העוסקים בה (מסופר שם גם על מושבניקים אחרים, שאפילו כשהפרדס מניב יכול טוב - אי אפשר להתפרנס ממנו). העיר הולכת ומתקרבת אל המושב ומשתלטת עליו. רוח רעה מנשבת מהגבעה, רוח שמביאה איתה זיהום אוויר והרס לפרדסים. שטחים חקלאיים נמכרים ליזמים הפותחים קאונטר קלאב. האווירה בבית קשה: גם אין פרנסה וגם יש דאגה רבה מה יהיה על אילן. ליפתח אין ברירה אלא לעקור את הפרדס שאין קונה לפירותיו כי בארצות העולם מעדיפים הדרים מארצות אחרות. כל זה מסופר מנקודת ראותו של אילן שמבין ולא מבין מה שקורה סביבו. הוא מתקשה בלימודים, הוא לומד בכיתה ה' למרות שהוא כבר בן 14, כדי שלא יאלצו לשלוח אותו ללמוד מחוץ למושב. הילדים, הצעירים ממנו, מתגרים בו מאידך יש לאילן רגישויות לסביבה שאין לאחרים והוא ידוע כמי שמכיר את כל שבילי הפרדסים ועציהם. בתוך הפרדס יש לו סוכה סודית הבנויה מארבעה עצים וכריתת הפרדס מאימת על קיומו של המשהו היחיד הזה שהוא סודו שלו וזהותו שלו. אילן כמו אביגדור בסיפור האחר הוא שתקן. כמעט לא שומעים אותו מדבר, חוץ מחברו משה המצליח להגיע אליו, איתו אילן משוחח ואף מראה לו את הסוכה הסודית שלו במעבה הפרדסים. רק המשבר העומד לבוא - עקירת הפרדסים -

גורם לאילן לדבר להפתעת כולם. מרוב התרגשות הוא חולה וכשהוא חוזר לביתו, הפרדס כבר נעקר, אבל את ארבעת העצים הקרובים ללבו של אילן, יפתח הצליח להשאיר.

"אחד יותר מדי" (1993) הוא סיפורה של משפחה שמתנדבת להיות אומנת לרוני, תינוקת חולת לב הלוקה בתסמונת דאון שהוריה נטשו אותה בבית החולים. הסיפור מסופר על ידי מירב הבת האמצעית. למעשה מי שמאמצת את הילדה היא האם, שאר בני המשפחה מסתייגים. רק הבת הצעירה מתקרבת לילדה, ובמשך הזמן - גם המספרת.

תופעה שבולטת בספר זה היא האווירה המשפחתית הנעימה השורה על כל הספר בניגוד ליצירות אחרות שציטטתי, בהן מתוארים יחסים קשים. אמנם, בני המשפחה האחרים מסתייגים מהרעיון וכך גם שכנים וקרובים המזהירים אותם שילדה זו תהרוס את המשפחה. אבל האווירה הטובה במשפחה, הביטחון שהיא נותנת לכל אנשי המשפחה, הם שמאפשרים להם להתמודד עם הנושא של טיפול בילדה זו. בואה של רוני משנה דברים רבים בבית, אבל המשפחה אינה נהרסת. במהלך הסיפור משולבים פרטים בנושא של ילדים הלוקים בתסמונת דאון: הסברים על הכרומוזום הנוסף, על העובדה שילדים אלו זקוקים לאהבה והם מעניקים אהבה רבה וכו'. כל הפרטים הללו משולבים ברצף הסיפור ולא כהרצאות רקע. כמעט כל הדמויות בסיפור מוצגות לפחות לא באור שלילי. משה, סבא של הילדה המאומצת מבקר אותה, וכשהיא חולה ומאושפזת בבית חולים, מבקרת אותה גם דליה אמה הביולוגית, זו שבלחץ בעלה השאירה את הבת בבית החולים. הסיפור מנוסח כך שננסה להבין גם את הורי הילדה ולא נהיה שיפוטיים ומגנים.

מירב מספרת כיצד בואה של רוני שינה את החיים בבית, אבל מתוך הסיפור משתמע שכל אחד מבני הבית גם ממשיך את חייו שלו. בסוף הסיפור, מירב מחכה לטלפון מאמה שלה הנמצאת עם רוני בארצות הברית, שם ינתחו את רוני החולה בלבה. אנשים רבים מטלפנים לשאול לשלומה של רוני, אבל טלפון אחר הוא ממולי. הנער שמירב מאוהבת בו ברגע זה. הוא מזמין את מירב לאכול פיצה. מירב מצפה לידיעות על רוני שלמדה לאהוב אותה, אבל היא יוצאת מהבית ואינה עונה לטלפון, כי גם חייה שלה ויחסיה עם מולי חשובים.

בולטת בספר זה אווירה רגועה בהשוואה לחלק ניכר בספרים האחרים. (כשקוראים ביחד את כל הספרים שהוזכרו מושפעים מהאווירה הקשה שברובם, ולכן לקרוא ספר כמו זה, שאווירתו רגועה יותר זו חוויה נעימה).

אבקש לסיים בשיר של שלומית כהן-אסיף "הילד של ברכה", אפילו אינני בטוחה

מה בדיוק הבעייה עם ילד זה. זהו שיר על הילד של ברכה שמדבר עם הרוח, הגשם, העשבים ועם עצמו ולא עם אנשים "ורק ברכה יודעת" \ מה הוא רוצה להגיד".

הבה נקווה שכל הילדים שעליהם או מדברים יזכו למיני "ברכות" (תרתי משמע) כאלו.

רשימת היצירות שהוזכרו בסקירה זו:

- אורגד, דורית (1995), מה שהיה תיק סגור, הקיבוץ המאוחד.
- באיירס, בטסי (1984), הקיץ של הברבורים, תרגום: דורית גינת, הקיבוץ המאוחד.
- בורלא, עודד (1978), "אמא למה", מתוך בתוך הבחוף, עם עובד (שפן הסופר), עמ' 40.
- בן עזר, אהוד (1993), גידע, סיפורו של אברהם שפירא, יד בן צבי ועם עובד.
- בראל, דליה (1993), "ילד אחרי" מתוך מכתבים שלא שלחתי, לילך עמ' 68-70.
- ברגמן, תמר (1985), מחפשים את אסנת, (לפי סיפור של אבא של אסנת), צילום דרורה זכרונ, כתר.
- בשביס-זינגר, יצחק (1980), "למל וציפה" תרגום: יצחק ארד.
- מתוך: נפתלי בעל מעשיות וסוסו, עם עובד 1980, עמ' 71-83.
- סיפורים לילדים, עם עובד, ספריית פועלים 1989, עמ' 81-89.
- הראל, נירה (1993), אחד יותר מדי, עם עובד.
- חבושי, חוה (1987), "הסוד", מתוך "שוקולד מריר מאוד", מסדה (שעת קריאה), עמ' 32-40.
- כהן-אסיף, שלומית (1991), "הילד של ברכה", מתוך הספר הגדול של שלומית כהן-אסיף, עם עובד עמ' 77.
- נוי, יצחק (1992), המסמר האחרון, הקיבוץ המאוחד.
- עינת, עמלה (1984), עודד שרצה להיות עודד, זמורה ביתן מודן.
- קורצ'אק, יאנוש (1958), "בן מקשיב" מתוך סיפורים לילדים, תרגום: ב' פומרנץ, הקיבוץ המאוחד, עמ' 38-43.
- קליין, גרדה (1974), הורד הכחול, תרגום: לאה בגין, צילומים נורמה הולט. הוצאה פרטית.
- שלום עליכם, "מעשה באגוזים", מתוך: זקנים עם נערים, תרגום י"ד ברקוביץ, דביר 1960, עמ' 143-152.
- כתבי שלום עליכם / אדם ובהמה, תרגום י"ד ברקוביץ, דביר 1955, עמ' 95-107.
- אהבה, תרגום גניה בן שלום, אורעם 1979, עמ' 55-65.
- שלום עליכם, נפש חיה, צורלה
- בשם "נפש חיה" מתוך:
- זקנים עם נערים, תרגום י"ד ברקוביץ, דביר 1960, עמ' 15-3.
- כתבי שלום עליכם / אדם ובהמה, תרגום י"ד ברקוביץ, עמ' 69-82.
- אהבה, תרגום גניה בן שלום, אורעם 1979, עמ' 133-146.
- בשם צורלה מתוך:
- עלי כינור, תרגום אוריאל אופק, זמורה ביתן מודן 1980, עמ' 110-122.
- חובב, לאה (1995), "הילד השונה והחריג ביצירות לילדים", מתוך דרך אפרתה, עמ' 73-79.
- רגב מנחם (1992), הפרק "הילד הרגיל נפגש עם הילד החריג" מתוך השתקפויות, אפיקים.

עיון ומחקר - לקראת יום השואה

וכיצד אוכל לשכוח?

(אירועים עתקופת השואה בזיכרון טראומטי עתעטך)

מאת: מנחם רגב

לחמש היצירות שאדון בהן במאמר זה, יש מכנה משותף: אירועי השואה, למרות מפלתה של גרמניה הנאצית. ממשיכים להטיל צל כבד על פליטיה ועל המקורבים להם. עלייתם למדינת ישראל היהודית העצמאית, שאליה באו כדי לשקם את עצמם ולבנות לעצמם חיים חדשים, לא שיחדרה אותם מן הזכרונות המרים, מהרגשת האובדן והבדידות, מן הסייטים והפחדים. זאת ועוד: צללי העבר הטראומטי נפרשים גם על אותם האנשים שהפליטים פוגשים בישראל, ובמיוחד על הילדים שנולדו כאן.

איך מבינים הילדים, שאף פעם לא חיו בסביבה זרה ועויינת, את כאבם של חבריהם החדשים? איך הם מתמודדים עם החוויות הקשות, אשר כאילו מושלכות עליהם? איך "מתורגמים" המצבים המורכבים הללו לתוך הסיפורים שיידונו בהמשך? מהי ההשפעה של הסיפורים האלה על הקוראים הצעירים? מהו המסר העיקרי בכל סיפור, ומה הם האמצעים האומנותיים והמבניים של כל סיפור? כיוון שאדון רק בקטעים מסוימים מתוך היצירות, תוכלנה התשובות לשאלות האלו להיות חלקיות בלבד.

"קורות כיתה אחת" מאת בנימין טנא, הוא סיפור אוטוביוגרפי על חייה של כיתה בבית ספר יהודי בוורשה, פולין, לפני מלחמת העולם השנייה. יש בסיפור כל היסודות של "סיפורי בית ספר" טיפוסיים: יחסים בין מורים ותלמידים, אהבות ראשונות וכו'. אך כבר בהקדמה המיוחדת שלו מספר המחבר לקוראים, שהסיפור, על עשרים פרקיו, הוא סיפור יהודי, מבוסס על חוויותיו שלו כילד בוורשה, ושהיתה לו כוונה מיוחדת בכתיבת הסיפור: הספר פותח כך: "אייזונוולד, ברמן, ברין, ציגלר, דולגין, אטינגר, פיש, גולדין... רשקס, רובין, סגל, שטרן, טבצ'ניק, טננבאום, אונטרמן, וייס זומר, זוננפלד".

"מה זה?" תשאלו, "כך מתחילים ספר? הרי זה דומה למדריך טלפון?" לא. אין זה מדריך טלפון. זוהי רשימת שמות התלמידים, כפי שהופיעו ביומן הכיתה לפי סדר האל"ף בי"ת (של השפה הפולנית). "וכיצד זוכר אתה את הרשימה?" תשאלו. וכיצד אוכל לשכוח? שש פעמים ביום, בתחילתו של כל שיעור, היה המורה פותח את היומן, קורא בקול את שמות התלמידים וכל תלמיד היה קופץ ממקומו ומשיב "הנני!"

המספר אומר שיש והוא שומע את השמות בחלומותיו. כל שם מייצג אישיות אחרת. מעטים מאוד שרדו מן השואה. הוא מסיים את ההקדמה בדברים הבאים: "לצערי הרב, אני יכול לספור אותם (הניצולים) על אצבעות יד אחת. אך בטוחני, שגם הם, על משכבם בלילות, יש שעוצמים עיניהם ופתאום הם שומעים, כמוני ממש, את הקול הקורא: אייזונוולד, ברמן, ברין, ציגלר..."

והם, שלא כמוני, שנתמזל מזלי ועליתי ארצה לפני השואה, הם שראו במו עיניהם את התבערה הגדולה שהצית הצורך הנאצי בעיר-ילדותי ונמלטו מתוך האש כאודים עשנים, ממלמלים:

"איננו! איננו! איננו! איננו!"

ועינם זולגה דמעה".

המחבר עצמו לא היה "שם", אבל תחושת האובדן והכאב היא כמו של פליט-שואה. יש כמה מסרים להקדמה המזעזעת הזאת: גם אם לא סבלת בגופך בשואה, אתה יכול, ואולי חייב, לחוש את מה שחש המספר. הקורא הצעיר נדרש לקרוא את הספר (שאינו עוסק בתקופת השואה!) בידיעה שגיבוריו, שהם תלמידים כמוהו, הומתו באכזריות, שהסיפור שהוא עתיד לקרוא, למרות תוכנו השיגורתי כביכול, טומן בחובו מסר מיוחד. מבחינה ספרותית הפתיחה הזאת היא הישג מיוחד: רשימת שמות-משפחה זרים, שלכאורה אין קשר ביניהם, מייצגת גורל משותף מזעזע. בניגוד למקובל בסיפורים לילדים, יודע הקורא, שגיבורי הסיפור שהוא עומד לקרוא, שוב אינם בחיים. בכך ניטל כאילו עוקץ המתח לטובת המסר. האם יזכור הקורא הצעיר, כשהוא שוקע באפיזודות השונות, את מה שנאמר לו בהקדמה? גם לכך דאג המספר בשורה האחרונה בספר: "להם, ליקירי, שלא זכו לחזור להפליג אתי בטיולי לנוף ילדותנו, אני מקדיש ספר זה. באהבה רבה ובדמעה".⁽¹⁾

בדרך שונה לגמרי מובא זכרון השואה בסיפורה הקצר של צפירה עוגן, "הסוד של רחל ואלי".⁽²⁾ המורה החדשה של הכיתה, רחל, שונה לגמרי מן המורה הקודמת, שהיתה פופולרית, אהודה, פתוחה ביחסיה עם התלמידים וידידותית. אומנם הם

מגלים שמורתם החדשה, היא מורה טובה ומסורה, אבל אין היא פתוחה וידידותית כמו מורתם הקודמת. כיוון שהכל מתרחש בשכונה, הם יודעים איפה גרה מורתם. הם מציצים מבעד לחלון לתוך דירתה, ומגלים שהקיר כולו מכוסה בצילומים של בני משפחתה. הם גם שמים לב שלרחל יש יחס מיוחד לבן כיתתם, אלי.

לקראת חגיגות יום העצמאות מציעה רחל שהכיתה תציג את המחזה "נער הגיטו האמין". אברמ'לה, הנער גיבור המחזה, נהרג בשיאו של המחזה על ידי חייל גרמני בשעה שניסה להציל קבוצת יהודים שעמדה לברוח מהגיטו.

בעת חלוקת התפקידים רוצים כל הילדים לשחק את תפקידו ההירואי של אברמ'לה. לאכזבתם, מודיעה להם רחל שהיא כבר מצאה שחקן מתאים לתפקיד הזה, אלא שאינה מגלה מיהו. ההצגה מועלית ביום העצמאות לפני תושבי השכונה. ואז מגלים הילדים, שאת התפקיד הראשי מגלמת, בכשרון רב, מורתם רחל.

לאחר ההצגה המוצלחת והמרגשת, מתגלה שוב רחל אחרת שרוקדת ושרה עם תלמידיה במסיבת יום העצמאות. הפעם זו רחל מאושרת ושמחה. לאחר המסיבה מזמינה רחל את כל הכיתה לביתה. שם בין צילומי בני המשפחה, התלויים על הקיר, הם מגלים תמונת ילד הדומה מאוד לבן כיתתם, אלי.

"רחל, מי זה?" שואלת נעמי. זמן ממושך עובר עד שרחל משיבה לה תשובה קטועה. -זהו מאיר, אחי הקטן... הוא היה גיבור... הוא נרצח בגיטו... מבוכה ומועקה תוקפים את הילדים, לפתע נשבתה כל שמחתם. הם מרגישים, כי פרצו אשנב, שהיה סגור היטב, ומוביל הוא אל עולם אחר, שאיננו עולםם..."

מאז חל שינוי ביחסים שבין רחל ותלמידיה. הם התקרבו יותר, ובשבתות היתה מזמינה אותם לביתה ומספרת להם על בני משפחתה שנרצחו בגיטו. בהפסקות בבית הספר שוב לא היתה עומדת מבודדת ושקועה במחשבות. היא היתה מסתובבת בין הילדים המשחקים, צוחקת איתם ונוטלת חלק בשמחותיהם.

חשיפת הזיכרון הטראומטי של רחל (מן הסיפור לא ברור אם גם היה היתה בגיטו), הופכת לגשר של הבנה בינה לבין חניכיה. הילדים, בתוקף הנסיבות, נעשים, במובן מסוים, שותפים לחוויה הקשה המלווה את חייה של רחל. מעתה המושג "שואה" לא יהיה לגביהם משהו מופשט ורחוק, אלא סיפור חיים אמיתי ואישי של מורתם האהובה. הקישור בין השואה ובין יום העצמאות נותן תוקף לתפיסה שמדינה יהודית עצמאית, היא התשובה היחידה והנכונה לאנטישמיות ולרדיפות, ולשינוי מצבו של העם היהודי בעולם.

סיפורו של יהואש ביבר, "הפרטיזן עמנואל", כמו ספרו של טנא, כתוב בנימה אוטוביוגרפית. אלא שבהקדמה לספר של טנא מדבר אדם מבוגר, המעביר מסר לקוראיו הצעירים, וכאן מספר את הסיפור ילד הקרוב בגילו לקוראיו הפוטנציאליים. דרך זו של כתיבת סיפור מקרבת את התוכן והמסר אל הקורא הצעיר, הנוטה להתרשם מסיפור המבוסס על מציאות. סיפור הכתוב בגוף ראשון אף מעלה את הסיכוי של הזדהות הקורא הן עם המספר והן עם המסופר.

נער ישראלי פוגש אדם שהיה "שם". זהו מפגש טרגי-קומי. עמנואל מגיע לקיבוץ של המספר מפולניה לאחר מלחמת העולם השנייה. הוא שונה בהתנהגותו ובלבושו משאר חברי הקיבוץ. הנער, המספר שהוא אדם סקרן ואוהב לקרוא, נמשך אל הזר ומתיידד אתו. עמנואל מספר לו על היותו חבר בקבוצת פרטיזנים יהודים בתקופת השואה, שנלחמו בגרמנים. עמנואל אינו מצליח להשתלב בקיבוץ כי "לא היה פועל טוב". את עמנואל רודף רעיון אחד שאינו נותן לו מנוח. את הרעיון הזה הוא מגלה בחשאי למספר:

"הכל מסביב שורץ אויבים... ואתם לא יודעים. אתם יושבים בשקט. לא מתכוננים. לא מכינים נשק. לא מארגנים צבא. יבוא יום וישחטו את כולכם אחד-אחד. אני חש באויבים אף אם הם רחוקים. אף אם הם יושבים בשקט ומתכננים את ההתקפה שלהם עלינו. יש לי נסיון, הרבה נסיון." (3)

עמנואל מציע לנער להצטרף ל"מחתרת" שהוא מארגן, מחתרת שיש לה אקדח אחד... הימים עוברים ועמנואל נעשה רדוף יותר ויותר על ידי רעיונותיו הפרנואידיים: "הארגון שלנו צריך לגדול ולהתרחב ולהוסיף עוד כלי נשק". הנער ששוכנע מדברי עמנואל, מתחיל לשים לב להתנהגותו המוזרה: הוא מדבר אל עצמו, צועק ופוקד על אנשים בלתי נראים, ויש שהיה יושב על אבן כשכל גופו רועד ויבבות בוקעות מגרונו. ואז. באחד הימים נעלם עמנואל עם אקדחו. הנער נותר עם שאלותיו והשערותיו.

מה מבינים, הן הנער המספר והן הקורא הצעיר, מדבריו של עמנואל? מה הוא חושב על גיבורו שהכזיב? בקונטקסט הציבורי של הבנת השואה באותם הימים בארץ (לפני קום המדינה) עמנואל הוא דמות חשובה: הוא היה בין היהודים המעטים שנלחמו בגרמנים ונשק בידם. הרי יום הזיכרון לאירועי השואה כונה בשם "יום השואה והגבורה", כדי ליצור הזדהות מיוחדת עם אלה שלחמו בגרמנים. עמנואל אינו מסביר מי הם אותם "אויבים" שצריך להילחם בהם. פחדיו מלווים אותו לישראל. לגביו סיום המלחמה והשואה לא שם קץ לסבל. השואה לא הסתיימה, היא הפכה לחלק מחייו, ודרכה הוא מתבונן בכל אשר סביבו. אשר לנער המספר: הכל החל בהרפתקה מסעירה של מחתרת שתציל את

עם ישראל. אולם 'מה שנוותר בו מכל העניין הם סיפורי המלחמה של הפרטיזן, והתחושה, שלפחות חלק מסיפורו של עמנואל ופחדיו הפכו - בלא שיידע זאת- לחלק מהביוגרפיה שלו עצמו.

הסיפור הבא, אף הוא מאת יהואש ביבר, הוא "יאנקו מהעיר התחתית"⁽⁴⁾ יאנקו, נער נכה בכיסא גלגלים, ואמו, הם פליטים מפולניה שגרים בעיר התחתית בחיפה. אלה הם ימי מלחמת העצמאות. הם גרים באותו חלק של העיר שתושביו הערבים עזבוהו בשל המלחמה. יאנקו מתיידד עם שני נערים ישראלים שאף הם נאלצו, לברוח באורח זמני, לעזוב את קיבוצם שהופצץ על ידי ערבים. נוצר פה איפוא מפגש משולש של פליטים: הפליטים הערבים שרק בתייהם ורכושם נותרו אחריהם. פליטי השואה ופליטי היישוב שנלחם למען עצמאותו. הרקע הזה משווה משמעות מיוחדת לסיפור כולו. שלושת החברים משוחחים על ספרים ומשחקים שח ודמקה. יאנקו אף פעם לא יצא את ביתו, כי אמו מפחדת שמא יקרה לו משהו. כאשר אחד החברים הישראלים מעביר ביקורת על אמו של יאנקו, ובכלל את כל האמהות החרדות, מסביר יאנקו:

"אמא שלי סבלה יותר מדי בחיים שלה - אמר יאנקו, שנות המלחמה עברו עלינו ביחד. תמיד היה עליה לדאוג לי וזה היה קשה מאוד. לא נותר לה דבר מלבד את כל המשפחה שלה הרגו הנאצים ימח שמם, ואחרים מתו מרעב או ממחלות ברוסיה, הסבל הרב שידעה והנסיונות הקשים עשו אותה לפחדנית. תמיד היא חוששת מכל דבר. גם עכשיו לא קל לה. היא צריכה לעבוד כל היום כדי שיהיה לנו משהו לאכול."

באחד הימים, כאשר אימו נמצאת בעבודה, משכנעים שני החברים את יאנקו לבוא איתם לשפת הים. הם דוחפים את כיסא הגלגלים של חברם. הם נהנים מן השהות שם, אך בדרכם חזרה מופיעים מטוסים ערביים ומפציצים את העיר. החברים אינם נפגעים, כי הם מצליחים להגיע למקלט, כאשר מתחילה ההפצצה, יאנקו מפחד יותר מחבריו:

"שוב הפצצות, קרא בפחד. אני מפחד מהפצצות. המטוסים של הגרמנים רדפו אחרינו לכל מקום, הפציצו וירו במכוונות-יורה והרגו את הפליטים כמו זבובים."

כשהם חוזרים לביתו של יאנקו, פוגשת בהם אימו המודאגת והבוכה. המספר שם לב שהיא אינה צעירה ושפניה מביעים סבל. היא פונה בכעס אל שוקה, הנער הישראלי השני, וסוטר על פניו. הוא משתומם לראות שחברו אינו מגיב.

"הוא חשק את שפתיו בזעם קר, הסתכל באשה במבט קשה, ואז פנה לאחור והחל פוסע בצעד מהיר וקצוב... פניתי והלכתי אחר שוקה. אולם הוא לא שעה אלי פסע והתרחק בצעדים מהירים."

אף זהו סיפור שיש בו נימה אוטוביוגרפית. מדוע יושב יאנקו בכיסא גלגלים?
האם הפך לנכה כתוצאה מסבלותיו בזמן השואה? על כך אין המספר אומר דבר,
אך יתכן שגיבורי הסיפור, וגם הקוראים, רואים ביאנקו קורבן של אותם ימים
נוראים.

הקשר שנוצר בין השואה, מלחמת השחרור, סבלותיהם של יאנקו ואימו,
והעובדה ששני הישראלים אף הם פליטי מלחמה - יוצר מירקם מיחד של ידידות
והבנה בין שלושת החברים. כאשר הן שני הנערים הישראלים והן יאנקו
מאוחדים בפחדיהם בעת ההפצצה, וכאשר שוקה, בדרך תגובתו, מקבל בשקט
את ההתפרצות של אימו של יאנקו - נראה שגם שני הנערים הישראלים בסיפור,
וגם הקוראים הצעירים מבינים קצת יותר את צלקותיהם של ניצולי השואה, הם
חשים, כישראלים שלא ידעו טעם רדיפות, את מגעה של השואה.

"סיפור חמישי **"אצל סבתא נינה"** מאת עליזה עמיר-זוהר,⁽⁵⁾ מסופר, בגוף ראשון,
מפיה של הילדה עמליה, בת קיבוץ. אלחנן הוא הגנן של כל גינות הנוי בקיבוץ.
הוא מסור מאוד לעבודתו ומצליח בטיפוח העצים, הפרחים והדשאים ברחבי
הקיבוץ. אלחנן הוא רווק והגננות היא כל חייו. הוא קנאי לגנים "שלו". כאשר
מישהו, ולו בשגגה, גורם נזק כלשהו לאחד מגידוליו האהובים, מגיב אלחנן כאילו
פצעו אותו אישית. הילדים רואים שהמבוגרים מכבדים אותו, אך הם עצמם
מפחדים מפניו, כי אינם מבינים את פשר התנהגותו המוזרה. במיוחד הוא שונא
כלבים כי הם מלכלכים את הדשאים ודורסים את הפרחים. באחד הימים נושך
עוג, כלבם הגדול והאהוד של קבוצת הילדים בקיבוץ, את אלחנן והורס את שיח
הלילך שאותו טיפח אלחנן במאמצים רבים. הילדים מזועזעים כשהם שומעים
מפי אלחנן שהוא יהרוג את הכלב. אחר כך הם נפגשים עם הוריהם, ואחד מהם
מספר להם את סיפור חייו העצוב של אלחנן, אשר נולד בעיירה במזרח אירופה.
כשפרצה מלחמת העולם השנייה, כבר היה אביו בארץ. כאשר הנאצים נכנסו
לעיירה, מצאו אלחנן, אימו ואחיו, מסתור באסם: "אחר כך החלו בחיפושים אחרי
יהודים מסתתרים, הם עשו זאת ביעילות רבה ונעזרו בכלבים צמאי-דם שאומנו
לחיפושים כאלה. הם לא התקשו לגלות אל המסתתרים באסם, הכלבים פרצו
פנימה בלשונות שלוחות וגילו מייד את אמא של אלחנן, את אחיו הקטן ואת
התינוקת שהיתה בזרועותיה, אלחנן הספיק לקפוץ ולהסתתר למעלה, משם ראה
את החיילים מגרשים את אימו החוצה בדקירות כידוניהם, הוא שמע אותה
צועקת ומבקשת על חי ילדיה, הוא שמע את בכייה של אחותו התינוקת ואחר כך
נשמעו שלוש יריות והשתרר שקט."

הדברים מזועזעים את הילדים, ומכאן ואילך נוצרים קשרים מיוחדים בינם ובין

אלחנן: "ואז גילינו שאלחנן יודע לספר על פרחים וצמחים, אינסוף סיפורים שמעולם לא שמענו."

כל הסיפורים שהבאנו, מבטאים את השפעתם של מוראות השואה שנים לאחר שאירעו. אלה אשר שרדו, נושאים עימם את הכאב והסיוטים של אותם ימים. לגביהם השואה לא תסתיים לעולם. הסופרים המתארים את הפגישות של הילדים עם אותם אנשים, אינם חסים על הקוראים הצעירים ומתארים את הדברים על הוויתם האכזרית. על הילדים שבסיפורים ועל הקוראים הצעירים, מוטל להתמודד עם החוויות הקשות שהם חווים אותן בעקבות המפגש עם פליטי השואה. על ידי כך שבינו משהו מעולמם המיוסר של חבריהם החדשים, יוכלו, אולי לסייע להם להתערות בביתם החדש, שבו ייאבקו ביחד לבניית עתיד שבו לא יוכלו דברים כאלה לקרות.

הערות

- (1) בנימין טנא, קורות כיתה אחת, עם עובד, 1976, ע' 8-9, 152.
- (2) צפירה עוגן, הסוד של רחל ואלי ועוד סיפורים, רשפים, 1981, ע' 7-22.
- (3) יהואש ביבר, הפרטיון עמנואל, בקובץ "כלב ציד משלי", עם עובד, 1982, ע' 73-87.
- (4) יהואש ביבר, יאנקו מוחער התחתית, בקובץ: "פירות קיץ", הקיבוץ המאוחד, 1978, ע' 36-47.
- (5) עליזה עמיר-זוהר, סיפור שלישי, בקובץ: "אל סבתא נינה", 1980, ספירת פועלים, ע' 62-78.

תיקון טעות

בחוברת "ספרות ילדים ונוער" מס' 90, הוחלפו הצילומים בין שתי זוכות פרס זאב לשנת תשנ"ז, חנה ליבנה ונורית דור, ואתן הסליחה.

סיפורים מן השואה

על "סופו של משהק" עאת חיה גילאור⁽¹⁾

מאת: לאה חובב

פתיחה

לאו כל סופר עשוי לחשוף את המכאוב הפנימי שלו ביצירות ספרותיות, אם מפני שאיננו מוכן לעשות זאת ואם מפני שאינו יכול לעמוד בדבר. קשה הדבר שבעתיים כשמדובר באדם שחוה על עצמו את אימי השואה האיומה, שהיה באושוויץ, וחלק מבני משפחתו נספו שם. רבים מן השרידים שניצלו והגיעו ארצה, בחרו להדחיק את האימה ובכך להתרחק מן החוויות הקשות שעברו עליהם. רבים מאד לא סיפרו דבר לבני משפחותיהם ולילדיהם והם שתקו במשך שנים ארוכות. גם יחסו של "היישוב" לפליטים שהגיעו לארץ אחרי שהלכו, כביכול, "כצאן לטבח", לא עודד את הבאים לספר את מה שעבר עליהם. רק לעת זקנתם, כאשר הם נוכחים לדעת שאם תימשך שתיקתם יושכחו המאורעות הנוראים, ולא יהיה מי שיספר עליהם לדורות הבאים, התעוררו רבים מהם להעלות זכרונות ולהנציח בכתובים את הזוועות.

אחת מאלה היא הסופרת חיה גילאור. היא איננה פנים חדשות בספרות הילדים. יצירות רבות פירסמה בעיתוני ילדים, כגון: פשוש, פילון, כולנו, משמר לילדים, מעריב ועוד, וסיפוריה אף הושמעו ברדיו. בשנת 1983 פירסמה ספר שירים לגיל הרך, "קוביות-קוביות"⁽²⁾. ספרה "אומי והסערה הנוראה"⁽³⁾ ראה אור בשנת 1994, ובו ניתן לקרוא מבין השיטין על חוויית אובדן האב, והסערה בים יכולה לסמל את הסערות שבחיים בכלל. ספרה השלישי, "נוצות לבנות"⁽⁴⁾, אף שהעלילה שבו מתרחשת בישראל וליד קיבוץ, נושאו המרכזי הוא ההליכה לאיבוד, ואף הוא רומז לאובדן וחיפוש דרך. ספרים אלה ויצירות אחרות שלה הם כעין בריחה לעולם שקט ורגוע, עולמם של ילדים, טבע ונוף. אולם אותם שמכירים את המחברת חשים ששקט זה הוא רק מלבר, ואילו בתוכה של היצירה מהדהד עולם סעור וכואב. עתה יצא סוף סוף לאור ספר משלה על השואה, מבלי מחיצות. זה ספר לנוער, "לזכרם של כל ילד וילדה, כל נער ונערה, שניספו במחנות ההשמדה".

1. חיה גילאור, סופו של משהק, מורשת, תל-אביב, תשנ"ו, 1996.
2. חיה גילאור, קוביות קוביות, ספרית פועלים, תל-אביב, תשמ"ד, 1983.
3. חיה גילאור, אומי והסערה הנוראה, הוצאת דני ספרים, 1994.
4. חיה גילאור, נוצות לבנות, הוצאת דני ספרים, 1996.

"סופו של משחק" - עולם השואה

בספר זה כלולים שנים-עשר סיפורים קצרים המשתרעים על פני תקופת השואה כולה. מהם אף מתארים את מצבה של המספרת כאן בארץ, כאשר הסיוטים רודפים אותה, ואין היא יכולה לשכוח את האימה.

הספר בנוי בדרך כרונולוגית: זמנם של שני הסיפורים הראשונים הוא בראשיתו של הכיבוש הנאצי את צ'כוסלובקיה. הסופרת ממחישה לקורא את חוסר הידיעה ששררה בין היהודים, את הוויכוחים בתוך המשפחה ובקהילה על התנהגותם של הגרמנים "הנאורים", ואת חששם של הפסימיים שראו את הנולד. כדרכו של סיפור קצר רודפים המאורעות זה אחר זה. בסיפור "טעם של מספריים" לומד הגיבור המאמין בצדקת הגרמנים את טעמם של המספריים הפוגעים בכל חלקי גופו. יהודי זה בא לעזרתם של אם ובנה, כאשר חיילים גרמניים גזרו את פיאותיו של הילד ואת בגדיה של אמו ופצעו אותם. הסצינה מתוארת בצורה ריאליסטית ומוחשית, והיא קשה ביותר. התיאור מאופק ו"אובייקטיבי", מבלי שהמחברת מוסיפה לו את רגשותיה. אף אין צורך בכך. הדברים זועקים ומדברים בעד עצמם.

הסיפור "סופו של משחק", שעל שמו קרוי הספר, הוא סיפור אוטוביוגרפי. המספרת משלבת בו את שמות הוריה, אחיה ואחיותיה (משפחת פרידמן) ומספרת על גורלם. אולם עיקרו של הסיפור הוא גילויי ניצניה הראשונים של האנטישמיות, כדרך שחוותה אותם לראשונה אחותה של המחברת, עדלקה. בסיפור זה מתגלה לקורא הווי של משחק ילדים, המשיטים סירות של נייר בשלולית מים. המשחקים הם ילדי הגויים והילדה היהודיה, המכריזה: "אני שטה לארץ ישראל". התגובות הקשות לדבריה של הילדה הציונית היו קריאות גנאי תוקפניות מצד הגויים: "מלוכלכת! מטונפת! כאלה הם היהודים!" וכדומה. יש לציין, שבסיפור זה, כמו בסיפורים נוספים בספר, מצביעה המחברת גם על גויים חיוביים המנסים לעזור, ובכך מצטיירת תמונה שאיננה חד מימדית: "הם לא מתכוונים אליך, עדלקה. את והמשפחה שלך, אתם בסדר. אולי זה היהודים האחרים בעיר". אלא שדברי החברה הצ'כית לא הרגיעו. אדרבה, מטח הבוץ שפגע ביהודיה הקטנה היה אות "לסופו של משחק", סוף של משחק ילדים ההופך לסמל, לסופה של תקופה בגלות שכולה אשלייה.

שני סיפורים קצרים מתארים סיטואציות בגטו. זהו שלב נוסף במצב שיצרו הגרמנים לקראת החיסול הסופי. חיה גילאור מדגישה את אופיו של העם הגרמני בסיפור "מפלצת". במשפטים קצרים מתחוללת הזוועה: "הגרמני-המפלצת משך את

הזקן של הסבא ההוא, עד שלסבא יצאו שערות מהזקן שלו, וגם דם". וכאשר נופל גרמני בחצר ונראה לילדים כמת, אומרת הילדה ברוב תמימותה: "הדם של המפלצת אדום כמו הדם שלנו. אולי הוא בן אדם? ואולי כואב לו כמו שכואב לנו?" כאן מובעת השקפת עולמה של המחברת, הרואה בני אדם בכל. אולם רגע לאחר מכן מומחש לעינינו השוני וכפיות הטובה: כאשר התעורר הגרמני וראה שילדה יהודיה ניגבה את פניו המוכתמים בדם, הוא קם וירה בה ובאחיה תוך צעקות: "יודה! יודה! יודה!" זעקות השבר של ההורים: "מפלצת!" הוסיפו אותם לערימת ההרוגים.

על הימצאות פתח הצלה ותקווה קוראים אנו בשני סיפורים קצרצרים, המספרים על מקומם של הפרטיזנים בהצלת היהודים. אף זה מצביע על המחברת, שאינה רוצה לצייר את הזוועה רק בשחור. בביטוי "גרמנים אחרים" מכנה הילדה את האנשים הלובשים מדים גרמניים ומביאים את המשפחה ליער. האם מעמידה אותה על טעותה: "אין גרמנים אחרים! אלה יהודים שכאו להציל אותנו". אולם ההצלה היא רק חלקית, ובכך נאמנה המחברת לעובדות ההיסטוריות. בסיפור "**פנס זרח בלילה**" ניצלים רק שני הילדים שהתחבאו ביער, ואילו הוריהם עם כל בני הכפר נלקחו על ידי הגרמנים.

האימה שבספר בוקעת בהדרגה. סיפורי אושוויץ מזעזעים דווקא בקיצורם ובביטוי הגלוי של תחושת המספרת. מה יותר נורא מאשר יאוש מוחלט ורצון למות? הסיפור האוטוביוגרפי "**רק לא אל הגדר...**" הוא מן המזעזעים שבקובץ, אך עם זאת, הוא בעל מסר של תקווה ואחווה אנושית. "הגדר" היא הגדר החשמלית שהקיפה את אושוויץ, וכל הנוגע בה מת מיד. המתאיישים, ואותם שלא היה בכוחם לסבול יותר, רצו אל הגדר ושרו קץ לחייהם ולסבלם. כאן באה חיה גילאור ומציגה לעינינו את עזרתה של אחותה, רחל, בעידוד ובתקווה שהפיחה בדוברת החולה והמתמוטטת, הרוצה לנגוע בגדר. וכאשר חשה האחות שדבריה אינם משפיעים, נקטה בתכסיס אחרון: "אם את עושה זאת אני אחריך!" והמספרת מסיימת: "ניצלתי רק הודות לתקווה שהפיחה בי אחותי... אסור להיכנע לרגעים שבהם נדמה שאין פיתרון. צריך וכדאי לקוות. התקווה הצילה את חיי".

על גרמנים בעלי זיק אנושי מספרת לנו חיה גילאור בסיפור "**טורגאוו**", שהוא שמו של מחנה עבודה שבו ייצרו נשק. המספרת החולה היתה עלולה לסיים את חייה במשרפות, כשם שסיימו רבים שלא הביאו עוד תועלת למכונה הגרמנית. כאן נתקלים במנהלת עבודה גרמניה אנושית, שעזרה לגיבורה להביא ואף הביאה לה מזון משלה. גם המפקח הגרמני מסתכן ומספר לה שהרוסים מתקרבים והשחרור קרוב. רק מי שמצוי בתהומות היאוש יכול להעריך את הבשורה המלאה תקווה שעוזרת לעמוד בלחצים. אותו מפקח אף הציל את העובדות היהודיות בהכניסו

אותן לבונקר, בעת פיצוץ מחנה תעשיית הנשק. סיפור זה, יותר מאשר הוא מעיד על "אנושיותם" של בודדים, הוא מצביע על המחברת שאינה שוכחת את הטוב, בתוך ים הזוועה שהיה מסביבה.

תקווה מסוג אחר מתגלה לקורא בסיפור גבורתו של האח, שלמה, שהצליח לברוח ממחנה כפייה גרמני. "לנשום... לנשום..." הוא סיפור מופלא על תושייה ותעוזה של בחור יהודי, שיצא מן המחנה באמצעות מכונת האשפה, קפץ ממנה לתוך הנהר ושחה מתחת למים, תוך שהוא פושט את בגדיו, שאליהם כוונו יריות הגרמנים. המתח בסיפור זה הוא עצום. המאבק לחיים תוך המאמץ לנשום, אך גם לצלול כדי לא להירות, הוא הירואי. גבורה זו מפריכה את הדעה על כניעתם של היהודים בשואה. גם בסיפור זה מבצבץ הטוב וההומאני שבאדם: המשפחה המסתירה את שלמה ומטפלת בו, מצילה את חייו ואיננה מסגירה אותו לגרמנים.

שני הסיפורים האחרונים שבקובץ מסופרים מנוקדת תצפית של ניצולי השואה שעלו לישראל. מי שחשב שבעצם העלייה לארץ, הקמת משפחה ובניית בית במולדת הסתיימה המלחמה של ניצולי השואה, יקרא את הסיפור המרתק "הגנן", ויבין מה עובר יום יום ושעה שעה על רבים מן הניצולים. "הפתח מפני השגעון רדף אותה במשך שנים. בכל ליבה קיוותה שנפשה לא תתערער מהסיוטים שעברו עליה באושוויץ". כל חוויה שבמציאות היומיומית מעלה בנפש הניצולה אסוציאציות מן העבר, נפשה מזדעזעת והיא חיה שוב את מה שעבר עליה באושוויץ. הבת שנבחרה לנסוע לגרמניה עם בני נוער, מחזירה אותה לסאדיזם של הגרמנים. התספורת הקצרה של הבת, מעלה חוויה בלתי נשכחת: "את רוצה לשמוע מתי היה לי שיער כזה כמו שלך? באושוויץ, כשראשי המגולח התחיל להצמיח שיער. קשה לי לראות אותך בתסרוקת אושוויץ".

המעשה בגנן ערער את שלוותה, "המבט הפראי שלו בעת הגיזום". היא דרשה לפטרו כי העלה בה פחדים נושנים. הסתבר שצדקה. היה זה מתחזה נאצי ש"גזם" יהודים לתיאבון בשואה: "שם גזמתי בהם, ביוֹד האלה, ואני עוד אגזום בהם גם כאן". דברים אלה שאמר הגנן לחברו הכומר, חשפו את פרצופו האמיתי, והמשטרה שהוזעקה על ידי הגיבורה ובעלה חשפה את פעילותם של הנאצים בעבר. הסיפור כתוב בהעמקה פסיכולוגית וברגישות רבה, והוא שופך אור על נפשם של ניצולים רבים.

בסיפור האחרון, "כמה טוב שהתעוררתי", הדוברת היא הנכדה. דבריה מאששים את מה שכתבתי בתחילת מאמרי ואביאם כלשונם: "סבתא שלי היתה באושוויץ. היא ניצולת שואה.

סוף בעמוד 33.

קסמו וקוסמו של הקוסמוס

על ספרם של עודד בארי ופפי מרזל, "הקוסם". הוצאת עיפוז. תא. איורים: יעב שעעוני. 1996.
מאת: ירדנה הדס ודינה דניאלי.

צמד-יוצרים מחונן עודד בארי ופפי מרזל, זיכה אותנו בספרון חביב ומיוחד: "הקוסם", שם גיבורו הראשי של הספר משדר לנו הדדיות, אחריות, שיתוף, כוליות וחביבות (המחלחלים מן הטקסט ואף מן הציורים).
הטקסט מצומצם ביותר, קומפקטי, פיקנטי - ורב משמעות ואהבה. עיון מעמיק בו יעמידנו על טיבו וטובו.

ה"גיבור":

הסיפור פותח במילים "ללילולו הקוסם יש קופסת - קסמים". הגיבור חסר רקע. כי הוא מצוי בכולנו. הוא מוצג לפנינו בלשון-הווה: "יש", ולא "היה היה" (בהבדל מאגדות רבות לאין ספור). זהו סיפור על "גיבור" אגדי המצוי בהווה שלנו. ההווה יכול להיות כאגדה.

כוחו של לילולו גדול: הוא יכול להוציא מקופסתו מנורה "שנמצאת בתוך בית, | שעומד בעיר, | שנמצאת בארץ, | שנמצאת בעולם".

שרשור זה (של דבר בתוך דבר) נמשך לאורך ששה צמדי-עמודים, המהוים את פתיחת העלילה, את האקספוזיציה שלנו. פתיחה מעין זו מכינה את הילד, המאזין והמתבונן, להשתלשלות מעין - בדיונית, האמורה להתחולל עם סיומה.

לאחר הפתיחה, ישנה תוספת קטנה, המפרטת מהי קופסה זו ובמה ייחודה: "זאת קופסת-קסמים קטנה- ובכל זאת יש בה כל-כך הרבה דברים".

הקופסה היא יסוד קטן, מועט המכיל את המרובה, כוחה עתיד להתגלות, ה"דברים" שבה עתידים לפעול - אך, כמו בכל האגדות, יתבטא הדבר לאחר שתתערער השלוחה שבפתיחה.

העלילה:

"פעם בא מישוה וגנב ללילולו את המנורה".

זוהי אבדה אישית ללילולו, אך כמובן שמהדהדת בה אבדתנו, של כולנו ("לנו")

הדברים נמסרים בלשון - ילדים, מדוברת : לא "גנב מ..." אלא "גנב ל...".
הצירוף מנורה וכשף⁽¹⁾ מצוי הרבה באגדות. גניבתה של מנורה כזאת נותנת את הכוח בידי הגנב, שכן בשפשפו את המנורה עתיד הכוח הגלום בה לעמוד לרשותו - ואולי להרוס עולם ומלואו... ואכן, כתוצאה מן הגניבה מתארים שלשלת-אסונות: "ואז נפל הבית, \ ונעלמה העיר, \ ולא היה לארץ עיר, \ והיא הלכה לאיבוד, \ וכשלא היתה ארץ אחת, כל העולם נעלם. \ חבל."
כל אחד משלבי האסון הזה, הצביר והצובר תאוצה, מתחולל בדף נפרד. הילד, בדפדפו בספר, "קובע" למעשה את קצב - המאורעות המדאיבים.
"אבל אל דאגה!"-מבשר הדף הבא, הפונה ישירות אל הקוראים - המאזינים הצעירים. פנייה זו באה להרגיע ואף להוות פתיחה להמשך (המשדר, שאין לאבד עשתונות):

"לילולו הוא קוסם \ והוא יכול להוציא מן הקופסה שלו \ משהו אחר."
"ואז הוא הוציא כבשה..." הקוסם שלנו נעשה דומה מאד לגיבור ספרותי אחר, הלא הוא "הנסיך הקטן", פרי עטו ומכחולו של אנטואן דה סנט אכזפרי.⁽²⁾ הכבשה הזאת "חיה בשדה \ שהיה על פני האדמה \ של העולם". היא חפה מתטא ומחוסרת מגן - ועל כן היא נגנבת ע"י "מישהו" - ובתגובה - שרשרת כי לשדה "אין מה לעשות בלי הכבשה", ולאדמה - מה לעשות בלי השדה \ ולעולם - מה לעשות בלי האדמה \ - והעולם נעלם, \ חבל."⁽³⁾

הפסד האקולוגי והאנושי:

הקוראים הצעירים מבינים כבר: כל יסוד בקוסמוס תלוי בקיומו של זולתו וצר על דאבדין.

מה יעשה איפוא? היאבד כל היפה בעולמנו? היאבד עולמנו? הפתרון טמון בנו, שהרי לילולנו הוא אנו, וכל אחד מאיתנו. ו"לילולנו לא התייאש": הוא חוזר ובונה עולם יפה: דג - נחל - נהר - ים - ויבשות: הכל בו, הוא יפה! - אבל כאן מעמידה אותנו העלילה על אחריותנו האישית לסיפור הקוסמי שלא תמיד מספק לנו נסיך-קוסם, המתקן הכל:

"קופסת הקסמים שלי טובה, חשב לילולנו, רק אם הדברים הקטנים נשארים כדי לשמור על הדברים הגדולים, ולהפך!"

הקוסם שלנו, הקוסם שהוא אנו, הוא אל-זמני. אבל גם "גונבי היופי" חוזרים ובאים. אולי אנו קטנים, אומר הסיפור, אך חובתנו לשמור על "הדברים הגדולים". לרבות ערכי היופי. "אחרת זה לא שווה".

לסיכום:

הילדים ייהנו מכל רגע של הקריאה (והדבר בדוק!). הם יפנימו את המסר האקולוגי. הלשון המצומצמת מסייעת לכך - והאיור המינימליסטי, המתמקד ברעיון המרכזי, משעשע את העין ומסבר את הדעת. אף הצבעים מרגיעים. הרבה כחול וירוק. תחושת מרחב שולטת בספרון על אף מידותיו הקטנות.

המבנה האמנותי (של מעגלים נסגרים ונפתחים), המבנה הספרותי (הנוסחה האחידה והחוזרת שלוש פעמים), קיצורו וחביבותו של הטקסט, ואף הלשון הפונה אלינו בשפתנו - כל אלה מסייעים לנו. אנו מקבלים על עצמנו בשמחה ובכובד-ראש את האחריות על דג הזהב, שהוא חן-קיומנו וטעם-החיים.

הערות:

(1) בקטע זה "מהדהדת" האגדה הנודעת על גניבת המנורה ע"י הקוסם שכיכב בשיעורי האנגלית הראשונים שלנו:

"Once there" was a wizard\he lived afrika\ he went to china\ to get a lamp" ("reader" 1)

(2) ורצוי, בקריאה הרבה יותר מאוחרת, "להפגיש" את הילדים עם "הנסיך הקטן" ועם כבשתו, ה"אוכלת פרח".

(3) הלוכסנים במאמר זה מציינים מעבר לדף חדש בספרון הנדון.

- המשך מעמ' 30 -

מאז גדלתי מעט, אני מבקשת ממנה שתספר לי על אושוויץ. אבל סבתא מתחמקת. היא לא אוהבת לספר על הזוועות שעברו עליה. אולי היא לא רוצה להיזכר בהן, אולי היא חסה עלינו, על נכדיה, ואיננה רוצה שנהיה עצובים" (עמ' 57).

ובכל זאת, כפי שכתוב בהמשך, בערב "יום השואה והגבורה", אזרה המחברת עוז, וסיפרה לבני משפחתה מחוויותיה "שם". חוויות אלה הביאה לפנינו בספר "סופו של משחק", ובכך הפכה אותנו לשותפים. "אותנו", את כל הקוראים, בני נוער ומבוגרים גם יחד, החיים את הדברים תוך הצצה לעולם נורא, שזוועות בלתי נתפשות מצויות בו, בצד גילויים אנושיים המעלים את האנושות ברגעי השפל שלה.

הכתיבה המאופקת והחסכונית המאפיינת את הסיפורים מעידה על המעצורים הנפשיים של הכותבת, אך עם זאת היא מעצימה את המסופר, ומשאירה הרבה מקום לדמיון, לרגש ולמחשבה של הקורא. ספר מרגש זה חשוב שיובא לפני הדור הצעיר, אך לא לילדים קטנים המתקשים לקלוט ולעכל הרג ורצח. בכך תיעשה שליחותה של המחברת, למען יסופר ויזכר הכל עד דור אחרון.

על כלבים וילדים, או - רקוויאם לתל-אביב הקטנה.

מאת: איה לובין

איני יודעת מה גרם לי לשוב ולעיין דווקא בשני ספרי ילדים "עתיקים" אלה. אבל משעיינתי בהם הופתעתי מן הדמיון הרב שבין שניהם.

רציתי להשתמש בהם כבמשקפת דרכה ניתן להציץ אל העבר ולגלות מתוכו את דמותה של תל-אביב הקטנה בשנות השלושים והארבעים, העיר וחיי היום-יום של תושביה, וזאת התאפשר לי הודות לסגנון הכתיבה שלהם: הריאליזם המקנה אמיתות לסיפור המסופר. והריאליזם הרי הוא אחד מענפי הסיפור החשובים לילדים - בצד סיפורי האגדה והפנטזיה.

אבל חשיבותו של הריאליזם, כפי שהוא מתבטא בשני הספרים שמדובר בהם ברשימה זו, הוא בכך שזהו ריאליזם מחנך. ריאליזם, המעמיד בפני הקוראים הצעירים עולם של ערכים חינוכיים ועולם של אידיאליים, כל זאת במסווה של סיפור נאיבי, אבל אמין.

על כך עיקר הדברים ברשימה זו.

א. על הספרים

"עיר קטנה ואנשים בה מעט" - קרא נחום גוטמן לספרו המתאר את בנייתה של תל-אביב ואת שנותיה הראשונות עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1909-1914).

איך משתקפת בספרות הילדים עיר זו בראשיתה? - לא מפתיע הוא שלא נכתב עליה הרבה. עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה היתה עיר של פועלים-בנאים ושל עסקנים ציבוריים, ועל כן קשה היה לה לספק לסופרים חומר ליצירת נאראטיב לספרות ילדים.

אבל עם בוא העליות השלישית והרביעית לארץ-ישראל, לאחר מלחמת העולם הראשונה, והעיר מלאה בתושבים, בתנופת בניין, בחנויות, בכלי-רכב, בבתי קפה, בבתי-ספר, במורים - ובילדים, בעיקר בהרבה ילדים - זהו כבר סיפור אחר, אם כי על פי מושגינו היום עדיין היתה זו "עיר קטנה ואנשים בה מעט". יש על מה לכתוב, ויש בשביל מי לכתוב.

ספרי קריאה זמינים לילדים היו ספר השירים לילדים וספר האגדות של ח.ג. ביאליק "ויהי היום", ספרי מעשיותיו של הסופר ש. בן-ציון, הסידרה של סיפורים היסטוריים מאת יעקב חורגין שספרו על מלחמות היהודים בימי בית שני וחורבן בית המקדש - סיפורים מלאי פאתוס על ילדים גיבורים ולוחמים, המוכנים להקריב הכל למען העם והמולדת, ספריו המתורגמים של ישראל זנגויל על ילדי הגיטו וספרים מתורגמים אחרים מספרות העולם: ספריו של הנריך סנקביץ הפולני וספרים משל ג'ורג' אליוט הבריטית ("דניאל דרונדה") וצ'ארלס דיקנס. ספרים אלה, ככל שעוררו ריגושים חזקים אצל הקוראים הצעירים, היו רחוקים מהם מרחק היסטורי וגיאוגרפי רב. יכולת ההזדהות של הקוראים עם העלילה לא היתה יכולה להיות גדולה.

אבל לצד ספרים אלה, החלו בשנות השלושים והארבעים לצאת לאור גם ספרים אחרים. רוח חדשה נשבה בהם, רוח ישראלית של כאן ועכשיו הרלבנטיים לתקופתם, כגון ספריו של נחום גוטמן, ימימה טשרנוביץ-אביר, ולפעוטות - שיריהם של לוי קיפניס ופניה ברגשטיין (לדוגמה בלבד).

בספרים אלה עולה דמותו של ילד יהודי חדש, ילד ישראלי מאושר, ומעשיו - לא מלחמות אלא מעשי ילדות. הוא ומשפחתו וסביבת מגוריו יכולים לשמש ראי לקורא הצעיר ולהביא אותו לכלל הזדהות גדולה עם המסופר.

ברשימה זו אכתוב על שניים מספרי הילדים של אותה תקופה: הספר האחד הוא "יקטן בתל-אביב", מאת יעקב פיכמן, (איורים נחום גוטמן, הוצאת א.י. שטיבל, תל-אביב, תרצ"ו (1936)). הספר השני הוא "ידידי מרחוב ארנון" מאת לאה גולדברג (איורים רנצו לואיזדא, הוצאת ספרית פועלים, הדפסה ראשונה תש"ג (1943) מהדורות נוספות בשנים 1966 ו-1992). בספר ארבעה סיפורים, אך אנו נתייחס לסיפור האחרון בקובץ, הווא גם הארוך שביניהם, הנושא את השם "שדה".

מעניין הוא שלמרות ההפרש של כעשר שנים בין שני הספרים קיים, כאמור, דמיון רב ביניהם:

(1) שני הספרים מספרים על הרפתקאותיו של כלב שהגיע לתל-אביב מן האזור הכפרי. שניהם מספרים על היעלמותו של הכלב שהוא היסוד הדרמטי שבסיפורים.

(2) שני הספרים טוענים לספר סיפור "אמיתי", כלומר סיפור שאכן התרחש במציאות וכתובים בסגנון ריאליסטי.

(3) העלילה של שני הסיפורים מתרחשת בתקופת שלטון המנדט הבריטי בארץ.

4) בשני הספרים מעורבת בהרפתקאות הכלב משפחת הסופר\ת הכותב\ת את האירועים.

ובכן, סיפור על כלבים, למעשה סיפור על תל-אביב של שנות השלושים והארבעים.

ב. על הסופרים

יעקב פיכמן (1881-1958), משורר, חוקר ומבקר ספרות. הירבה גם לעסוק בספרות ילדים. בארץ ישראל השתקע בשנת 1925.

לאה גולדברג (1911-1975), עלתה לארץ בשנת 1935. משוררת, סופרת, חוקרת ומבקרת ספרות. תירגמה יצירות מופת מן הספרות האירופאית לעברית, הרבתה לפרסם גם שירים וסיפורים לילדים.

דמותם של שני הסופרים מקבילה במציאות: אבל כיצד מופיע כל אחד מהם בספר שכתב?

בעוד גולדברג כותבת בגילוי לב על עצמה: "עבודתי מהי? הרי יודעים אתם - כותבת אני סיפורים לילדים" (ע' 53). * כן כותבת היא באותו מקום: "אותו יום" (בו התחיל הסיפור) "רציתי לכתוב על כלב גדול שברח מן הבית". כלומר, גולדברג רוצה ומתכוננת לכתוב איזה שהוא סיפור בדיוני על כלב, שאפילו את שמו אינה יודעת, אבל היא "יודעת" שהוא ברח מן הבית. בסופו של דבר לא כתבה על הדברים להם נתכוונה, אלא על כלבה שנגנבה, ולא עוד אלא שהיא עצמה מעורבת בהרפתקאות החיפושים אחרי הכלבה וגנביה. כך הופכת גולדברג לא רק "למספר-עד", אלא אף לדמות מסופרת בעלילה. כלומר, לא סיפור בדיוני כתבה, כפי שהיתה כוונתה, אלא סיפור "אמיתי" - כמעט סיפור דוקומנטרי.

פיכמן - אביו יוצרו של "יקטן בתל-אביב", מסתיר את זהותו. קודם כל הוא קורא לעצמו "מר יזרעאלי" - שם עברי נאה בנוסח תחיית השפה העברית של אותם ימים, שנית - הוא כותב על עצמו בגוף שלישי, כאילו מתבייש הוא להיות חלק מן העלילה ומעדיף להיות רק "מספר כל-יודע", ושלישית - הוא מסתיר גם את עיסוקו האמיתי ומתחבא מאחורי סטריאוטיפי גברי, העוסק בעניינים העומדים ברומו של עולם ומתרחשים מחוץ לבית המשפחה, כגון: "לא היו רגעים מעטים ואבא של מנוח חזר משיבה אחת, שכ כמנהגו - רעב ויגע ונרגז, ככל האנשים החוזרים מושיבות." (עמ' 38)

* כל הציטוטים נלקחו מההדפסה השמונה עשרה של הספר משנת 1992.

אין פלא איפוא, שגברת יזרעאלי, כלומר - אמו של מנח, הלא הוא הילד שהביא את יקטן מן הירקון, היא המטפלת והדואגת לכל צרכי יקטן, על אף "רגליה החולות והכואבות" (עמ' 73). קשרי האהבה והידידות שנקשרו בין גב' יזרעאלי ליקטן הם ממשיים וחזקים. אין צורך להדגיש שגברת יזרעאלי מקיימת בנאמנות את הסטריאוטיפ הנשי, היוצר את החלוקה הסימטרית שהיתה נהוגה בספרי הילדים בראשיתם (ובחלקם עדיין קיימת עד היום): אבא - לעבודה במשרד או במלאכה מחוץ לבית, ואמא - לשוק ולמטבח. היא המטפלת בבני המשפחה, שיקטן הכלבלב האהוב הפך והיה לחלק ממנה.

ואף על פי כן מרמז לנו פיכמן על עיסוקו האמיתי: סופר ומשורר. וזאת לאחר שיקטן נעלם ולאחר שהשתדלותו של מר יזרעאלי לרתום את המשטרה לחפש אחריו נכשלה ("נסתלק כל חשק ממר יזרעאלי להמשיך את חיפושיו. חזר מיד הביתה וכמו תמיד בשעה שנורגשו ובאו עליו יסורים, מיהר לשבת אל השולחן ונשתקע במלאכתו" (עמ' 94). כך בונה פיכמן את הדימוי של עולם הכתיבה והיצירה כדרך של מרפא לעולם היסורים - ובמקביל, האמת הדאיאליסטית של הסיפור מקבלת חיזוק.

ג) על הכלבים

יקטן כלב בעל אישיות. אמנם כבר בפרק הראשון של הספר מדגיש הסופר בסרקזם כי אין הוא "מכלבי השם שבעליהם זוכים בפרסים על יפים וחוכמתם, ועליהם כותבים בעיתונים דברי שבח כעל גדולי הדור" (עמ' 5). יקטן הוא כלב בעל אופי: "כלב עליז הוא ואינו מזופת לעולם", "אוהב ילדים ונותן להם ללטף אותו ואוהב לשחק עמם" (עמ' 78).

"ברחוב הס מרובים הקטנים, והם כולם מכירים את יקטן. כשהם עומדים בחבורה, אף יקטן עומד בתוכם ומקשיב לשיחתם. כשהם מתחרים במרוצה אף הוא רץ עמם" (ע' 71) גם את חבריו הכלבים אהב יקטן והיה מרבה לשחק אתם. "האחד אדמוני, כלבון פיקח, אדום כולו כאש, קצת רגזן בטבעו ואינו מוחל על כבודו. עם אדמוני אין יקטן חי תמיד חי תמיד בשלום ופעמים הם גם מתנפלים זה על זה, (עמ' 71) מוכנים לבלוע איש את אחיו. אבל כשליבו של יקטן טוב עליו, הוא משתטח כולו פרקדן לפני אדמוני, כאומר: עשה בי שלכך חפץ, ובלבד שנהייה חברים... יקטן, שהוא כלב תמים, בן פרבר, מכיר שאדמוני הוא בן כרך והולך אחריו כתלמיד אחר רבו."

"גם הכלבה הקטנטונת, עזה, חביבה על יקטן, ואילו שדה, כלבת בוקסר גדולה, באה אלינו מעולם אחר לגמרי: מאולפנא לאילוף וחינוך כלבים אשר באוסטריה. שם אילפו אותה

להיות כלבת משטרה, כלבה שומרת. בהיותה נאמנה לאמת מסבירה גולדברג כיצד נמלטה שדה מהגורל המר שהיה צפוי לה באותה תקופה שם באוסטריה: היות כלבת משטרה של המשטר הנאצי. שדה נבחרה להיות אחת מקבוצה של כלבים שאולפו במיוחד (בעברית) להיות שומרים בכפרי ישראל. לכן גם נשלחה על פי הזמנה מיוחדת לאחד המושבים שבעמק חפר. בעליה של שדה, הלא הוא יו (יוחנן) בן דודה של המספרת (שהביא את שדה לתל-אביב) מתפאר ואומר "היא באה אלי ב"עליית הנוער של הכלבים". (עמ' 58)

ובכן, למרות השוני, שניהם - כלבים כבני אדם, מאוד מאוד אנושיים. הוא - "כפרי גמור" והיא - מלומדת, מחונכת ובעלת מקצוע: כלבת משטרה, שומרת. ייצוג סטריאוטיפי של שני האידיאלים שצמחו בתנועה הציונית: הכפר (החקלאות), והבטחון.

אבל הנה באה היעלמותם של שני הכלבים והופכת באופן אירוני את הקערה על פיה: שדה - השוטרת המאולפת נגנבת על ידי גנב-כלבים שלומיאל, ויש צורך בגיוס מומחים על מנת לחלצה.

ויקטן? - תעלומת היעלמו של יקטן אינה נפתרת בספר. מי יודע? - שמא הצליח "לשכנע" את אהובתו הכלבה עזה, שלא תברח בחזרה לגבירתה - אלא תישאר עמו ימים אחדים?

כך או כך, תעלומה היא ואין יודע. יקטן חזר מרצונו ושימח את בני הבית אוהביו ואהוביו המודאגים, כפי שכתב פיכמן בסוף הספר: "מפני שתמיד אנו הולכים אחרי אלה שאנחנו אוהבים אותם." (עמ' 112) ובכן, "כפרי גמור", אבל שמח בחלקו, שונא מריבות, צנוע ומלא אהבה לכל הבריות.

אולי אפילו האב-טיפוס והמשל לילד הישראלי החדש, כפי שפיכמן רצה לראותו: מחונך, מלא אהבה, מזוהה עם הטבע ועם המשפחה, "ומסביר פנים לכל העולם" (עמ' 61)

גולדברג בחרה, כאמור, לכתוב דווקא על כלבה. (האם זה מחויב המציאות שסופרת תכתוב על כלבה ולא על כלב?) יתר על כן - על כלבה שדה, שצריכה להיות אמיצה כדי למלא את תפקידה כשוטרת ושומרת, דמות לגמרי מנוגדת לדמותה התמימה והמבולבלת קצת של הסופרת, כפי שהיא כותבת על עצמה בספר. אבל דווקא כשלונה של שדה כאשר הלכה אחרי גנב-כלבים, ובעיקר השמחה והאהבה שהיא מרעיפה על בני הבית לאחר הצלתה (עמ' 98) מעידים כי גולדברג רצתה לתאר בדמותה של שדה הכלבה אידיאל ישראלי נשי חדש, של שמירה ושל ביטחון, אבל נגררה (שלא ברצון, אולי) לתאר את הדמות הנשית הסטריאוטיפית הקיימת - דמות עצמה. פירוש זה מקבל משנה תוקף ועניין

בהצטרפותה של המחברת - המספרת למחפשים אחר שדה: גולדברג, עדיין כ"עולה חדשה" בארץ, מחפשת את הזהות העצמית -דמותה של אשה יהודיה עבריה בעיר העברית החדשה.

ד) על הילדים

כשם ששני הרחובות (הס וארנון) דומים באופיים: קטנים, צנועים ונסתרים, כך גם הילדים הם אותם ילדים: ברחוב הס כברחוב ארנון: חברות של ילדים בגילים שונים, המשחקים מחוץ לדירות הקטנות במגרשים הריקים, בגינות הבתים ועל המדרכה. היות ובשני הרחובות תנועת כלי הרכב מועטה - משחקים הילדים גם על הכביש.

הילדים פעילים, מעורבים בנעשה ברחוב ומכירים את דיירי, תמימותם גדולה, כשם שסקרנותם גדולה, אהבתם לכלבים שהגיעו לרחובם בלתי ניתנת לעירעור, והם לא רק משתפים במשחקיהם את הכלבים שגעשו בני בית ברחוב (בעיקר יקטן), אלא גם דואגים לגורלם כאשר הם נעלמים ומתנדבים לכל פעולת עזרה והצלה.

בגילוי ליבה מספרת לנו גולדברג כי נאמנה היא אף לשמותיהם של הילדים, ידידיה מרחוב ארנון. כך אנו פוגשים ברותי ויונה התאומים, שכבר פגשנו אותם בסיפור הראשון בקובץ "בית מ' 15" זורעים סוכריות בגינה, ובאורי מן הבית הכחול, שפגשנו בסיפור "אורי מן הבית הכחול", רוכב לכרם התימנים על חמורו של מחלק החלב.

איני יודעת עד כמה היה פיתחן נאמן לשמות הילדים הקטנים שמילאו את רחוב הס ושהיו חבריו של יקטן. בספר נזכרים: רותי (אחותו הקטנה של מנוח), עמי ויוחי (אחיו הגדולים), זהבה (בת השכנים) ש"לוצה ללאות את יקטן" (ע' 54) ואיה הקטנה*.

* ד"ר אברהם צפרוני - חוקר השירה והפילוסופיה היהודית בספרד של ימי הביניים, ממיסדי כתב העת "לשונו" לחקר השפה העברית ומראשוני המורים בגמנסיה העברית הראשונה - גמנסיה "הרצליה" בתל-אביב. עלה לארץ בשנת 1912. נפטר בשנת 1933.

ה) היה או לא היה. על האפת והבדיון שבסיפורים

בהקדמה להדפסה החדשה של הספר "ידידי מרחוב ארנון" כותבת לאה גולדברג: "בספר זה יש הרבה מאוד דברים שבאמת היו באמת (...) מקום מיוחד תופס בספר זה הסיפור הארוך על הכלבה שדה. ואף על פי שזה סיפור מותח ויש בו הרפתקאות, הרי שההפתקאות האלה קרו באמת במציאות לכלבה ששמה היה שדה, והיא היתה כלבה של אחד מחברי (...) שאלתי אותו: האם מותר לי לכתוב לילדים את הדברים שסיפרת? הרשה לי (...) ורק ביקש אותי לשנות את שמות האנשים וגם לשנות קצת פרטים בסיפור המעשה. עשיתי הכל כבקשתו ולא כדאי גם עכשיו לגלות מה שמרתי בדיוק מסיפורו ומה שניתי והוספתי מדמיוני. בין כה וכה דברים רבים נשתנו מאז, אבל הספור נשאר כפי שהיה." (ע' 6) גולדברג מדגישה, איפוא, את האמת שבסיפור, אבל גם רומזת לנו על תוספת הבדיון של הסופר. זוהי דרך כתיבה מקובלת בספרות ילדים (וגם בספרות מבוגרים) ליצור אפקט של ריאליזם אמין, כמעט דוקומנטרי. (ראה מה שכתב אוריאל אופק בספרו "משלגיה ועד אמיל" עמ' 140 על דרך כתיבתו של 'אמיל והבלשים').

ובכן, היה במציאות? יעקב פייכמן אכן התגורר אותה תקופה ברחוב הס (מספר 12) והוא מדייק לתאר אותו: "זה היה אז רחוב נאה מאוד. בתים קטנים בני קומה אחת וגינה לכל בית, ורוח בין בית לבית ומגרשים גדולים מגודלי עשב - לא כרחוב הס של היום, שכל בית בו גדול מחברו ומכוער מחברו, ושאינן מקום לילדים לשחק בו חוץ מן המרצפת (הכביש) הנרעשת תמיד מאוטומובילים." (ע' 31)

בספר "ידידי מרחוב ארנון" נמצא מקבילה כמעט מדויקת: "גרתי אז ברחוב ארנון ומספר הבית שלי היה באמת מספר 15", כותבת לאה גולדברג בהקדמה. "רחוב ארנון איננו הרחוב הגדול ביותר בתל-אביב. אדרבא, רחוב קטן הוא, כמעט סמטא. התנועה בו מעטה, אוטו קומותיים אינו עובר בו, ולא כל אבטובוס אחר. רק מכוניות קטנות נוסעות בו ופעם בפעם אוטו משא. ולפי שאין התנועה רבה ברחוב זה, רבים בו הילדים. כי אבא ואמא אינם מפחדים שמא ידרסו ילדיהם ומותר להם לשחק בחוץ" (ע' 9)

ו) חיי יום-יום בתל-אביב

שני הספרים מעלים תמונה ברורה של חיי יום-יום בתל-אביב: גולדברג מספרת על אוטובוס קומותיים (שנסע אז ברחובות תל-אביב), על "הגרש עם החור" שהיה מטבע עובר לסוחר, על בית החולים העירוני "הדסה" ועל "מכון פסטר" (שנלחם במחלת הכלבת), על מחלק החלב הזקן הרוכב על חמורו ומביא חלב לתושבי העיר (בסיפור "אורי מן הבית הכחול"), על עבודתה במערכת עיתון

"דבר" בו עבדה אותה תקופה (ע' 63). כמו כן היא מתארת את הדרך בה נסעה לביתה ממקום עבודתה.

ופיכמן מתאר את רחוב אלנבי (ע' 32) ואת רחוב בן יהודה (ע' 30) כרחובות סואנים, הומים בני אדם ורעש מכוניות. בשני הספרים מוזכרת עבודת המשטרה.

בסיפור "שדה" נמנעים מחפשי הכלבה מלפנות למשטרה. צריך לזכור שהמשטרה היתה בריטית, סמל לשלטון המנדטורי בארץ. לכן, כאשר מוזכרת המשטרה היא מוזכרת בצורה משעשעת ואפילו נלעגת. למחפשי הכלבה שדה מתברר כי היא נמכרה לשוטר, ומבצע חילוץ מחצרו של השוטר משמש מעין "הפוגה קומית" בסיפור המתח וההרפתקאות, אך גם מפגין יחס של זלזול במשטרה הבלתי יעילה: "שותפי הגנבים", כותבת גולדברג, "לא רצו בפרס. שמחים היו ביותר כי 'פלו' כלב שומר ושומר ו'פלו' ממש מתחת לחוטמה של המשטרה." (ע' 106) גם המפגש של מר יזרעאלי עם השוטר, המכונה דובי, אינו פחות משעשע. השוטר מתואר כאדם מבולבל, בלתי יעיל ובכלל אין הוא מבין מה רוצים ממנו (ע"ע 91-94). הילדים שקראו את הספרים הללו בתקופתם בוודאי נהנו וצחקו מהמשטרה המצחיקה הזאת, ואולי גם מצאו כאן פורקן לרגשות המחאה שלהם כנגד השליט הזה.

אחד התיאורים המרנינים מאותה תקופה מצוי בספר "יקטן בתל-אביב" והוא מתאר את ילדי העיר ההולכים לרחוץ בים בזמן החופשה מהלימודים: "מכל צד נהרו מחנות של תלמידים בזמרה אל סוכות-הקיץ שלהם על שפת הים... כל החוף היה זרוע תינוקות. היו משתכשכים במים וחופרים בחול ושרים שירים ורוקדים הורה" (ע"ע 104-105).

סגנון ריאליסטי המסווה איזו אידיאליזציה של חופש, טבע וילדות. ילדים - ממש כשם שנהגו לתאר את החלוצים.

בשני הספרים נמצא את תל-אביב הקטנה מוקפת בפרוורי ירק כפריים - נחל הירקון בצפון העיר והעצים הגדלים לידו. (הנה התאור בע' 24 בספר "יקטן בתל-אביב": "אותו ערב... היה ערב אביב נהדר. תפוחי הזהב הפיצו את כושם לכלובם החרף והאדמה עטפה דשא רך אשר נתן את ריחו הטוב כל פעם שדרכה עליו הרגל. העין לא הבחינה בפרחים הרבים שהיו מרימים את ראשיהם הקטנים והנאים... כי הערב כבר ירד על גדות הירקון").

ושכונת מונטיפיורי ממזרח לעיר, כיום מרכז צפוף והומה של מוסכים ומשרדים, ואז - נווה כפרי שאליו יוצאים בני נוער למחנות אימונים ולבילוי בחופש. הנוף כאן שונה לגמרי מהנוף של גדות הירקון: "השדות היו כבר מצהיבים בספיחים וברדר

ובעשב שנשרף מחמת השרב. אבל שלוזה גדולה היתה בשדות הללו, והרוח הביאה אלי ריחות יבשים של מרחב השדות... לאט לאט החלו עולים לאוזני צרצוריהם הקצובים של הצרצרים וקול דשן ושבע של קרפדות, העיד כי בריחוק מה מכאן, בין השיחים חבויה ביצה. "כותבת לאה גולדברג בסיפור "שדה" (עמ' 80).

זהו נופה של ארץ ישראל - וזהו נופה של ארץ ישראל. ובשניהם ניכרת אידיאליזציה של הטבע - ברוח הימים ההם.

אצל שני הסופרים ניכרת השקעת מאמץ ליצירת מלאות ריאליסטית על ידי מתן גודש של פרטים מחיי המשפחה ומחיי הרחוב. לגבי הילדים של אותה תקופה היתה זו מציאות מוכרת, ועל כן תחושת ההזדהות ותחושת המעורבות היו חזקות ביותר.

ובכך חשיבותו של הריאליזם המדויק שיצרו הסופרים - כי מבעד לתיאור היום-יומי-ריאליסטי של תל-אביב הקטנה מועברים לקורא מסרים ערכיים וחינוכיים, שהיו נורמטיביים ומקובלים באותה תקופה.

ז' דופה, דופה - אבל שונה

ועכשיו, לאחר שמנינו כאן את כל הדומה בשני הספרים, אי אפשר להתעלם מן ההבדל הבולט שביניהם:

הספר "יקטן בתל-אביב" מתרחש כולו בבית משפחת יזרעאלי או ברחוב הס. רק כמסגרת מוזכר הירקון - פינת הטבע ממנה הובא יקטן ואליה הוא חוזר לביקור מדי פעם בפעם, כי הטבע ומרחבי השדות עדיפים על חיי העיר, ואפילו ברחוב קטן וסימפטי כמו רחוב הס. בעצם זה סיפור נאיבי על כלבון קטן וחמוד ש"חדר" לתוך משפחה והפך והיה לחלק ממנה בכוח האהבה ההדדית. לספר כזה מתאים הכלב יקטן, התמים ומלא האהבה.

ואילו לסופרת לאה גולדברג עמדה פוליטית-חברתית, אותה היה מביעה בסיפור "שדה" (כמו גם בסיפוריה האחרים לילדים, וראה, למשל, "נסים ונפלאות"), ובזכותה אנו פוגשים בסיפור בדמויות אחרות, לא רק זעיר בורגניות, כמו אלו שברחוב הס וברחוב ארנון.

אנו פוגשים במריבות קולניות בין בני נוער מתנועת בית"ר ונוער מתנועת "הנוער העובד" (ע"ע 81-82). גם זהו חלק מן ההווי של ארץ ישראל אותם ימים (ואולי גם כיום?)

אבל מריבות אלה הן רק בבחינת "מבוא" לעולם הרבה יותר אליס, המגולם

בדמותו של דב, ידידו של יו: היה "מוותיקי השומרים בארץ", השתתף במהפכות במקסיקו, אומרים כי עסק גם בריגול. ("מכיר את כל שבטי הערבים, בן בית הוא באהלי הבדואים, ובערים העבריות שיג ושיח לו עם כל "העולם התחתון" ומכובד הוא מאוד על הגנבים למיניהם." (ע' 85). אפשר לאמר: טיפוס יהודי חדש. אכן, שדה, הכלבה שאולפה להיות כלבת משטרה, היא הכלבה המתאימה לעלילות אלה.

המפגש עם הגנבים המתואר בסיפור "שדה" הוא מפגש מרענן, המציג גם הוא את השקפת עולמה החברתית-פוליטית של הסופרת. הגנבים מתכנסים לשתייה ואכילה במסעדה הנקראת בדרך אירזית "מציאה כשרה". כשהם שומעים על גניבתה של שדה הם כועסים על הגנב ואומרים עליו: "כצנינים היה בעינינו! אנחנו - איש איש ומקצועו, וגנב זה אין די לו בגניבת אופניים! לא! גם בכלבים שולח הוא את ידו. וכי כך יעשה גנב ישר?" (ע' 101). שיחת גנבים בהחלט מעניינת ומשעשעת, הן מבחינת סגנונה והן מבחינת תכנה.

הגנבים מחליטים לעזור לדב לחלץ את שדה מחצריו של השוטר, וכל זאת כדי ללמד את זרת הגנב לקח ותורת מוסר של גנבים. גולדברג אפילו "מתלהבת" מן הגנבים המתגייסים למשימה וכותבת: "הבחור הזה נשא חן בעיני - חשבתי - איזה בחור הגון יכול היה להיות אלמלא היה גנב" (עמ' 105).

למה נעשו גנבים? - מבחינת השקפתה החברתית-מעמדית של גולדברג זהו ה"מקצוע" אליו מגיעים כשאין אופציה אחרת, ואין משאבים כספיים ללמוד מקצוע אחר. אבל גם גנבים הם בני אדם, וביסודם הם יכולים אפילו להיות הגונים ונחמדים.

ח) סיום

הגיעו הזמן והמקום לשאול את עצמי: מדוע רציתי כל כך לכתוב על שני ספרי ילדים "עתיקים" אלה שנזדמנו לידי במקרה, ושהדמיון שביניהם הפתיעני?

אין ספק שהיה בקריאה חוזרת של הספרים (ובעיקר בכתובה עליהם) משום התרפקות, גם אישית, נוסטלגית על ימיה של תל-אביב הקטנה - שעכשיו, ממרחק השנים, נוצצת היא אלינו כגן עדן שאבד לגדולים ולילדים, בעיקר לילדים.

אבל חשוב יותר הוא, כי בשנה זו בה מציינים אנו "מאה שנות ציונות, ומתכוננים לחוג חמישים שנה למדינת ישראל, מן הראוי גם "להדליק לפיד של זכרון" לשניים מראשוני ומטובי סופרי הילדים בישראל: יעקב פיכמן ולאה גולדברג, שהניחו, כל אחד בדרכו שלו, תשתית להתפתחות השפה העברית וספרות הילדים העברית, שכתבו לילדים על ילדים, אך בעיקר היו סופרים מובהקים של תל-אביב - העיר העברית הראשונה המתקרבת לשנתה התשעים.

עיון ב"חלום צהוב"

ספר ילדים של עיריק שניר. הוצאת הקיבוץ העאוחד, 1996.

כתבה: לאה שניר

זה קורה בדרך כלל בלילה ולפעמים גם במנוחת הצהריים, כשהעיניים כבר עצומות ואיזה חלום נעים, או לפעמים מייסר, כבר קנה לו חזקה בראש הקטן של הילד או הילדה. לפתע מתמלא הסדין בנוזל חמים וצהבהב, ואפילו ששר השינה מוסיף לשרור, מתפשטת איזו תחושת רווחה, אולי אפילו מעין נועם. עכשיו אפשר להמשיך לישון עד הבוקר, או עד אחרי הצהריים. מצד המבוגר יש לפעמים הבנה ונסיון לסייע, אך לא אחת, גם נימה של נזיפה, המלווה בסימני קריאה, ובהעוויה של שאט נפש וביטויי אכזבה: "פויח. שוב פעם עשית פיפי במיטה?! איך אתה לא מתבייש! אתה הרי כבר ילד גדול! ילדים גדולים קמים אפילו בחושך לבית שימוש, ולא עושים פיפי במיטה! מה אתה חושב לך, שעד החתונה אני אכבס לך את הסדין?!". נזוף, נבוך, נעלב, טעון ברגשי אשם ובתחושת כישלון, מאוכזב מעצמו וכעוס על עולם המבוגרים, פותח הילד את דלתו של היום החדש, או את שעת אחר הצהריים, ואלה מן הסתם אינם מאירים לו פנים, וקובעים את מהלכו העגום של המשך היום כולו.

השליטה על הסוגרים מלווה בשרשרת כישלונות שרק אט אט, ובסבלנות שאינה תמיד בנמצא, מגיעות אחריה, גם ההצלחות הקטנות. אחר כך, בתוך דרך ארוכה ולא אחת גם מתסכלת, קם הילד יבש וחמוד בתחושת ניצחון של התגברות על היצר. תהליך זה תלוי באופן ישיר ובלתי ניתן לניתוק, ביחסם של המבוגרים אשר מקנים לילד את הרגלי הנקיון. ככל שיהיו המבוגרים רגישים יותר, קשובים יותר, נזהרים מהכללות ומהשוואות, כן יעלה ביד הילד לגבור על מכשולי "הנהר הצהוב", ולעשות צעד גדול וחיוני בתהליך גידולו. יותר משזכורה לכל אחד מאיתנו בהיותו ילד, תחושת השיחרור, הנעימות והחמימות הרטובה, המקיפה את הגוף הקטן, המכורבל בציפה או בשמיכה, זכורה לנו אי-הנעימות החברתית, הקשורה בהרטבה. כמבוגרים אנו נוטים לשכוח שבעצם זוהי גם חוויה נעימה, והדרישה לוותר עליה אינה בהכרח כה קלה ומקובלת על הילד, שבראשית חייו לפחות, מתענג עליה, ואולי, גם שב ומתחבר דרכה אל זכרון השהייה המוגנת, הרטובה והחמימה של מי השפיר המקיפים אותו ברחם אמו. ספרה של מיריק שניר "חלום צהוב", ששורותיו מחורזות בריתמוס קולח וקצבי, עוסק בעניין זה, ומציע אופן אחר של התבוננות בסיטואציה אוניברסלית זו.

מבעד לעיניה וקולה של הילדה, המספרת כי: "הייתי\עוד ילדה\אמנם,\אך כבר\לא

פעוטה, בכל זאת | לפעמים | יצא לי, | פיפי במיטה".⁽²⁾ עולה תחושת העמידה הבודדת כנגד "כולם". כנגד עולם של קודים התנהגותיים, המעמידים מערכת של ציפיות, שאם אינך כפוף להן, אתה ניתפש כמאכזב ודבק בך תו של כישלון: "כולם אמרו לי": | תתאפקי! | כולם אמרו: | אל תתפנקי! | כולם אמרו לי: | "תגדלי!" | כולם אמרו לי: | "תשתדלי!" | כאילו שכל זה- | קרה לי בגללי.⁽⁴⁾ בכל כוחה מנסה הילדה לגבור על ההרטבה ולהשביע ללא הצלחה את רצון כולם.

(חיוני לעמוד כאן על בחירתה של מיריק שניר להשתמש במלה הגורפת "כולם", שכן יש בה ביטוי מכליל המכוון לא רק להורים המופקדים על הקניית הרגלי הנקיון, אלא גם לאחים, ולילדים אחרים שכבר רכשו את הרגלי הנקיון.) "ניסיתי לא לישון בכלל, אבל זה לא עזר, אם טיפ-טיפה | עיני עצמתי, | תכף | זה חזר. | הופיע שוב | אותו חלום | והצטייר לי | מין מקום | שלולית, | בריכה, | נהר | או ים, | הפניתי את פני | משם | כי | אם הייתי | מביטה | היה יוצא לי | במיטה".⁽⁶⁻⁸⁾

לכאורה נקלעת המספרת הקטנה למצב של אין-מוצא. אולם כאן נחלץ לעזרתה גלגולו של היצר, כלומר: "היצירה". יצירה באשר היא, מקורה בתהליך סובלימטיבי של שליטה על היצר, כיבושו והפיכתו למעשה של אמונת. גם הילדה ב"חלום צהוב", חווה תהליך סובלימטיבי, אשר העמקתו והסתעפויותיו יוצרים בדרך הרמונית, אינטגרציה בין היצר ליצירה. פנייתה של המחברת אל הילדים ואל המבוגרים כאחד, מבעד לעיניה של המספרת הקטנה, מוליכה אותם אל עולם קסום של דמיון, שחיבורו עם המציאות החבויה בו, הוא הפיתרון ההרמוני, שמוצא בספר זה לבעיית ההרטבה.

הנה כך מתחיל להתחולל השינוי שמתווה את גשר המעבר מן הוויתור על ההנאה היצרית, והפיכתו ליכולת יצירתית: "עד שפעם, | משהו, | קרה לי | באמת | ועליו | אם רק תקשיבו, | אספר | כעת. | ליום הולדת | של נמרוד | ציירנו | ציורים, | ועד לשעת המנוחה | היו כולם | גמורים. | ציור אחר | שלי | בלבד | חסר | בערימה. | ניסיתי | לצייר | כל-כך | ולא היה לי מה." ⁽¹⁰⁻¹²⁾ הילדה מנסה לצייר, אבל ערימות של דפי ציור קמוטים ומושלכים סביב, הם ביטוי לתסכול על שאינה מצליחה לצייר כרטיס-ברכה לנמרוד, הילד הכי אהוב עליה בגן. "במיטה | כצהריים | התהפכתי | עצובה, | לנמרוד | ודאי | תהיה | כיום הולדת | אכזבה." ⁽¹⁶⁾ ובעודה בוכה "התעייפו | שתי | העיניים | נעצמו | עפעף | עפעף. | בחלום | צבעים | הופיעו | עם מכחול | גדול | ודף. | כחמדה | מכחול טבלתי | בצבעי | המים, | וציירתי | כלי | לנוח | כל | הצהריים." ⁽¹⁸⁻²⁰⁾ בגוונים חמים עזים או נעימים ששולט בהם בעיקר הצהוב (צבעו של הפיפי העוטף בנועם חמים את הילדה החולמת) נחלם חלום עשיר במראות ובתנועה סוחפת: "ציירתי: | מים, | ושמיים, | ונהר | זורם | מהר, | ציפורים, | פרחים, | עצים, | סוס | לבן | דוהר." ⁽²²⁾ ובחלום צהוב זה מתרחש גם החיבור בין הילדה לבין נמרוד: "נמרוד | חתן, | אני | כלה, | שטים | בתוך | סירה | קלה,

בִּים\שֶׁל מִים\חֲמִימִים\וְנִעִימִים.⁽²³⁾ חִיבֹר זֶה עִם נִמְרֹד זֶה יִבִּיא בַּעֲקֻבּוֹתָיו מֵאוּחַר יוֹתֵר גַּם אֶת תַּחֲוֹשֶׁת הַשְּׁחֹרֹר, וְהִיכֹלֶת לַצִּיִּיר לִנְמֹרֹד אֶת כִּרְטִיס הַבִּרְכָּה בִּשְׁעַת הָעִירוֹת, מִמֶּשׁ בַּמְצִיאוֹת עֲצָמָה.

דוּקָא הַתַּעֲוֹרֵרוֹת מִן הַחֲלוֹם וְהִיעֲלָמוֹ, אֲשֶׁר גּוֹרְמִים תַּחֲלִילָה לַתַּחֲוֹשֶׁת הַחֲמָצָה, כִּשְׁהִיא יוֹשֶׁבֶת בְּמִיטָה מִיּוֹאשֶׁת, רְטוּבָה וְעֻצּוּבָה, הֵם שִׁמְבִּיאִים אֶת הַיִּלְדָּה לִידֵי תוֹבָנָה, כִּמְעֵט הָאֵרָה, שֶׁאֲפֶשֶׁר לִשְׁחֹזֵר בַּעֲרֹת אֶת הַצִּיּוֹר, שֶׁבַחֲלוֹם הוּא כֹּאמֹר, בִּיטוּי לַעֲוֹנָה הַנִּישָׂא עַל פְּנֵי "הַנְּהַר הַצְּהוֹב". אֲבָל בַּעֲרֹת יִהְיֶה בַּצִּיּוֹר טוֹן אַחֵר וְרַב מִשְׁמַעוֹת, שֶׁל הַתִּיַּחֲסוֹת אֶל הַצֶּבַע. הֵנָּה כִּי כֵן, עַל דֶּרֶךְ הַפְּרָדוֹקְס, עֲבָרָה הַהֲרַטְבָּה כְּעֵין מִטְמוֹרֶפּוּזָה. עֲכָשִׁיו, מֵהַשְּׁבִיבָה רוֹאֵה כְּעֵינִי בִּלְתִּי רְצוּי וּמְגוֹנָה, הוֹפֵךְ דוּקָא לְנֻקְדָּה הָאֲרִכִּימָדִית מִמֶּנָּה נִיתֵן, עַל דֶּרֶךְ הַהִקְבֵּלָה, לַהֲנִיף אֶת הַשִּׁינּוּי, וּלְאַזּוֹר כּוֹחוֹת בַּעֲזָרַת הַסּוֹבְלִימָצִיָּה, כְּדֵי לַעֲבֹר מִשְׁלֵב הַכְּנִיעָה הַמוֹחֲלָטֶת לַעֲיָקְרוֹן הָעוֹנֵג, לִשְׁלֵב גְּבוּהָ וּבֹגֶר יוֹתֵר, הַמַּחֲלִיף אוֹתוֹ, הוּא שֵׁלֵב הַיִּצִּירָה. "מִצְעִים\ מִיד הַחֲלָפְתִּי\לְכַדִּי\אִישׁ לֹא רָאָה. \עַל כִּסֵּא קֶטָן\עֲלִיתִי\לְהוֹרִיד\מִן הַמִּדְּךָ\בְּזִרְזוֹת,\ צִבְעִים שֶׁל מִים\וּמִכְחֹל גְּדוֹל\וּדָף."⁽²⁶⁻³⁰⁾ אוֹתָם אֲלֻמְנָטִים שֶׁב־"חֲלוֹם הַצְּהוֹב", מוֹפִיעִים עֵתָה בְּצִבְעִים שֶׁאֵינָם מִשְׁוֹעֲבָדִים עוֹד לְקוֹנוֹטָצִיָּה שֶׁל הַהֲרַטְבָּה. הַשֶּׁשׁ בְּשִׁמְשׁ בְּשִׁמְשׁ שֶׁמִּתְפַּקֶּדֶת כִּמְקוֹר שֶׁל אוֹר וְתִקְוָה, הִיא הַיַּחֲדָה שֶׁצְבוּעָה בְּגוֹוֶן צְהוֹב, עֲלִיזָה, הַצּוֹבֵעַ אֶת מִימּוֹ הַכְּחוּלִים שֶׁל הַיָּם בְּפָסִים צְהוּבִים וְעֵדִינִים שֶׁל הַשְּׁתַּקְפוֹת הַקֶּרְנִיִּים, כֹּזֵר לַצֶּבַע הָאֲחֵר, אֲשֶׁר צִבְעַת אֶת הַחֲלוֹם בַּצְּהוֹב עֵז, בַּעֲיִיתִי. "צִיִּירָתִי: מִים\וְשִׁמְיִים,\ וְנֶהַר זֹרֵם מֵהָרָה... \וְאוֹתִי\וְאֶת נִמְרֹד,\ בְּכַחֲלוֹ\וּבֹרֹד.\ נִמְרֹד חֲתָן,\ אֲנִי כֹלָה,\ שְׁטִים\ בְּתוֹךְ\סִירָה קֵלָה,\ בִּים\שֶׁל מִים\בְּאוֹר צְהוֹב\נִפְלָא." וְכֵן, בְּתוֹבָנָה עֲמוּקָה מִדְּגִים גַּם הָאִיּוֹר אֶת הַתּוֹבָנָה הַחֲדָשָׁה וְתוֹצֵאתָה הַמְצִיִּירָתָה. הַדָּף מוֹגֵשׁ כַּצִּיּוֹר לִילָדִים מִמֶּשׁ, בְּקוֹוִים פְּשׁוּטִים, נַעֲדְרֵי תַּחֲכּוֹם, הַצְּבוּעִים בְּגוֹוֶנִים עֲלִיזִים וּבִהֲרִים, רַחוּקִים מִעֵצָב, מִמְּוֵעָקָה אוֹ מִתַּחֲוֹשֶׁת אֲשֶׁם. וְהַסֵּפֶר מִסְתִּיִּים בְּאִישׁוּרָה שֶׁל הַגִּנָּת הָאוֹמֶרֶת לַצִּיּוֹר "כִּי טוֹב" וּבִכֵּךְ כִּמוֹ נַעֲשִׂית שׁוֹתֶפָה אִמְפִּטִּית, לַצֶּעֶד הַקָּטָן לְכֹאוֹרָה, וּבִאֲמַת, הַגְּדוֹל כָּל כֵּךְ שֶׁל הַיִּלְדָּה: "הַבִּיטָה הַגִּנָּת,\ חִיבָקָה: "יִפָּה מֵאוֹד!" \וְעַם\טוֹשׁ צְהוֹב\כְּתֵבָה: מִזֶּל-טוֹב לִנְמֹרֹד."⁽³⁴⁾

הָאִיּוֹרִים, הַמְּלוּוִים אֶת הַסֵּפֶר, הֵם פְּרִי מִכְחֹלֶן שֶׁל אַחִיעַד וְאֵלִיאֹר, בְּנוֹתִיה שֶׁל מִירִיק שֶׁנִּיר. הֵם מִשְׁלָבִים קוֹ עֵדִין וְזַחִיר שֶׁל דְּמוֹת הַיִּלְדָּה, עִם צִבְעוֹנוֹת עֵזָה וְסוּחַפָּת, הַמִּתְפַּקֶּדֶת כִּמְעֵט כְּקוֹנְטְרֹפֹנֶקֶט לְאִיפּוֹק, בּוֹ מוֹצֵבֶת הַיִּלְדָּה בְּתוֹךְ הָעוֹלָם, וּמִתְבּוֹנָנָת בּוֹ וּבִנְפֶשֶׁה, וְעוֹבֶרֶת אֶת תִּהְלִיךְ הַסּוֹבְלִימָצִיָּה שֶׁאֵינָה מוֹתֵר עַל הַיִּצִּיר, אֲךָ גַּם לֹא מִנִּיחַ לוֹ לִשְׁלוֹט שֶׁלְטוֹן לֵלָא מִיִּצְרִים. וּבִמְבּוֹן זֶה, הָאִיפּוֹק שֶׁבְּקוֹ הָעֵט בְּצַד הַצִּבְעוֹנוֹת שֶׁבִּמְשִׁיכּוֹת הַמִּכְחֹל הָרַחְבּוֹת, נוֹתֵנִים בִּיטוּי פִּלְסְטִי מְדוּיָק לְמִתְרַחֵשׁ בְּסִיפּוֹר עֲצָמוֹ.

האם אגלה למור,

כתבה: רבקה פגן, ציורים ועטיפה: אלישבע געש, כתר, 1997, 66 ע"פ, פנוקד.

מאת: גרשון ברגסון

בספר 5 סיפורים קצרים ושם הספר נקרא כשמו של הסיפור הראשון - **האם אגלה למור**.

בסיפור זה שני נושאים: האחד - הווי של ילדים והפחד של הילד עמית, לגלות את האמת שהוא אשם בנפילתה של מור מהחומה לאספלט.

השני - ההתעמתות בין הילד למבוגרים בעניין השקר המיתי או השקר הלבן, נושא מקובל מימים ימימה. וטיפולו בו טובי הסופרים.

לפנינו וריאנט חדש לנושא: עמית אינו אשם בנפילתה של מור מהחומה, אולי במקרה לא שם לב להכרח שבזהירות, והרי אין זה מפתיע שילדים צעירים אינם מסוגלים לראות את הנולד, ואינם מאומנים לשקול את התוצאות של צעד חפז. "חטאו" של עמית - שלא גילה למבוגרים, אלא הסתיר מהם את מעשיו - לא בא לידי ביטוי בסיפור.

לכאורה אפשר לתמוה, מה היתה כוונתה של הסופרת שהשאירה את סוף העלילה - מה שקרה לעמית - ללא פתרון ולקח, האם התכוונה להסתיר את מעשהו, מתוך סולידריות עם קבוצת החברים שלו?

אך כשמתבוננים במסופר אנו מגיעים למסקנה שיש פה לקח חשוב. היינו: יסורי מצפון של עמית, על כי לא נזהר על החומה, ומצוקה זאת מלווה אותו תקופה ממושכת.

והלך השני - סלחנותה של מור, שעל אף הצלקת והסבל של גזיזת שיערה היא סולחת לעמית ואף מוכנה, ביוזמתה, לשבת על-ידו: "מאותו רגע הפכתי להיות התלמיד המאושר ביותר בבית-הספר".

נראה שהפתרון החינוכי הזה - ההשוואה בין המעשה "לפני" והלקח שנגזר מכך "אחרי" - הוא אכן זה שמביא להצעת החברות בין השניים.

בסיפור **ההפתעה** - אנו קוראים על גניבת שטר אחד, על ידי שירלי שמשאת נפשה היתה להצטלם ולהציג את תמונתה בחלון הראווה של הצלמוניה. עניין הגניבה התברר ושירלי הודתה על המעשה הרע שעשתה.

בסיפור **מכות** - מסופר על גזילה בכוח. נמרוד שקיבל מסבו עט "מדליק" - "הדליק" את איל וגרם אצלו פיתוי לקבל את העט. איל ניסה לקבלו בדרך של החלפות, אך כשנמרוד סירב לעסקה - גזל ממנו את העט, ועוד נתן לו מכת אגרוף בבתנו.

התירוץ של איל, שהוא לוקח את העט רק בהשאלה, לא שכנע את נמרוד שגמר בלבו להתנקם בו. וכך גם היה: נמרוד נרשם לחוג של ג'ודו - כדי להתנפל על איל ולהכניע אותו.

איל החזיר את העט בהסתר, "כי התבייש במעשהו".

ועוד סיפור בספר - **כל הכרטיסים נמכרו**. מעשה בילד, רועי שמו, שרצה ללכת לתיאטרון, להצגת "הקוסם מארץ עוץ", וביקש מאמו כסף לקניית הכרטיס, ותוך כדי השיג והשיח שיקר ואמר "שכל הילדים הולכים". אח"כ התברר שלא כל הילדים הולכים, ואמו הגיעה למסקנה שרועי צריך לוותר על הליכה להצגה.

רועי חיפש תחבולות איך בכל זאת להגיע להצגה. הפיתוי נבע מקנאה בחברים, ואף מבושה מחבריו, שהם יהיו נוכחים בהצגה ויחליפו רשמים על ההפתעות שבה - והוא לא ישתתף בשיחה.

רועי ניסה "להתפלח" לאולם דרך החלונות שבחצר האחורית, כפי ששמע שחבריו עשו כ"שהתפלחו" אך לא הצליח, וכאשר גמר בלבו לחזור הביתה - מצא כרטיס כניסה, טוב לאותו יום ולאותה שעה.

ליד הכרטיסן שמע שיחה בין ילד ואמו - והתברר לו שהילד איבד את כרטיסו, זה שרועי החזיקו בידיו. הוא שמע את הילד בוכה והיסס אם להחזיר לו את הכרטיס, אך קולו של הכרטיסן, שהאיץ בו להיכנס לאולם, מנע ממנו להחליט. הוא נכנס ולא נרתע מבכיו של הילד.

והתוצאה: רועי כשפניו עצובות סיפר לאמו על ה"נס" שבמציאת הכרטיס, על ההצגה והשחקנים, הוא רק "שכח" לספר על הילד הבוכה. אך תמונת רועי העצוב עוררה תמיהה אצל האם והיא שאלה: "אם כל מה שסיפרת לי היתה חוויה נעימה אז מדוע אתה נראה לי עצוב?"

בכל ארבעת הסיפורים, הסופרת חוזרת לעניין גניבה ואלימות, נושא שזכה לטיפול בספרותנו בכלל ובספרות הילדים - בפרט.

אפשר להשוות את הסיפורים האלה לספר אחר של המחברת "**הצמיד של אופירה**", שגם בו היא מטפלת בנושא זה.

הסיפורים האלה מאפשרים למחנכים לשוחח בנושא זה על פיתויים שונים: משאת נפש, כמיהה ל..., יצר להשגה, רצון לגאווה, אמביציה, נקמנות, ניצנים של אהבה ראשונה - חברות, התפלחות, אלימות ופראות, בושה וכלימה כלפי מבוגרים מבחוץ - מנהל ומורים ומבפנים - הורים, והעיקר - יסורי מצפון המשנים את מצב הרוח משמחה לעצב.

ועוד דבר אחד שכדאי לשים לו לב:

בכל הסיפורים שנמנו לעיל אין אנו יודעים את גיל הגיבורים. משמע שאפשר להחיל את העלילה על ילדים בגילים שונים, ולא דוקא לגבי ילדים בגיל מסוים ולא בגיל התבגרות.

כל הגיבורים הראשיים - בשלושת הסיפורים - הם ילדים ולא ילדות. האם המספרת התכוונה לומר שהשקרים תופסים לילדים בלבד?

הספר "האם אגלה למור" משקף נאמנה את ההווי של ילדים בביה"ס ובמשפחה ומציע פתרונות חינוכיים נאותים. מורגש שהוא כתוב ע"י סופרת שמכירה היטב את הבעיות החינוכיות.

לבד בבית

"לבד בבית" - כתבה: ערים אלון, איורים: אבנר כץ, ספרית פועלים, 1997.

מאת: אלה שגיא

יום אחד הסכים בן, שהיה בן חמש ויומיים, להישאר לבד בבית, בעת שהוריו יצאו באופן פתאומי העירה ולא הספיקו למצוא עבורו שמרטף. בן אמר שהוא אינו פוחד כי הוא כבר בגן חובה. ובהתחלה באמת הכל היה שקט וטוב. אך אט אט ובהדרגה השתלטו עליו פחדים שונים ומשונים: אולי מתחבא ענק מתחת למיטתו, אולי האריה שברח מהספארי מצא לעצמו מסתור בתוך הארון שבחדרו, ועוד פחדים לרוב, שכולם נעלמו עם חזרתה של אמו הביתה. אך אז, למרבה הפלא, מבקש בן מאמו שמחר ייצאו הוריו שוב מהבית והוא יישאר בו לבדו.

זהו סיפור החוויה שעברה על בן, גיבור הספר "לבד בבית", בעת שנשאר לבדו בביתו לראשונה בחייו. קודם לכן היה בן מוגן תמיד על-ידי הוריו ותופס אותם כמי שיכולים להצילו מכל רעה אפשרית. הוא כבר התרגל להתנתק מהם לשעות

ספורות, כאשר נמצא בפיקוחו של מבוגר אחר, למשל בעת שהותו בגן. אך כשנשאר לגמרי לבד, חש עצמו חסר אונים. שהרי אין הוא יודע כיצד להתמודד עם מכלול הסכנות האורבות לו בעולם.

בבדידותו, כללי החשיבה ההגיונית של בן מתעוותים, וגירויים מסוכנים פורצים אל תוך תודעתו. לאור היום, וכשאמא ליד, הוא כבר יודע שאין מכשפות וענקים בנמצא ושאינן זה סביר שהאריה שברח מהספארי יגיע דווקא אליו. אך כשהוא לבד, וכבר מחשיך בחוץ, נראים לו דברים אלה ברורים פחות.

כאשר שבה אמו של בן הביתה הוא מבהיר לעצמו בעזרתה שפחדיו לא היו הגיוניים, ונרגע.

אך בדומה לתינוק שמתעקש לקום וללכת על רגליו, מבלי להירתע מנפילת וכישלונות קודמים, כן מבקש בן להישאר שוב לבד, בתקווה שהפעם יצליח לא לפחד. מודע לקשיים הטמונים בניסיון חוזר זה, הוא מבקש מהוריו שיחזרו הביתה מהר "כי אחרת יהיה לי נורא משעמם".

כל ניסיון כזה, גם אם ייכשל, יקדם את בן הלאה בדרך אל העצמאות, ויכשירו להתמודדות עתידית עם מצב דומה, ואף יגדיל את כושר הקיבול שלו לשאת מצבים מעוררי פחד ולהתמודד איתם.

גם לספר תפקיד חשוב בהקשר זה. קריאתו תאפשר לילד לעבור את החוויה של "להיות לבד" בתנאים בטוחים, ובכך להכינו לקראתה. המפגש עם פחדיו של ילד אחר אף מסלק רגשי אשם בגין פחדים דומים, תוך המחשת העובדה שפחדים אלה הם נחלת הכלל.

הספר "לבד בבית" כתוב בצורה קולחת, מרתקת וחיננית. מסגנונו מלא ההומור ויכול ליהנות גם המבוגר המקריא אותו לילדו.

מחשבותיו הפרדוקסליות של בן כמו אפשרות קיומו של "ענק קטן", אי קיום מכשפות אמיתיות פרט ל - "חיים של הסיפורים" וכן בקשתו שהוריו יתכננו שוב יציאה פתאומית מהבית, כדי שיוכל להישאר לבד - כל אלה ייראו לילד טבעיים, ויעלו חיוך על שפתי המבוגר.

איוריו המצויינים של אבנר כץ מיטיבים לשקף את כל גווני מצב רוחו של בן המשתנים מרגע לרגע: את סימני אובדן השאננות המופיעים בתחילה ועד לאימה המוחלטת המשתלטת עליו בהמשך. (זו מודגשת במיוחד באיור המבטא פנטזיה בה הפך בן לתרנגולת.) כן נגלים בהם כעסיו של בן כלפי אמו על שהשאירה אותו לבד וההתפייסות שבאה אחר-כך, תוך התרפקות עליה ושאירת חום וביטחון מחודשים ממנה.

על שני ספרים מאת אלונה פרנקל

מאת: עדה קרן

א. כוכב עשעים או חלב צפרים, הוצאת עידן 1996, לא פטוספר, פנוקד.

נפתלי (המוכר לכל אוהבי אלונה פרנקל) קם בבוקר על צד שמאל ומרגיש שחסר לו משהו, הוא היה מצוברח... מכאן מתפתח לו סיפור נפלא על נפתלי שלא נהנה משום דבר: לא מארוחת בוקר טובה, לא מהאכלת הארנבים בגן ואפילו לא ממשחק עם חבר ועם סבא. כולם רוצים לשמח את ליבו ומציעים לו כוכב משמיים או חלב צפורים... כדי לשפר את מצב רוחו. אך הוא רוצה מעט מאוד. מעט שהוא הכל בשבילו.

אלונה פרנקל בסגנונה המתומצת והעשיר כאחד (המלווה לעיתים בביטויים קשים לילד הקטן) מביאה לנו, שוב, סיפור מותח ומצחיק גם יחד, הקורא רוצה לדעת מאד מה בעצם רוצה נפתלי? איך אפשר יהיה להשביע את רצונו? תיאורי מצב רוחו של נפתלי מתפתחים ומתארכים:

מ"מצוברח ונוגה" עד "עם האף באדמה". השמות בספר מצחיקים כרגיל: לסבא קוראים "רתם-סלע", לסבתא "רקפת" ואילו הילדים נקראים דווקא עזריאל ונפתלי!

והאיורים? - אלה מלווים את הכתוב - או הכתוב מלווה אותם - (קשה להחליט) - בצבעוניות וביסודיות. כל הפרטים מדויקים להפליא, מלאי קצב וחיים, עם קריצה מחויכת וגמד עם מגבעת מחודדת המלווה כל איור. ואפילו קצת היסטוריה: כשסבא רתם-סלע מספר מעשיות לנפתלי אנו רואים ברקע את החיל המנצח של מלחמת ששת הימים... וכי אלו מעשיות יכול לספר סבא?

ועוד לא הזכרנו את המוטו. זה מופיע בעמוד הפתיחה. ניכר כי אלונה פרנקל מייחסת חשיבות רבה לדברי המוטו ונותנת לנו שלושה כאלה: מתוך קוהלת רבה א', שורה משיר של האבנים המתגלגלות, ו"אני רוצה להיות הבן של כל האמהות" (מאת יהודה פוליקר ויעקב גלעד) - כל כך הרבה יחס, אהבה וכבוד לספר קטן (אך גדול!) - לילדים קטנים.

(ב) הביקור או איך עושה פרה? הוצאת פודן 1996, לא עמוספר עמוקד.

"זהו נפתלי, נפתלי הוא ילד קטן" - כך מקרבת אלונה פרנקל את הקורא (או השומע) הצעיר אל הסיפור. והסיפור שלנו שלו ורגיל, מחיי היום יום של ילדים קטנים: נפתלי עם אבא ואמא נוסעים לבקר את סבתא רקפת וסבא רתם סלע הגרים בכפר. אין הרפתקאות מיוחדות, אין עלילה ומתח.

יש סיפור עם נופים יפים, עצים פורחים ו"משפחה עושה מגל על אי תנועה". יש מאכלים בריאים מאד של סבתא רקפת "לבנה ושמן זית, ולקנוח רפרפת סרפדים", אך "נפתלי אכל תירס". עם בעלי חיים שונים וקולותיהם המיוחדים - יום נעים ומלא חוויות עבר על המשפחה בכפר. ורק סבתא רגינה (שימו לב שוב - לשמות!) עם עקבים ופלפון שואלת בשובם הביתה: "נו, תגיד איך עושה פרה?"... המחברת מגישה לנו לכאורה סיפור רגיל ופשוט. משפחה מבלה את השבת בכפר וחוזרת העירה "עיפה, מרוצה ועקוצה". אך הקורא נהנה מכל כך הרבה: סיפור נעים כתוב בעברית משובחת עם תיאורי טבע רבים (ואפילו נפתלים זמפורטים מידי לגיל היעד שלו). יחד עם זאת קטעים רבים המובנים לגיל הרך ביותר: 5 עמודים מלאים בקולות והגיים שונים של בעלי חיים, וכמובן ציורים נפלאים של אותם בעלי חיים וסביבתם.

ונסיים שוב במוטו: "איש נוסע יודע הרבה" (בן סירא ל"ד, ט') "נסיעה, טלטולי דרך ושינוי מקום יוסיפו און (סנקה, על מנוחת הנפש) - שני עולמות של הוגי דעות עם דעות שוות.

אפשר לנסות להתייחס, גם עם ילדים קטנים, ל"מוטואים" שכותבת אלונה פרנקל בתחילת ספריה: אולי ננחש ע"פ שם הספר או המוטו שלו מה יסופר בסיפור? אולי נספר או נצייר אנחנו משהו לפי השם או המוטו? - כיך דמיון הגננת, המורה, הספרן או ההורה.

נפתלי ומשפחתו, של אלונה פרנקל, הם כל אחד מאיתנו. וכל קורא עם לב, רגש ועין פקוחה יכול להתחבר אליהם.

על פרנויה, נסיך שחור והחזרת שטחים

הנסיך עירון ועלילות ליאונרד ארענדז דה פרסיה עלך פרנויה

כתב עשה עוסק הוצאת ירון גולן

מאת: שלומית יונאי

הספר בעל השם הארוך נראה כאגדה לילדים, אך שילוב סמלים ורמיזות פוליטיות נותן לו רובד נוסף של סיפור למבוגרים.

בהתאם למסורת של הז'אנר נפתח סיפור אגדה זה בחוסר ובמשאלה למלא את החסר. כאמה של שלגיה או הורי אצבעוני, המלך הגבוה והעצוב ליאונרד ואשתו המלכה הגמוכה והנרגשת היסטריה (זה שמה) הם חשוכי ילדים. הזוג המלכותי שולט בארץ פרנויה הזעזערת, והמלך ארמנדו הוא נצר לשושלת בונבוניירה הקדומה. הטיפול בעקרות שעוברת המלכה יוצא דופן גם לגבי אגדות, ואינו נטול יסודות פגניים ומיסטיים. המלך והמלכה יוצאים למסע, שבסיומו כולאת המלכה את עצמה בקיטון צר, בראש מגדל מנזר הקסם השחור אשר על פיסגת הר תבל. שלושים יממות של הסתגרות עוברים על המלכה. היא ניזונה מתאנים, תמרהינדי ותמרים בלבד, ועוסקת באופן מרוכז ביותר בתפילות ובתחנונים.

ביום אביב אחד בא לעולם הנסיך מירון, וראה זה פלא: הילד מקורזל השיער ותכול העיניים הוא שחום עור, בעוד שאביו אדמוני ואמו בהירת עור.

בספר שאלות רבות פוליטיות ואחרות. האם המלך השתגע? היכול ילד קטן, חינוכי ומוכשר ככל שיהיה, לשלוט? וביחוד - ילד שחור בן לאב ג'ינג'י. ואיך תפתרנה הבעיות של הממלכה עם השכנים המאיימים ותובעים תביעות למיניהן: מלחמה - או שלום והחזרת שטחים?

האב, המלך ליאונרד, נעלם באופן מסתורי. אך פעם בשנה הוא חוזר בסתר לבקר את בנו. מתברר שמשאת נפשו מאז ומתמיד היתה להקים קרקס ולהופיע בו. היעלמות האב אינה מוסברת היטב ויכולה לעורר תמיהות. האם כדי להופיע בקרקס היה עליו להיעלם?

כל השמות בספר סימליים, אם כי לא תמיד ברורה משמעות הדבר. שם המדינה פרנויה, ושמות השרים רובם כשמות כלי התזמורת. מזכיר הממשלה הוא הקולונל פרוטוקול, והמזכיר גרמפון הוא שר הפטפוט והבירבור.

הספר המחורז והקליל מאויר באיורים בשחור לבן של זואי בינסטוק, והם מוסיפים לו לוויית חן.

ספרים לגדולים על ספרים לקטנים

ספר עזר להתמצאות בספרי ילדים

על ספרו של גרשון ברגסון, "מצא את הנושא"

מאת: לאה חובב

רבות עמל המדור לספרות ילדים ונוער שבמשרד החינוך והתרבות בפיתוח התודעה הציבורית להעלאת חשיבות הקריאה לילדים ולנוער. הפעולות רבות ומגוונות, כגון: הפצתם של ספרי ילדים אמנותיים במחיר מוזל, הגברת חקר ספרות הילדים באמצעות כתב העת "ספרות ילדים ונוער" היוצא בקביעות כרבעון כבר למעלה מעשרים שנה, קיום ימי עיון העוסקים בספרות לילדים בנוכחות מורים וספרנים, וחלוקת "פרס זאב" הניתן לסופרי ילדים מצטיינים. פעולה ברוכה נוספת באה לידי ביטוי בהוצאה לאור של "הקטלוג המנומק", שבו הופיעו רשימות מפורטות ומוערות של קרוב לאלפיים ושלוש מאות ספרי קריאה לילדים, קטלוג שראה אור החל משנת 1976 והוא מופיע ברשימות מעודכנות עד היום.

העורך המנצח על המלאכה והמניע של פעולות ברוכות אלה הוא גרשון ברגסון, ששימש מורה ומנהל בית הספר באלוני-יזחק, מפקח על בתי-ספר, מפקח מחוז בדרום. מפקח ארצי במשרד החינוך ומנהל המחוז בירושלים. במקביל עסק החל משנות השישים במדור לספרות ילדים והמשיך בנושא זה עד פרישתו. ומשפרש לגמלאות הוא מקדיש את מרבית חילו וכוחו להאדרתה ולטיפוחה של ספרות הילדים בארצנו.

עתה ראה אור ספרו "מצא את הנושא", נושאים ייחודיים בספרות הילדים והנוער. ספר זה בא להפיח רוח חיים ב"קטלוגים המנומקים", ולהופכם לספר עזר למורה, למדריך בתנועת הנוער ובמתנ"סים, ולהורים המחפשים חומר קריאה

* גרשון ברגסון, מצא את הנושא, קרן הספריות לילדי ישראל, ירושלים, דצמבר, 1996.

לילדיהם. במושג "רוח חיים" כוונתי, לשימוש היעיל שניתן להשתמש באותן רשימות ביבליוגרפיות מוערות שמהן מורכבים הקטלוגים. באמצעות ספר זה הופכים הקטלוגים לנגישים, ומזמנים לקורא את רשימת הנושאים המרכזיים שבספרות הילדים, ואת רשימת הספרים הערוכה לפי הנושאים.

מבנה הספר וצורתו החיצונית אינם שגרתיים: הדפים חתוכים לשני חלקים. החלק העליון הוא צר, כרבע מן העמוד, ואילו מרבית הדף התחתון שלם. חלוקה חיצונית זו היא משמעותית ועניינית: החלק העליון הצר מיועד לכותרים, ובו שלושה מפתחות: מפתח הנושאים, מפתח לפי שמות המחברים, ומפתח לפי שמות הספרים. הכל ערוך בצורה אלפביתית. ואילו בחלקו התחתון של הדף התחתון, התופש את מרבית העמוד, מובאים הספרים כפי שהם מובאים ב"קטלוגים המנומקים", אולם ערוכים לפי נושאים, בסדר אלפביתי פנימי בכל נושא: שם הספר ופרטי הביבליוגרפיים; תמצית קצרה המאירה את תוכנו של הספר, והערה ביחס להתאמתו לגיל הקורא. למעשה, כפי שברגסון עצמו מעיד בספר, לקוחים כל הפרטים הללו מן ה"קטלוגים המנומקים" והם "פרי עטם של כותבים רבים", שקראו את הספרים וכתבו את עניינם ודעתם עליהם, ונערכו בקטלוגים על ידי המחבר בעזרת מערכת. לכל ספר ניתן מספר סידורי, כפי שזה מסודר בקטלוגים, ומספר זה משמש את הקורא בחפשו לפי המפתחות שבראשי העמודים.

בצד רשימות הנושאים האלפביתית שבחלק העליון של הדף הצר, ניתנו מספרי העמודים שבהם מצוי כל נושא. אולם במפתח המחברים ומפתח הספרים, ניתנו המספרים ליד שם המחבר או הספר. כך יכול המעיין לפתוח בסופר שבו הוא מעוניין, ולפניו כל מספרי הספרים שכתב המופיעים בספר. דפדוף בחלק התחתון של העמוד ימציא לו את פרטי הספרים של אותו מחבר. הוא הדין כאשר בוחר המעיין בנושא מסוים. מספר העמוד שבספר, שבו מצוי הנושא והספרים השייכים לו, כתובים לפניו בחלק העליון, וכך יוכל למוצאו בנקל. מבנה זה מיקל על הקורא למצוא את מבוקשו.

בסופם של הקטלוגים המנומקים מצויה גם כן רשימת נושאים משמות הספרים השייכים לכל נושא. אולם בספר זה גדול הפירוט ומספר הנושאים רב ומגוון. בתוך מאה חמישים ושמונה הנושאים המצויים בספר יש נושאים רבים שעד עתה לא ניתנה עליהם הדעת, כגון: פנימיות בארץ, בחול' וכדומה. כמו כן יש נושאים חלקיים שהם פרט בתוך נושא כללי, כגון: הנושא "בעלי-חיים" אינו מופיע, ובמקומו מצויים הנושאים "חתול" (67), "כלב" (84), "פיל" (126) וכדומה. יש בכך, לדעתי, מגרעת, שכן חסרה הראייה הכוללת, וחסר יחס הילד לבעלי-חיים בכלל, וכמובן חסרים ספרים שבהם מדובר על בעלי-חיים שאינם

נזכרים כאן. בנושא "משפחה", למשל, יש פירוט של הנושא תוך ייחודיות לכל אחד מבני המשפחה בנפרד: אח, אחות, אבא, אמא, סבא, סבתא. מדוע אין סדר אלפביתי פנימי, לא ברור לי. כללית, יש נושאים רבים שזו פעם ראשונה שהם מופיעים בצירוף רשימת ספרים, ולחוקרים יהיה מקום להעמיק בהם ולעמוד על תרומת הספרים בכל עניין ועניין.

בספר זה בחר המחבר להביא שמונה מאות ספרים בלבד. ברור, שקשה מאד להקיף את כל ספרי הילדים שראו אור בישראל בעשרות השנים האחרונות. ואכן, מציין המחבר בהקדמתו לספר, ש"הכוונה היא לתת דגם של הספרים" בלבד, ולא כל מה שהופיע בנושא מסוים. כך מתקבלת רשימה חלקית, ובנושאים מסויימים חסרים ספרים רבים וחשובים. אולי ניתן היה לפתור זאת על ידי צירוף רשימות ספרים נוספות לנושאים מסויימים גם מבלי לפרט אותם במבנה של קטלוג מוער, כפי שנעשה הדבר בנושא "שואה", המופיע שוב בסוף הספר, במדור הנקרא "השלמה לנושאים" (עמ' 166). יצוין, שנושא זה הוא הרחב והמפורט ביותר, עובדה שתקל על החוקרים. אגב, שם המדור "השלמה לנושאים" מטעה את הקורא, שהרי יש כאן תוספת בלבד, ולא השלמה לנושאים. נוספו אומנם נושאים שלא נזכרו קודם לכן, כגון "הריון", "חגים", אך כל החלק הזה נראה כתוספת שלאחר סידור הספר בדפוס, על פי ספרים שנשמטו.

בסיכום ניתן לומר, שגרשון ברגסון עשה שימוש יעיל בחומר הקיים, מיין וסידר אותו מחדש בצורה מועילה ושימושית לכל מי שמעוניין בספרות ילדים, ומגיע לו על כך יישר כוחו.

מבט ראשון

מאת: גרשון ברגסון

כרעי שלי,

כתבה: מרים עקיבא, מהדורה חדשה ומתוקנת, הוצאת "דביר", 271 עמ', פרטים על הספר ר' בחוברת "ה", עמ' 55, מאת צילה דון.

הספר הוא כלשון המחברת, "סאגה רחבת ידיעה המספרת את סיפורה של משפחה יהודית בקראקוב, מסוף המאה הקודמת ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה". הספר באמת "יריעה רחבה" ולכן לא ניכנס לפרטי הפרטים המובאים בו. אוכל רק לומר שהוא מעשיר את הקורא וכדאי ורצוי לקרוא בו. אביא את חוות דעתו של אלי ויזל על הספר וזו לשונה: "יש בספרייך קסם מיוחד ותוכן מיוחד, מעטים כמוך יודעים לכתוב על הילדים היהודים, את מגלה ומכסה בבת-אחת את הכאב שלהם". נראה לי שכל המוסיף על עדותו זו של ויזל - גורע.

אחד ען הצאן - בן-ציון בלושטיין פרטיזן ולוחם,

כתבה: מרגלית שלאן, הוצאה עצמית, 1996, 192 עמ'.

זהו סיפור אוטוביוגרפי של אדם שהישרדותו מתופת השואה עוררה תשומת לב של מנהלת 'יד ושם' בתל-אביב ב'מרכז מרגלית שלאן', והיא, כדברי בן-ציון בלושטיין, כתבה וערכה את הספר בסבלנות, באורך-רוח ובמסירות רבה. הסיפורים של הנשרד-מעוררים סקרנות, ואף על-פי שנסינותיו דומים לאלה שכבר פורסמו בספרים שונים - הקורא משתומם ותוהה, כיצד נערמו אצל אדם אחד כוחות אנוש, תבונה ואומץ-לב להתגבר על המכשולים, והעיקר תקווה שהמכשולים והסכנות הם אירעיים ובקרוב העינויים והסבל ייפסקו והאנשים ישוחררו מעול הנאצים ואכזריותם. בספר האוטוביוגרפי מסופר על עיירה דומצ'ובה של לפני המלחמה ובעת המלחמה, על תקופת הפרטיזנים ואורח החיים בעיר ואחר-כך על השחרור ו"חיים חדשים במדינת ישראל".

אש תמיד, זכרונות מהשואה

מאת: זאב כורגר, הוצאת המחבר, 1996.

המחבר, שנולד באושוונצים, מספר את תולדות חייו וכל התלאות שעברו עליו ועל משפחתו מאז פריצת מלחמת העולם השנייה ועד נצחון בנות הברית ושחרור כל אסירי המחנות שעדיין נותרו בחיים. הספר הוא תעודה מהימנה של ילד, שהיה בן 11 כשפרצה המלחמה עד היותו לנער כשחוזה את שחרורו מעולם

האכזרי של הגרמנים. אנו למדים בפרוטרוט על סבלו-סבלם של היהודים במחנות הריכוז של הנאצים ועוברים יחד אתו מאושוויץ ועד בוכנוולד, ומשתוממים פעם נוספת על תעוזה ותושיה של צעירים ונערים יהודים שנאבקו בכוחות על-טבעיים כדי להישרד מן התופת. ספרו זה הוא עוד עדות חיה על השואה ומוראותיה: קשה להאמין מהו השפל החייתי שאנשים יכלו להגיע אליו, ואלה אנשים שנאמר עליהם שהם בני עם תרבותי.

אח שלי חבר שלי

כתבה: חיה פ. בן-איון, איירה: אלישבע געש, ידיעות-אחרונות-ספרי חמד, 1996, (לא ממוספר).
הנושא בספר הוא קנאת אחות בשל הולדת אח חדש. "לפני שהאח שלי נולד, הייתי כמו מלכה, הכי חשובה במשפחה, עכשיו הכל השתנה, בגלל זה אני כועסת".

הקנאה בין אחים ואחיות היא תופעה נפוצה, בעיקר במשפחה שנולד בה ילד שני, ואז הבכור או הבכורה בשל יתר פינוק או טיפול של המבוגרים בדרך הנולד, מרגישים שהם מוזנחים. במשפחה מרובת ילדים התופעה אינה נפוצה. ילדים מבוגרים עוזרים לקטנים, אלא אם כן הקנאה נובעת מסיבות אחרות, שאינן חוסר תשומת לב של המבוגרים. הספר שלפנינו בא להוכיח שהכעס והקנאה הם מלאכותיים, וכאשר מאיימת סכנה לאח הקטן, באופן אינסטינקטיבי האחות המקנאה מזדרזת להצילו, ואז רואה היא שיש מקום באהבה בשביל כולם.

רעי הצב שלא רצה להיות צב

כתבה: רונית חכם, איירה: אורה איל, הוצאת קוראים, (אין שנת הוצאה, ואין מספור עמודים)
שם הספר מגלה את תוכנו. הצב שנקרא בשם רמי, שואף להיות מישוהו אחר, נמאס לו להיות צב, אף על-פי שיש לו, בחצרו כל הנחוץ לקיומו. אמו, המודאגת משאיפתו זו, מעתירה עליו דברי חיבה. היא מפחדת שלא תכירהו אם יהיה מישוהו אחר, אך הוא מתעקש ושואף להיות שונה. הוא הולך ומחפש מישוהו, שכדאי לו להיות כמוהו, אך לאחר התנסות ושיקול דעת נוסף הוא מגיע למסקנה שמוטב לו להיות כפי שהוא.

נושא זה - הרצון לשנות דמות - נפוץ בספרות ילדים, וסיפור זה הוא ווריאנט לאלה שכבר טיפלו בנושא זה.

סיפור קצר על חטוריקו ואוצר

כתבה: דינה דוילובסקי, צילומים: אברהם חי, ספרית פועלים 1996, 24 עמ', צבעוני, מנוקד.
הסיפור באמת קצר. היה היו שני אחים בכפר, שניהם חקלאים "שבעצמם עבדו את האדמה"... ובזמן האסיף אספו את פרי עבודתם והביאו לשוק למכירה. כך

פרנסו שני האחים את משפחותיהם, ולא נזקקו לעובדים שכירים. אך היה הבדל ביניהם: יונתן הצעיר היה איש טוב לב, וראובן הבכור היה רע לב וגם נהג להתלונן על עבודתו הקשה. הוא רכש חמור, כדי לסייעו בעבודתו. על רוע הלב של ראובן אנו למדים מיחסו אל החמור. הוא התאכזר אליו והעבידו בפרך. וכנגד זאת על טוב הלב של הצעיר אנו למדים מיחסו הוא אל בעלי החיים. באחד הימים כשראה הצעיר שאחיו ראובן מכה את החמור, החליט לקנות אותו ממנו וע"י כך לשחררו מ"איש רע וחסר רחמים". החמור החזיר טובה לאח הצעיר ולידיים שאהבוהו. החמור מצא עבורו שקית מלאה "במטבעות זהב וכסף, ביהלומים נוצצים ובתכשיטים יפים". הלקח מהסיפור הקצר הוא, איש הרחמים והחסד זוכה לתמורה נאותה.

מיכל מחפשת את האביב

כתבה: יונה ספר, איורים: מוטיק לין, עם-עובד, 1996, לא ממוספר, מנוקד, צבעוני.

מיכל מחפשת את האביב - ומוצאת אותו. זה סיפור על משפחה קטנה - אם, אב, ומיכל שיוצאים לנוח מעייפותם ו"לנקות את הראש". מיכל היא ילדה ואין אנו יודעים מה גילה, אך כל ילד וילדה יכולים להיות גיבורים של הסיפור. הילדים - לאחר חורף ארוך שבו היו "כלואים" רוב הזמן בבית או אולי פשוט מחמת זכרונות וגעגועים לט"ו בשבט - חיכו בקוצר רוח לבוא האביב. הם יצאו לטיול מהעיר (אין אנו יודעים איזו עיר) אל המרחבים שבראש הגבעה. ההורים שוכבים לנוח, ומיכל ערה ומחכה גם להם שיתעוררו. ובינתים היא נפגשת עם חרגול, זחל ופרפר - רוצה לשחק אתם והם נעלמים זמנית. אך בסופו של דבר הם יוצאים מהמחבוא ומשתובבים בקולי-קולות. וזה הרי פירושו של משחק "מחבואים". ההורים שניעורו אינם מוצאים את מיכל. הם יוצאים לחפשה ומופתעים לראותה ביחד עם החבורה ונהנים ממראות עיניהם "ומן המון הפרפרים הלבנים המרחפים סביבה". מיכל מצאה את האביב.

עכתב לאבא שהלך להיות חיל

כתב: שמשון חלפי, ציורים: הילה חבקין, ידיעות אחרונות, 1996, לא ממוספר, מנוקד.

במכתב לאבא, אנו קוראים על דיאלוג בין ילדה לאביה. "אבא הלך להיות חיל" והילדה - כמו עשרות אלפי ילדים וילדות מספרת לאבא על הרגשותיה מתוך געגועיה. הילדה מספרת - כותבת לאביה על כל מה שקורה בבית וגם מעירה הערות שונות בענייני לשון כגון הדמיון בין כר וקר. היא מסיימת בהרהוריה על המלחמה, וברוב תמימותה מבטיחה להיות "ילדה טובה", רק שאבא יחזור מיד. השירים בספר רלוונטיים לכל הילדים בארץ ובעולם. הילה חבקין יודעת לתת ביטוי נאות לנאמר בטקסט.

גיל דך, גן וכיתות א'

הילדה אלונה מייצגת כאן הרבה ילדים, קטנים ויותר גדולים, אשר על כל דבר עונים: לא! בחן רב ובקלילות מספרת רמונה די-נור על אלונה שלא רוצה לאכל, להתלבש, לקום, לבוא וכדומה. כל הפעולות היום-יומיות של כל פעוט וילד מתחילות ונגמרות ב"לא", הסיפור הנחמד יכול לעזור להורה המוטרד בבעית ה"לא" כפי שנאמר על גב הספר: "חפשו חפשו כל דף ודף, קראו מאלף ועד תו, ספרו כל "לא" - ויתכן שתגלו אפילו "כן". ציוריו של מישל קישקה משעשעים בגוזמא שבהם ובצבעיהם העליזים.

אלונה לא,
כתבה: רמונה די-נור,
ציורים: מישל קישקה,
הוצאת כתר 1995, לא
ממוספר, מנוקד.

בטקסט תמציתי וקצר ביותר מספר המחבר על סיטואציה ידועה בחיי כל משפחה: אבא עייף שאין לו זמן לספר סיפור לילד שלו... הילדה, אפונית, עסוקה גם היא כל היום אבל בערב רוצה את אבא. והאב? - גם הוא טרוד בעסקיו, אך בערב נכנס לחנות הספרים כדי להיות מוכן לפגישה עם בתו הקטנה... והפגישה ביניהם - נשארת לדמיונו של השומע הקטן. סיפור עדין ונעים של לפני השינה, של רגעים אינטימיים בין הפעוט והוריו. אפשר להסתפק בעיון באיורים הנפלאים והפסטליים של המחבר - וליהנות.

אפונית,
כתב ואייר: ג'וזף וולאס,
תרגום: מירה מאיר,
ידיעות-אחרונות, 1996,
24 עמ', מנוקד.

הסיפור מעלה אפיזודה מוכרת וידועה אצל ילדים הבטוחים כי לא אוהבים אותם והם מקופחים: אמא לא רצתה להאכיל את אמבר בבוקר אלא את אחותה התינוקת, החברה בגן לא רצתה לשחק איתה ואפילו הגננת לא שיתפה אותה בשיחה בשעת הסיפור בגן. הגננת בשיחה אחת קצרה פתרה את כל הבעיות... סיפור דידקטי מאוד, עם מסרים חינוכיים ומוסר השכל צפוי מראש.

כולם כועסים עלי,
כתבה: גורית כהן,
ציורים: גורית צרפתי,
הוצאת דני ספרים,
1996, לא ממוספר,
מנוקד.

צ'פצ'ולה,
כתבה: רננה ליש,
ציורים: רוגית גת,
הוצאת זימזון, 1996, לא
ממוספר, מנוקד.

הסיפור הקצר על צ'פצ'ולה מספר על מפלצת בשם שולה הנקראת גם צ'פצ'ולה. יש לה "שן חדה ועיניים גדולות, כשהיא בסביבה הצרות מתחילות". המפלצת בחדרו של הילד הקטן - המספר סיפור זה מנקודת מבטו - נותנת לו לגיטימציה לפחד. וזו הדרך בה הוא מתמודד בכל ערב עם פחדו הלילה: "לפחד זה בסדר, בטוח אם יש מפלצת בחדר". הציורים הגדולים ועזי הצבע עלולים להפחיד את הילד הקטן המתבונן בהם, וגם אם סוף הסיפור הוא טוב (מהיר ופתאומי מדי) - קשה להאמין כי המפלצת באמת לא מפחידה את הילד הקטן...

הרפתקאות לבנגורו,
שחורגורו וקואלה גם,
כתבה: צביה בן-שלום,
ציורים: אהרון שבו,
הוצאת ידיעות אחרונות,
1996, לא ממוספר,
מנוקד.

כל מה שעבר על לבנגורו ושחורגורו שברחו מן הכיסים של אימותיהם הקנגורו ועברו הרפתקאות גדולות ונועזות עד שחזרו לכיסים - והאמהות אפילו לא הרגישו... המיוחד בספר זה הוא הפעילות המשותפת שבין הורים וילדים ב"יצירת" הסיפור ע"י גזירה והדבקה של דמויות וחפצים המצורפים לספר. קיים תמיד הוויכוח האם בספר קריאה רצוי להדביק, להוסיף או לתקן את הכתוב. (לצורך זה קיימות חוברות עבודה צבעוניות ובהם מקום לגזירה והדבקה). מרוב עבודה בספר עצמו הולכים לאיבוד הסיפור והציורים.

חברים בצבעים,
כתבה וציירה: אירינה
כרכבי, הוצאת: סיפרי
ג'רפה 1996, לא
ממוספר, מנוקד.

השוני בין בע"ח הוא חיצוני בלבד, אך חברות קיימת גם בין שונים. מסר זה מומחש בספר ע"י סיפור דימוני: 4 גורים לבנים שחיו בג'ונגל התקנאו בצבעוניות שמסביבם, וצבעו את פרוותם בצבעים שונים: שני גורים בצבע צהוב מן השמש, כתום - ממיץ תפוזים, והגור שהפך לפנתר - צבעו השחור בא מקסת הדיו של התוכי. הפסים השחורים על הכתום הפכוהו לנמר, ונקודות שחורות על הצהוב הפכוהו ליגואר. כך משווים הפכו לשונים: אריה צהוב, נמר מפוספס, פנתר שחור ויגואר מנוקד. אך חברותם הטובה נמשכה מלבד הצבעים אין עלילה. זהו סיפור הבא להמחיש רעיון והוא רחוק מן המציאות. זוהי אוטופיה מלאכותית של חברות וידידות, ההולמת את הגיל הצעיר, אך לצערנו אינה מציאותית.

לבד בבית,

כתבה: מרים אלון,

ציורים: אבנר כץ,

ספרית פועלים 1997, 31

עמ', מנוקד.

ספר מתח בו יוצא דמיונו של הילד בן החמש להרפתקאות המתרחשות בבית, בשעה שהוא נשאר בו לבד. בן, שהוא בן חמש ויומיים, אומר שבכלל לא איכפת לו להישאר לבדו בזמן שהוריו יצאו לסדר עניין חשוב, הרי הוא בגן חובה ואינו פוחד. פתאום באות המחשבות: אולי מתחת למיטה מסתתר איזה ענק? ... ואולי בארון מתחבאת חיה איומה... ומי זה נופל עליו פתאום מתוך הארון... ואחר-כך באה ה"מכשפה". הרי אבא אמר פעם על השכנה שהיא ממש מכשפה, ועכשיו בן רואה את ה"מכשפה". הזאת בעד עינית הדלת ואינו מוכן לפתוח לה...

הסיפור בנוי על המתח שבין רצונו של הילד להיות גדול ועצמאי לבין הפחדים שמקננים בתוכו. הסופרת בונה התמודדות אמינה מתוך מבט של ילד ובראייה מפוכחת של מבוגר, דבר המעניק לסיפור גם עומק וגם ממד משעשע.

לספר נלווים איורים אמנותיים של אבנר כץ, בהירים, מאירי עיניים ומלאי הבעה.

מעשה בשיר ומנגינה,

כתבה ואיירה: מיה

בר-מוחה, הוצאת דני

ספרים 1996, 24 עמ',

מנוקד.

מעשה ב"שיר לא מאושר, מין שיר שאיש לא שר" שיצא לחפש לו מנגינה. עבר השיר מכלי לכלי: תופים, חליל, פסנתר, גיטרה, כינורות ועוד ולא מצא מנגינה מתאימה למילותיו. לכל כלי סיגנון אחר: אחד מרעיש מדי, שני אינו מספיק קצבי, אחד כבד והאחר בכייני, וכך "אוסף לו מר שיר את תרמיל המילים וממשיך לחפש מנגינה וצלילים". אך לא זמן רב ישב השיר עצוב וחיכה. עברה שם ולדה קטנה ופתרה את הבעייה... השיר מצא את הילדה המזמרת מנגינה נעימה ו"אל הפזמון אז הצטרפו כל כלי הנגינה". הכלים השונים מואנשים במילים ובציורים. הסיפור הוא בסגנון צביר וחוזר על עצמו. (יכול לשמש גם גגנת ומורות למוסיקה בהכרת כלי נגינה).

הספר הגדול של מירה

זהו הספר השנים-עשר בסדרת "הספר הגדול", שהוא מבחר מיצירותיו של סופר או משורר. בספרה של מירה

מאיר,

כתבה: מירה מאיר, צייר: מאיר שירים וסיפורים. מהם ידועים ומוכרים כמו

שמואל כץ, הוצאת
עם-עובד, 1996, 81 עמ',
מנוקד.

"שלולי", "פעם היה ילד שלא רצה לישון לבדו", ושירים
מתוך "אני אוהב לצייר" שנכתב לציוריו של נחום גוטמן.
פחות ידועים הם הסיפורים "בגלל פודינג שוקולד", שבו
בורח דני מהבית אחרי שאמו העליבה אותו בנוכחות
חבריו, והוא חוזר רק כשאמו בוכה. הסיפור "אזאני" - על
אבישי הקטן המתעקש ללכת העירה בערב שבת לקנות
אוטו, ואביו המלווה אותו נוהג בחכמה ונותן לו להגיע
למסקנה נכונה בעצמו. "מתנת יום הולדת" הוא סיפור מן
הקיבוץ, ובו נותן בני מתנה מקורית לאביו. השירים
והחידות הם ברמות גיל שונות, מהם לקטנטנים ומעטים
לגיל ביה"ס. המבחר יפה ומהנה, חבל שלא נכלל בו
הסיפור "הצב של אורן".

חברים טובים,
כתבה: רות פלס, ציורים:
יבגני לגוטיין, הוצאת
זימזון, 1996 לא
ממוספר, מנוקד.

סיפור על חברות יוצאת דופן בין כלב לחתול, שהרי "כל
אחד יודע שחתולים מפחדים מכלבים וכלבים לא אוהבים
חתולים". חתול וכלב היו מיוחדים מאד, אך מאחר ונוכחו
לדעת כי הסביבה אינה רואה בעין יפה ידידות זו -
החליטו לחזור ולהתרוועע עם בני מינם. אך שם נחלו
אכזבה: לכלב היה ריח של חתול ולכן "הוא בודאי בוגד"
ואילו לחתול היה ריח של כלב - ולכן לא היה מקובל על
בני מינו החתולים. עצובים ובודדים חזרו הכלב והחתול
זה אל זה. סיפור על מוסכמות ועל סטריאוטיפים וכל מה
שאפשר לעשות כדי להימנע מהם. סיפור על תכונות
אנושיות כל כך הנמצאות אצל הולכי על ארבע.
איורים מבודחים ועצובים כאחד מלווים סיפור נעים
ומהנה.

חושך בהזמנה,
כתבה: אירית
ויסמן-מינקוביץ, ציורים:
אירנה פוליאק, הוצאת
דני ספרים 1996, 24
עמ', מנוקד.

"דורון פוחד מהחושך" - כך מתחיל סיפור נוסף על פחד
מן החושך. אמא ואבא מנסים להסביר לדורון מהו החושך
ולחבר אותו על בנם הקטן: החושך הוא יום שכל הזמן
מתרועע ובערב הוא כ"כ עייף שהוא הופך לחושך של
לילה. לחושך יש פנים עם נמשים, ולחושך יש כל מיני
צבעים... אחד האמצעים שההורים מציעים לבנם הוא
הציור. ביחד הם מציירים את החושך: בצבעים רכים

ונעימים, עם פנים מחייכות כמו ליצן או קוסם עם לשון ארוכה וורודה וגם עם רצינות ומאווים של ילד קטן. עוד נסיון להתמודד עם הפחד מן החושך ובעזרת טקסט געים ולא מפחיד.

איורים נעימים בצבעים פסטלים ושיתוף פעולה בין הורים לילדים.

כיתות נפוכות ב - ד

18 סיפורים קצרצרים על ענייני יום-יום. בסיפורים הומור וגם כיוון דידקטי, כדרכו של בורלא. בורלא כיוצר מסביר בסיפור "נמרוד כותב סיפור" כיצד מחבר הילד סיפור. מפגש בין ילד ערבי ליהודי ושניהם רוצים שלום, בסיפור "עוזי וחוסני", ובו גם שיר לשלום. בסופי הסיפורים משולבים משפטים הומוריסטיים: "ילד אחד אמר: באמצע היום נהיה חושך, כי עצמתי את עיני". ילד אחד שאל: "למה דיבורים חריפים לא שורפים בפה?" יש להניח שמשפטים אלה ישעשעו את הקוראים יותר מאשר הסיפורים.

מי רוצה להיות דחליל, כתב וצייר: עודד בורלא, ספרית פועלים 1996, 74 עמ', מנוקד.

ספר דמיוני-דידקטי לילדים שאינם רוצים לגמור את האוכל הבלתי אהוב עליהם. סיפור על משפחת שושני שבנם אפי מפליג בחלומו לאפריקה. גופו במטבח אך נפשו במרחקים. יש עימות בין הורים וילדים, המכריחים אותם לאכול. בספר ערבוביה: מסע הרפתקני של שבעה ילדים לאפריקה, היתקלות בשודדי ים, דמויות חלומיות והאנשת בעלי חיים, ולבסוף: "חינוך" ההורים והטפה דידקטית. יש בספר רמות שונות המתאימות לגילים שונים: האנשה ילדותית, סירוב לאכול היוצר עימות, מסע הרפתקאות מסובך, מציאות וחלום מעורבים, והורים מבוגרים "המתחנכים". בכך פונה הספר גם למבוגרים, אך הלשון ילדותית ולא נעימה.

ארץ החביתות הבלתי גמורות, כתב: מושיק בירמן, ציורים: שחר נבות, הוצאת כנרת 1996, 75 עמ', מנוקד.

חמוץ מתוק,
כתב: דן טימור, ציורים:
יעל ליאור, עם-עובד
1996, 58 עמ', מנוקד.

שם הספר וכותרת המשנה שלו - "אני, אחותי וכל השאר"
- מבטאים היטב את רוח הסיפורים הקצרים המופיעים
בספר זה. הכותב מספר סיפורים ששמע מפי האחיניות
שלו על חייהן ביחד ולחוד, על טעמיהן השונים, על הבית,
ההורים, החברים ובעלי החיים שבחצר. על הכל מסופר
בנעימה אמינה והיתולית ויחד עם זאת לא מתוקה מידי.
לא הכל מושלם בחיים: לא כ"כ יודעים חשבון וגם
מפחדים מאבא כי הוא כועס לפעמים, והחיים הם קצת
חמוצים וקצת מתוקים אך בעיקר - מצחיקים. כל קורא
צעיר יכול למצוא ב-25 הסיפורים הקצרים האלה משהו
מעצמו, ממחשבותיו מרצונותיו.

איילה נמלה עצלה,
כתבה: תמר יפה, ציורים:
מרב דורון, הוצאת סער,
1996, 48 עמ', מנוקד.

סיפור בחרוזים על נמלה אחת, איילה, אשר לא התאימה
לדברי הפתגם הידוע על חריצותן של הנמלים. איילה היתה
דוקא עצלה. המחברת מספרת על אותה נמלה עצלה,
המאחרת תמיד, האוהבת לישון ואשר הופכת לבסוף גם היא
לנמלה עמלה וחרוצה. בדרך ארוכה ופתלתלה מובילה
המחברת את הקוראים אל הסוף בו מספרים הכל על "אותה
נמלה עצלה ומדוע הפכה להיות עמלה".

רעיון הסיפור יפה ומענין אך הכתיבה המחורזת מדי מכבידה
לעיתים, והדרך בה עוברת הנמלה 'מעצלה לעמלה' לא
ברורה לגמרי. יחד עם זאת, עם הדרכה נכונה הספר יכול
להתאים לתלמידי הכיתות הנמוכות. האיורים המלווים את
הסיפור פשוטים, קלים ויהיו מובנים וקרובים לילדים.

קונכית הסודות,
תמר ברגמן, ציורים:
רותי מודן,
ספרית-פועלים, 1996,
110 עמ', מנוקד.

מפגש בין דורות: סבתא קולט מספרת סיפורים לנינתה
טלי. היא מספרת על ילדותה בימי מלחמת העולם
הראשונה, סיפורים שנשמעים כדמיוניים אך באמת
התרחשו במציאות: היא מזמינה ליום הולדתה את מלך
הבלגים, היא טסה באוירון גרמני וקפצה ממנו, היא הצילה
את אחותה שנחטפה ע"י רוזנת רוסיה ועוד. אביה היה
רופא והשתתף במלחמה, ומידי פעם נסעה אמה לבקרו
ולקחה אתה את קולט. אביה הרופא חסם את פיה ברטייה
כדי לשמור על מיתרי קולה. כך הפכה הילדה לקולטת

סודות ושומרת אותם, כקונכיה שותקת. ומכאן שם הספר. הסיפורים מעניינים ביותר, לכל גיל, והם קושרים בין העבר וההווה, בין היסטוריה וספרות, באופן בלתי אמצעי. (הספר עובד לילדים מן הספר למבוגרים כ'מראה לטושה' שהופיע בעם עובד)

כיתות בינוניות

דוד הגיבור ושלמה החכם, יש סיפורי מקרא ויש אגדות חז"ל על סיפורי המקרא. עיבד: ברוך אביבי, אייר: חשוב כי ילדים ידעו גם אוצר זה, כמובן בלבוש מתאים. 33 אגדות חז"ל מוגשות לנו בדרך קלילה ובלשון נהירה גוסטב דורה, הוצאת ירון גולן, 1995, 48 עמ', ויש בהן סיפורים מרתקים מלאי חוכמת חיים ומהיבט אנושי אחר מזה שבמקרא. זה ספר קריא ומעניין. מנוקד.

נסיכת עגילי העשב (אגדה) כתבה: שלומית כהן-אסיף, ציורים: הלה חבקין, הוצאת עם-עובד, 1996, 83 עמ', מנוקד. אגדה מלאת קסם ודמיון על נסיכה בשם אהילי המחפשת ביער צמח שלו ריח של אמא שמתה. אהילי נחטפת ע"י מכשפה, נעצרת ע"י צרצר, וע"י ציפור אדומת מקור שמקורה הופך לחליל וגשר כחול נוצה. היא מצליחה להיחלץ ולהימלט ולהגיע הביתה. בדרך היא פוגשת דמויות ססגוניות כמו התוכי טורקזי ועץ השפע שמצמיח פרות שונים ומשונים בכל העונות. יש רושם שהדמיון של שלומית כהן-אסיף הוא בבחינת עושר השמור לבעליו לרעתו, והשפע מכביד.

שלומפר, ציוני גזעי כתבה: נגה מרון, ציורים: רחל עזח, הוצאת נועם, 1996, 110 עמ'. ספר הרפתקאות העוברות על הכלב שלומפר אשר נחן בכח קסמים המאפשר לו להיהפך לקטן ממדים. זהו סיפור המסגרת. לשלומפר חברים כלבים, אשר בעליהם הם חברי בעליו, אייל, שהוא הילד אשר שלומפר דאג להחזיר אותו ואת משפחתו ארצה. אייל נאלץ לעבור לגור בראשון לציון ומובל ע"י סבתו ב"שביל הראשונים" תוך כדי הסבר על תולדות המושבה, שלומפר לעומת זאת נקלע בעת חיפושיו אחרי אייל לביצה שוקקת צפרדעים ומקבל "שיעור" על דברי ימי הציונות וייבוש הביצות מפי מורת הצפרדעים. לבסוף שלומפר ואהובתו הכלבה אולגה

חובקים חמישה גורים בחיק משפחתו של אייל.
הספר נראה קצת מאולץ ולא הגיוני.

הילד מחורשת האורנים, כתבה: לאה פריד, ציורים: רות רוזנשטיין, הוצאת ספרי הרמכז-עולם הספר התורני, תשמ"ה, 239 עמ', מנוקד.

אפי, ילד עדין וחולני, יוצא בחברת אמו לבית הבראה בחורשת האורנים. שם הוא פוגש בבן גילו, ברוך, ילד למשפחה בעייתית: אביו בכלא, אח אחד מתדרדר לפשע, ואמו עובדת קשה בבית הבראה. כל אחד מהילדים נדחה ע"י בני כיתתו מסיבות שונות, ורק הקשר ההדדי שביניהם והמאורעות שבעלילה משנים את אופיים ודרכם. הספר רצוף שרשרת של התרחשויות הרפתקניות מסעירות, והוא רצוף מסרים חינוכיים-אמנותיים, כדרכה של הספרות החרדית. העלילה מעניינת ונקראת בעניין, אך מלאכותית במקצת, כדי לאמת את המסרים. הסופרת מסיימת בפרטים מ"מטבחה" הספרותי, ומסרתה מוצהרת במישרין.

כאשר רוני היתה בת תשע נפטרה אמה. בזמן הסיפור היא בת שנים-עשרה וחצי. היא מתמודדת עם היתמות, עם החברה של אבא, וגם מתאהבת. בסיפור קוראים אנו על תחושותיה של רוני, נערה מתבגרת שאמה חסרה על ידה להדריכה. האבל של האב מתחלף בחיפוש תחליף לאם ולאשה, דבר המרגיז את רוני. שלוש השנים ומחצה שעברו מאז הפטירה מקהים את הצער החריף על מות האם, ובקוראים לא נוצרת תחושת הזדהות עם האובדן והיתמות. בעיות היום-יום משכיחות ומרחיקות וזה מה שמובע בשם הספר. וכך מתקבל ספר "פושר" ולא מרשים.

יש רגעים שאני לא חושבת עליך, כתבה: ציפי גון-גרסו, ציורים: לילית בנימיני, הוצאת מודן, ניר 1996, 80 עמ'.

כיתות חנה"ב וגבוהות

זהו המשכו של הספר "הבריחה ממנזר הגבירה השחורה". אותה חבורת נערים ונערות פליטים, שברחו בעזרת ארגון "הבריחה" ממנזרים ומבתי גויים, נעים הלאה לכיוון העלייה לארץ, אחרי מלחמת העולם השנייה, כשהדרכים משובשות ושורר תוהו ובוהו. הם מתחפשים ליוונים,

הבריחה - אל הטירה בהרים, כתבה: עירית עמית, ציורים: דוד קדם, הוצאת מילוא בע"מ,

עוברים גבולות, נתקלים בקשיים ונוצרים ביניהם יחסי רעות ואחוזה עד הגיעם אל הטירה בהרים, תחנה נוספת לקראת העלייה. העלילה דמיונית אך מבוססת על מאורעות ממשיים שנחקרו ע"י המחברת. בין הגיבורים גם בחורים מא"י, מארגון הבריחה, המושכים בחוטים. הספר נקרא בריתוק ומלמד את הקורא על התנאים שלאחר המלחמה. יש בזה משהו שלא נראה ריאליסטי: הכל מסתדר טוב וחלק יותר מדי.

החרב והפרח,
כתבה: רעיה בלטמן,
ציורים: אלכס מן,
הוצאת רכגולד 1996,
155 עמ'.

זהו סיפור חייו הסוער של אבשלום חביב שהשתתף בפריצה לכלא עכו, נתפס והועלה שם לגרדום. המחברת מעלה תמונות מחיי אבשלום וחבריו מימי לימודיהם בבית ה"ס התיכון "בית הכרם" בירושלים דרך ההצטרפות למחתרת, הדבקת מודעות באישון לילה, פעולות המחתרת בארץ כולה - ועד סופו המר. המחברת מיטיבה לשלב בין האירועים ההיסטוריים החשובים של טרום, המדינה לבין בעיות ההתבגרות והיחסים שבינו לביתה, השווים לכל תקופה וזמן. בסיפור תיאורי הווי של שכונות בירושלים ויחסים בין תושביה בעלי הדעות השונות, ביחס אל הבריטים ועל הדרכים להילחם בהם. הסיפור ענייני והשפה תמציתית ולעיתים מאולצת, יחד עם זאת הסיפור מאפשר לנו מפגש עם צעיר מיוחד ועז רוח ועם כל הסובבים אותו. הציורים המלווים את הספר אינם מטיבים עמו.

מתוך: 'ספרים הם ידידים'

מאת: רות גפן דותן, הוצאת מרכז להשכלה תל-חי *

סידרת ספריה-קטנה

כתבה: מיריק שניר, הוצאת: "הקבוץ" - המאוחד 1996.

עד כה יצאו לאור בסידרה זו 6 ספרונים. כולם בכריכה קשה, בכל סיפרון 24 ע' ממוספרים.

סיפוריים-מחורזים וקצרצרים. המיוחד לסידרה - עריכתה. לכל סיפור מילות מפתח החוזרות על עצמן ולכל מרכיב כיתובי - איור תומך ומעמיק. איור מול כיתוב. ואלה הספרים:

א. אני צובעת ענן, איורים: גיל-לי, אלון קוריאט
ובו, בעקבות פעילות וחווית צביעה של צמחים ופרחים "מגלה" ילדה את הקשת, כזו שבשמיים וזו של הצבעים.

ב. סבתא לאה, איורים: כרעים גלעדי - פולארד.
סיפרון "חם ומלבב על אחת, "סבתא לאה" ש"יש לה מאה" כלומר, "המון" חתולי - חיק, עוגיות שהן עונג לפיות והחשוב מכל הוא מאת סיפוריה... זוהי סבתא, שלא מעט בזכות האיוורים מלאי הצבע, התנועה וההבעה - מעוררת זכרון חוויה וריגוש. "מין סבתא שאוהבים".

ג. לא רוצה, איורים: אחיעד שניר.

מעשה בילדה שלא ניתן היה לשכך את בכייה על אמה ואביה שהלכו (לא ברור לאן?) - היא דוחה ב"לא רוצה" כל מה שמביאים לה: עד שניתנת לה בובה. האיורים ממחישים יפה את בדידותה של הילדה ו... מזכירים את השיר הקסום "לבדי" של מ. ילן-שטקליס שבו, החרוז הבלתי נשכח "לבדיתי ובכיתי".

ד. לאיבוד הלך לי זבוב, איורים: פושיק לין

מחוייך, חוויתי. מניסיון חייו של ילד במפגשו עם זבוב טרדן... שלכאורה עושים הכל כדי להיפטר ממנו. הסיזמת מפתיעה: כש"לאיבוד הלך לי זבוב, נשארתי קצת עצוב", האיורים צבעוניים ומהנים.

* בחוברת הקודמת של יספרות ילדים ונוערי נשמט בטעות האיזכור של שם עורכת המדור - רות גפן דותן, שקראה, התרשמה וכתבה.

ה. הר גלידה, איורים: ורדה לוי

בספרון מעין כתבה בת 7 משפטים קצרים ופשוטים, על הגלידה הטעימה, שגם איוריהם הפסטליים והיפים שלעצמם, אינם מצליחים ליצור "חוות גלידה" אמينة.

ו. כך, כך, ער, איורים: כריסטינה קדפון

על ניסיונו ו"כיופיו" של ילד שיצא לטיול, כאשר אהב: שלוליות ובוב. יש בו גם משחקי-לשון וחרוז וגם אונומתופיה (כך, כך, טרח, נח) ספרון קליט, ומסר להורים, מחנכים וכו' - על מה שבאמת אוהב זאטוטם.

פרנקלין עפחד עהחושך, פרנקלין רוצה חית שעשועים

כתבה: ברנדה קלארק, עברית: מאיה דבש, איורים: פולט בורז'ואה, הוצאת: "מודן" 1996,

לשניהם 30 ע' (ללא מיספור), מנוקדים. שניהם דימוניים - מואנשים, בסיגנון קולח ומחוייך רצוף איורים גדולים (מהם גם על רקע צבעוני). "פרנקלין" הוא "צבי" פעוט המתמודד בבעיות יומיומיות המוכרות לילדים. ב"מפחד מהחושך" הוא מסרב להיכנס בלילה, לשיריונו - ביתו, על אף שידולי אמו. הוא יוצא למסע לחפש חיזוקים ותמיכה. בדרכו הוא פוגש בע"ח שונים (אפילו אריה!) - שלכל אחד מהם "פחד משלו" - כל אלה מביאים אותו לשיבה הביתה, לאמו שפחדה שמא הלך לאיבוד. מתוך כל למידתו במסע החיפושים שלו הוא משתכנע להיכנס לישון בביתו - שיריונו (בו, באין רואים הוא מדליק לעצמו "אור קטן"). ב"רוצה חית שעשועים", ככל ילד, החפץ בחיית-מחמד, פרנקלין בודק את הנושא אצל חבריו ולבסוף משכנע את הוריו - הנושמים לרווחה, כאשר מסתבר להם שברצונו לגדל דג-זהב בלבד. שני הספרים, כאמור משעשעים. ושניהם - מעין "מראת עצמנו" ילדים, בני 4, גילו בהם ש"הם - כמו אני".

נעורים בחפץ-פתוק, (סיפורי אהבות ואכזבות, התגברות והתבגרות)

כתבה: סמדר שיר, הוצאת: "ידיעות אחרונות" / סיפורי חמד / ראש 1, 1996, ע' 278. 50 סיפורים קצרים מעולם הנעורים ומשפחותיהם, על רקע עירוני בישראל העכשווית. ספר זה, הנו "סיפורי-לב" ו"הווי". סיפורי מצבים, אירועים ודמויות מוכרים, מושאי הזדהות ואמפטיה, הן לבנות העשרה והן לחבריהן. מתאים כשי יומל'דת ע"י בני הגילים הנ"ל לעמיתיהם. ראוי לקריאת הורים ומחנכים שלא תמיד מודעים למה שבאמת מעניין וחשוב ליקיריהם, כפי שהיה בגיל הנ"ל מאז ומעולם, בגיל "החמוץ-מתוק" שלא תמיד זכור לכל.

נתקבלו למערכת

עוד סיפור ועוד שיר,

מאת: ציפי שחרור, איורים: חנה מדר, הוצאת מגדלור 1997, מנוקד, 119 עמ'.
סיפורים ושירים לחגי ישראל, למועדים ולכל ימות השנה.

עדות חסויה, איציק לוי למשכל 1996

כלכלה קלה לילדים,

כתבה: איריס מלמד, איורים: קרלוס אגוניו, הוצאת דני ספרים

אמרת שהשלום זה בשביל ילדים

עריכה: עליזה ציגלר, עריכה גרפית ועיצוב: יוסי ג'יברי, נדיה גורשנטין,
הוצאת ידיעות אחרונות.

ירמיהו כוס קקאו

כתב: ירמי עמיר, איורים: מי של קישקה, הוצאת: ידיעות אחרונות.

שביל קליפות התפוזים

כתב וצייר: נחום גוטמן, הוצאת יבנה

המצוינים של לוי קפניס

עיצוב ואיור: סטודיו חיים רון, הוצאת יבנה

מי ראשון? מי אחרון?

כתבה: נעמי בן-גור, איורים: נורית יובל, הוצאת: דני קוראים

משקפי הקסם של ליאור

כתבה: שולה מודן, איורים: אלישבע געש, הוצאת מודן

הב הב הכלבלב

כתבה: שרה זלוף, איורים: קורה גלעדי, הוצאת זימנזון

צעצוע של סיפור

מסרטי וולט דיסני, ידיעות אחרונות 1997

SIFRUT YELADIM VANOAR

JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

March 1997, Vol XXIII No. 3(91)
 ISSN 0334-276X
 Editor G. BERGSON

Deborah Haneviah Str.
 Lev-Ram Bldg.
 Jerusalem, Israel

CONTENTS

Lectures from the Half-yearly Conference

The Special Child and Special Education according to Jewish Sources - Dr. Rahamim Melamed-Cohen	1
The Special Child in Children's Hebrew Literature - Nira Fradkin	12

Study and Research for Holocaust day

'And how can I forget? - Menahem Regev	20
Stories from the Holocaust - Dr. Leah Hovav	27

Review

Magic of the Cosmos - Yardena Haqdas and Dina Danieli	31
On Dogs and Children or Requiem for Little Tel Aviv - Aya Lubin	34
'Shall I tell Mor' - G. Bergson	47
'Home Alone' - Ella Sagie	49
Two stories by Alona Frenkel - Ada Keren	51
Paranoia, Black Prince and the Return of the Territories - Shlomit Yonai	53

Books for adults about books for young

Reference book about children's books - Dr. Leah Hovav	54
At First Sight - G. Bergson	57
From the bookshelf	60
From "Books are Friends" - Ruth Gefen Dotan	69
Books received on the editor's desk	71
Contents in English	72
Contents in Hebrew	73

התוכן

הרצאות הכנס החצי שנתי

- הילד החריג והחינוך המיוחד על פי המקורות היהודיים - ד"ר רחמים מלמד-כהן 1
על הילד החריג בספרות הילדים העברית - נירה פרדקין 12

עיון ומחקר לקראת יום השואה

- וכיצד אוכל לשכוח? - מנחם רגב 20
סיפורים מן השואה - ד"ר לאה חובב 27

ביקורת

- קסמו וקוסמו של הקוסמוס - ירדנה הדס ודינה דניאלי 31
על כלבים וילדים, או רקוויאם לתל-אביב הקטנה - איה לובין 34
עיון ב"חלום הצהוב" - לאה שניר 44
האם אגלה למורי? - ג. ברגסון 47
לבד בבית - אלה שגיא 49
על שני ספרים מאת אלונה פרנקל - עדה קרן 51
על פרנויה נסיך שחור והחזרת השטחים - שלומית יונאי 53

ספרים לגדולים על ספרים לקטנים

- ספר עזר להתמצאות בספרי ילדים - ד"ר לאה חובב 54
מבט ראשון - ג. ברגסון 57
ממדף הספרים 60
מתוך ספרים הם ידידים - רות גפן דותן 69
נתקבלו למערכת 71
תוכן באנגלית 72
תוכן בעברית 73

המשתתפים בחוברת

ד"ר רחמים מלמד-כהן - משרד החינוך, מפקח נירה פרדקין - משרד החינוך, האגף לתוכניות לימודים ד"ר לאה חובב - מרצה וחוקרת - מכללת אפרתה. מנחם רגב - חוקר ומבקר ספרות ירדנה הדס - סופרת, מבקרת, מכללת בית ברל דינה דניאלי - מרצה, מכללת בית ברל איה לובין - מבקרת ספרות ילדים לאה שניר - משוררת, עורכת כתב העת "עלי שיח" גרשון ברגסון - חוקר ספרות ילדים ונוער, משרד החינוך התרבות והספורט. אלה שגיא - סופרת עדה קרן - משרד החינוך והתרבות. שלומית יונאי - משרד ראש הממשלה, גנזך המדינה רות גפן דותן - חוקרת, מכללת תל-חי